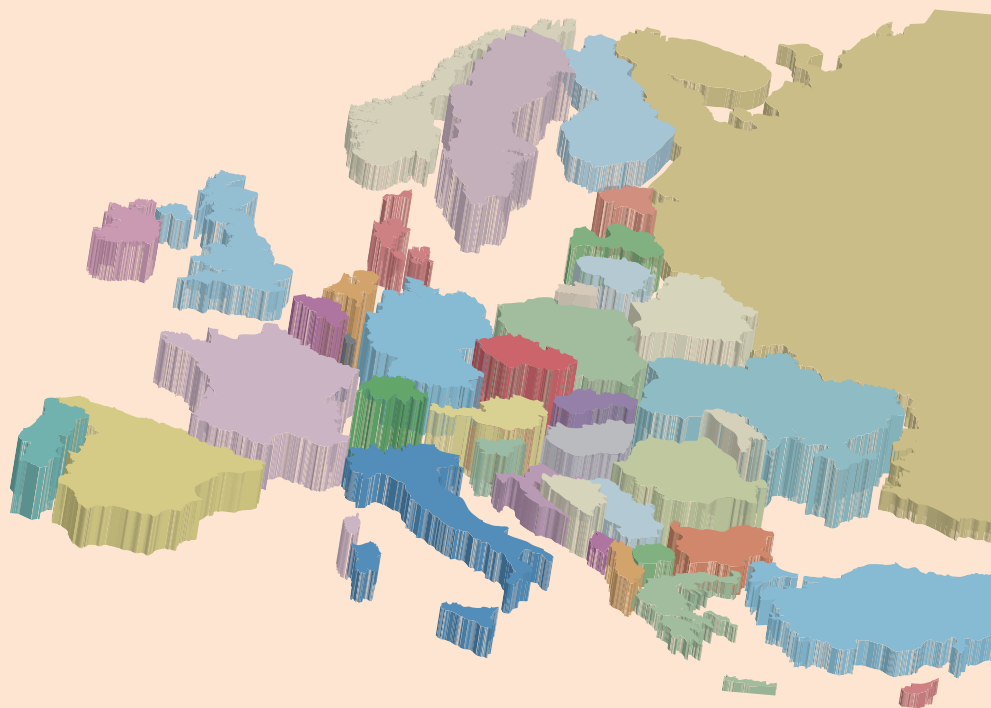

Jací jsme rovnostáři?

Výdělky, příjmy a situace domácností
v Česku v porovnání s Evropou

Jiří Večerník a Martina Mysíková

Jací jsme rovnostáři?

**Výdělky, příjmy a situace domácností
v Česku v porovnání s Evropou**

Jiří Večerník a Martina Mysíková

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha 2017

Studie byla zpracována v rámci programu Akademie věd České republiky STRATEGIE AV 21, výzkumného směru „Efektivní veřejné politiky a současná společnost“. Publikace vyšla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378025.

Autoři děkují za spolupráci na zpracování dat a cenné připomínky k textu PhDr. Kamile Fialové, PhD.

© Jiří Večerník, Martina Mysíková

ISBN 978-80-7330-306-8 (tištěná verze)

ISBN 978-80-7330-310-5 (elektronická verze)

Obsah

Úvodem	5
1. Změna systému a makroekonomický kontext	8
2. Zdroje dat, okruh zemí a časový záběr	18
3. Rozdíly ve výdělcích	24
4. Nerovnost v příjmech domácností	39
5. Přerozdělování daněmi a dávkami	43
6. Výdaje a hospodaření domácností	52
7. Rozsah a charakteristiky chudoby	64
8. Majetkové rozdíly	72
9. Vnímání nerovnosti	81
10. Střední třída	89
Závěrem: Je česká společnost výjimečná – rovnostářská?	100
Zdroje dat a literatura	106
Použité zkratky	111
Shrnutí	113
Summary	114

Úvodem

V průzkumech názorů na sociální nerovnost čeští dotázaní většinou souhlasí s tím, že rozdíly v příjmech jsou u nás příliš velké. A jejich velká část se připojuje k názoru, že by se vláda měla postarat o zmenšení rozdílů. Můžeme říci: samozřejmě, jak by ne, to je přece to známé české rovnostářství. Od husitů rovnou ke komunistům. A od komunistů – kam vlastně? Jsme nadále výjimečně rovnostářskou společností, jak se tak často tvrdí? Co se vlastně po roce 1990 v ohledu ekonomické nerovnosti změnilo a jaká je v tomto ohledu pozice české společnosti v mezinárodním srovnání?

Komunisté se postarali o to, aby se rozdíly ve výdělcích u nás ocitly na nejnižší příčce světového žebříčku. V tomto navázali na politiku německé okupační moci, která zvedala mzdy dělníků v zájmu posílení výkonnosti průmyslu pro válečnou mašinerii a současně z jiných známých důvodů potlačovala inteligenci. Také poválečná nouze nahrávala zvedání nízkých mezd a následná komunistická ideologie ve službách „železné koncepce“ ekonomiky velela upřednostnit dělnickou třídu a upozadit „neproduktivní“ inteligenci. Na nivelizovaných mzdách s preferencí těžkého průmyslu málo změnilly pokusy o ekonomickou reformu od padesátých let, ohánějící se potřebou „hmotné zainteresovanosti“. Po roce 1990 lidé volali po větších příjmových rozdílech, postupně jim ale začaly připadat příliš velké.

Rovnostářské tužby i závist vůči bohatým však nejsou specificky českým problémem. Palackého iluze rovnosti a volnosti lidí u starých Slovanů „co synů téže rodiny“ je nám patrně stejně vzdálená jako obraz borců v zapšklé závistivosti. Ve skutečnosti totiž nejde ani tolik o samotný rozsah příjmové nerovnosti, jako spíše o oprávněnost existujících rozdílů, jejich ekonomickou a společenskou legitimitu. Když skončila éra komunistické nivelizace, byly očekávány a vítány větší rozdíly. Zatímco však tato očekávání po roce 1990 postupně oslabovala, souhlas s vysokými odměnami pro schopné a pracovité lidi setrval na vysoké úrovni.

Komunistickou, nebo ještě dávnější – navíc vybájenou – minulostí se však nelze ohánět do nekonečna. Za minulé čtvrtstoletí se hluboce proměnilo fungování ekonomiky a společnosti, došlo ke generační výměně. Mladým lidem je už každodennost komunistického režimu skoro tak vzdálená jako středověk. Nejde však o komunistickou ideologii, ani o „reálný socialismus“ – otázky rovnosti a nerovnosti provázejí lidskou civilizaci po staletí a jsou předmětem zájmu všude ve světě, od každodenního života až po politickou agendu na nejvyšší úrovni. Jak ukazují studie ekonomické, sociologické i psychologické, „rovnost prospívá“ ve všech ohledech.

Pokud jde o ekonomický pohled na věc, OECD již od roku 2005 každoročně publikuje studie *Economic Policy Reforms, Going for Growth*, v nichž se mimo jiné ukazuje, že ekonomický růst a zmenšování nerovností se vzájemně nevylučují. Bylo konstatováno, že vzdělání, antidiskriminační politiky, dobře vybudované instituce trhu práce a vhodné přerozdělování mohou redukovat nerovnost a současně podpořit hospodářský růst. Promyšlenými reformami lze oba zmíněné cíle vyvážit (OECD 2016). Z různých pramenů vyplývá, že v zemích s větší nerovností je hospodářský růst slabší a kratší, přičemž jeho plody sklízí jen velmi malá část společnosti.

Komplexní obraz sociálních dopadů nerovnosti poskytli Richard Wilkinson a Kate Pickettová v knize *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger* (2009, česky: Rovnováha. Proč je rovnost výhodná pro každého, 2013), kde se zabývali neblahými dopady příjmové nerovnosti na tělesné a duševní zdraví, sociální vztahy, násilí a kriminalitu. V dodatku k novějším vydáním této úspěšné knihy odmítají tvrzení, že nejde o nerovnost jako takovou, nýbrž o negativní důsledky národních kultur, jejichž součástí jsou i příjmové rozdíly. Na konkrétních příkladech ukazují, že negativní důsledky může mít právě i nárůst nerovnosti v rámci stejné kultury.

Dopady nerovnosti se promítají rovněž do psychologické oblasti, jak nejnověji shrnují Nicholas R. Buttrick a Shigehiro Oishi (2017). Ve společnostech s vyšší nerovností zjišťují nižší míru důvěry a ochoty ke spolupráci a naopak silnější příklon k nemorálnímu či dokonce zločinnému chování. Větší soutěživost v nich vede ke statusové úzkosti, duševním poruchám a v celkovém výsledku k nižší životní spokojenosti.

Nerovnost ovšem ve světě trvá a v posledních dekádách roste. Přidanou argumentaci k výsledkům šetření u domácností dodaly údaje o příjmech a majetku těch nejbohatších. Francouzský ekonom Thomas Piketty předložil v knize *Le Capital au XXIe siècle* (2013, česky: Kapitál ve 21. století, 2015) historická data, která dokumentují, že zisky dlouhodobě rostou rychleji než národní důchod. V důsledku toho dochází k extrémní koncentraci bohatství, což se může promítat do sociální a ekonomické stability ve světě. Politickým východiskem má být dle autora globální systém progresivního zdanění majetku. V podobném duchu i ve spolupráci s Pikettyem formuloval politiky potřebné ke zmenšení nerovnosti rovněž Anthony B. Atkinson v knize *Inequality: What can be done?* (2015, česky: Ekonomie nerovnosti, 2016).

S rostoucím zájmem o tematiku nerovnosti souvisí i budování výzkumných center a databází, z nichž je možné čerpat mezinárodně srovnávací poznatky. Hotové „katalogy indexů“ však ke studiu nedostačují, zapotřebí jsou datové soubory umožňující další třídění a hlubší analýzy. Se záměrem poskytnout k badatelským účelům datové soubory za jednotlivce a domácnosti

přišel jako první harvardský ekonom a sociolog Lee Rainwater, který spolu s Timem Smeedingem založil již v roce 1981 *Luxembourg Income Study* (LIS). Pro nás je pak zejména důležitá dispozice šetření *European Union Statistics on Income and Living Conditions* (EU-SILC) prováděných jednotným způsobem v domácnostech členských zemí EU a EFTA.

Tato studie je věnována České republice (dále ČR) v komparativním evropském rámci. K zodpovězení otázek týkajících se ekonomické nerovnosti u nás a okolo nás chceme ukázat různé aspekty a informační zdroje a v rámci možností je alespoň porovnat, nemůžeme-li je uvést do souvislostí. Jde o to, že informace z této oblasti jsou sice poměrně hojné, avšak jednotlivé okruhy, jako jsou mzdy, rodinné příjmy, státní transfery a další oblasti související s hospodařením domácností, jsou pojímány spíše izolovaně. Zásadní je přitom pro nás evropské srovnání, z něhož by mělo vyplynout, nakolik je česká společnost rovnostářská ve smyslu objektivním i subjektivním.

Čerpáme především ze zdrojů poskytovaných Českým statistickým úřadem v podobě ročenek, dalších publikací a také odborného časopisu *Statistika & My*. Pro komparaci čerpáme z databází a publikací Evropské komise, Eurostatu, OECD a dalších institucí. Doplnujeme je vlastními výpočty založenými na datech šetření EU-SILC a některých mezinárodních sociologických programech. Data prezentujeme v tabulkách a zejména pak v jednoduchých grafech vždy uspořádaných tak, aby bylo zřejmé, jaké místo ČR zaujímá na evropském žebříčku.

Důležitou součástí naší studie jsou postoje a subjektivní indikátory. Vycházíme totiž z přesvědčení, že reflexe reality je přinejmenším stejně významná jako realita samotná – pokud ji lze v případě společenských jevů ovšem vůbec objektivně indikovat. Většina výzkumů, které máme k dispozici, je však bohužel staršího data – poslední šetření *European Values Study* EVS bylo provedeno v roce 2008 (další je shromažďováno v roce 2017), poslední modul „Sociální nerovnost“ ISSP v roce 2009 (příští bude v roce 2019). Až dodatečně jsme mohli do kapitoly 9 zařadit výsledky odpovědí na některé otázky položené v nejnovější vlně výzkumu *European Social Survey*.

Studie je uspořádána následujícím způsobem. Nejprve krátce charakterizujeme dopady systémové změny na ekonomickou nerovnost a zasazujeme tematiku do makroekonomického kontextu. Potom sledujeme diferenciaci výdělků a její hlavní faktory. Dále se zabýváme nerovností v příjmech domácností. V návaznosti se zabýváme přerozdělováním příjmů v systému daní a dávek. Poté se věnujeme hospodaření domácností z hlediska výdajů a dalších aspektů. V krátkosti ukazujeme charakteristiky chudoby. Nakonec konfrontujeme „objektivní“ vývoj s jeho „subjektivním“ vnímáním ze strany obyvatelstva a věnujeme se poněkud vágní tematice střední třídy.

1. Změna systému a makroekonomický kontext

Komunistickým režimem tolik potlačované ekonomické rozdíly hrají klíčovou roli ve třech oblastech. Z individuálního a úzce ekonomického hlediska mají významnou motivační funkci, a to nejprve pro volbu životní dráhy a později pro pracovní výkon jednotlivců. Ze sociálního a společenského hlediska mají funkci diferenační a integrační, tj. jsou nástrojem rozlišení společenských vrstev i osnovou sociálního tkaniva, které je navzájem propojuje. Konečně z psychologického a politického hlediska ovlivňuje míra vnímané legitimacy nerovností politické preference a stabilitu režimu.

Jednotlivá hlediska jsou navzájem propojená a vztažená k celkovému systému ekonomických nerovností. Ekonomické rozdíly bychom si měli představovat jako funkčně provázaný systém, kdy se z výdělků diferencovaných na základě výkonu skládají rodinné příjmy, z nichž pramení spotřeba a formuje se majetek domácností. Propojení různých typů a úrovní ekonomických rozdílů však není v realitě zdaleka tak jednoduché jako v teoretické představě. V každé moderní společnosti totiž probíhá přerozdělování ve prospěch potřebných složek populace a funguje rovněž mezigenerační transfer příjmů a majetků. Problém nastává, když dochází k ekonomicky disfunkční polarizaci příjmu a koncentraci majetku.

V reálném socialismu byly přerozdělovací toky dovedeny do krajnosti v zájmu podřízení „všeohlidu“ totalitní moci. Cíleně v něm byla přerušena pouta provázanosti mezi pracovním výkonem jedinců a příjmy jejich domácností, a následně pak i mezi příjmy a spotřebou. Příjmy domácností byly určeny hlavně počtem vydělávajících, nikoli jejich osobním přínosem. Mimo rámec nivelizovaných mezd byly upřednostněny některé složky pracovníků, kteří měli pro vládnoucí režim zvláštní význam. Pomocí extrémně diferencované daně z obrátu byly regulovány výdaje domácností v podmínkách omezené nabídky tak, aby byly jakž takž uspokojovány základní potřeby (zejména stravování), avšak omezovány takzvané vyšší potřeby (hlavně pokud šlo o nákupy předmětů dlouhodobé spotřeby).

Zavedení tržního mechanismu v oblasti rozdělování znamená i propojení jednotlivých složek distribuce v tom smyslu, že diferencované výdělků určují příjmy domácností, jejichž výše se pak promítá do objemu a struktury výdajů, které pak zase rozhodují o výsledném majetku domácností. Jinými slovy, zatímco v komunistickém „reprodukčním modelu“ závisí životní úroveň domácnosti hlavně na velikosti a složení domácnosti z hlediska poměru ekonomicky aktivních a závislých členů, pak v kapitalistickém „tržním modelu“ závisí mnohem více na diferencovaném přínosu jednotlivých členů.

Přechod od direktivního systému rozdělování k tržnímu má mnohé významné dopady: 1. na utváření lidských potřeb, kde namísto administrativně stanovených tzv. objektivních či racionálních potřeb vystupují do popředí spotřebitelské preference utvářené podle individuálních subjektivních hierarchií; 2. na formování sociální struktury společnosti, kde se namísto hegemonie dělnické třídy v hodnotové a materiální oblasti stává kritériem vývojového postupu postavení středních vrstev; 3. na fungování ekonomické nerovnosti, kde se namísto byrokratického vnějšího ovládnutí jednotlivých oblastí rozdělování prosazuje jejich vnitřní provázanost.

Tento teoretický model se adaptuje na sociální realitu moderní společnosti vícero způsoby, v interakci trhu a státu. Zatímco ekonomika musí vytvářet dostatečné pracovní stimuly tím, že poskytuje vyšší odměny výkonnějším, nápaditějším a podnikavějším lidem, stát zase nesmí dopustit destrukci sociálního tkaniva, jež činnost jednotlivých lidí propojuje. K tomu používá přerozdělování, které na jedné straně zahrnuje zdanění příjmů a odvody na sociální výdaje, na druhé straně pak rodinné a sociální dávky. Balancovat na ostří ekonomicky efektivní nerovnosti tak, aby zároveň nedocházelo k sociální dezintegraci, není jednoduché. K nefunkčním odchylkám může docházet v jednom i druhém směru.

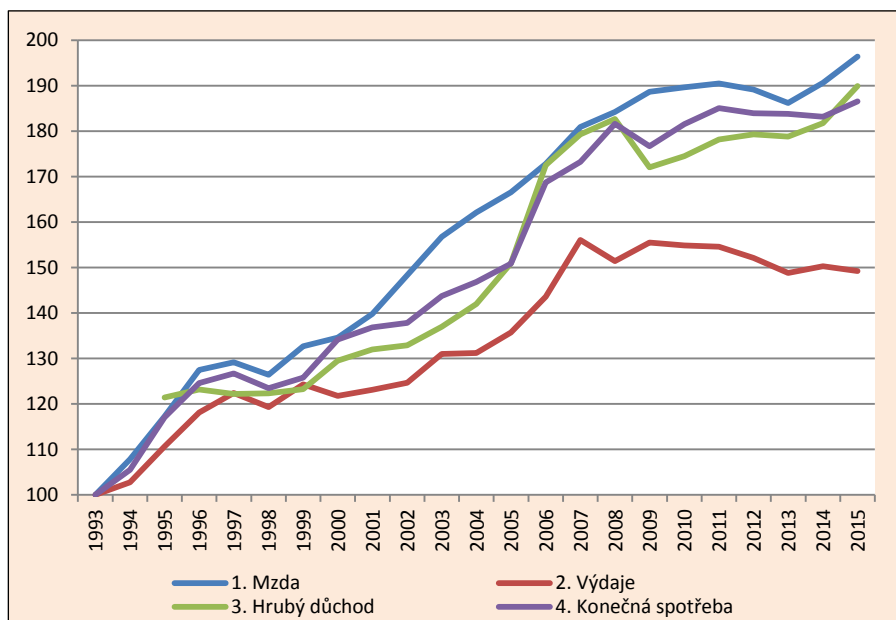
Jinou stránkou přízpůsobení (v tomto případě však spíše deformace) ekonomické nerovnosti je to, co se děje „za zády“ systému (tedy alespoň za jeho teoretickou podobou), a to v široké oblasti pololegální a nelegální ekonomiky, daňových úniků, korupce a neoprávněného pobírání sociálních dávek. Rozsah skrytého rozdělování a přerozdělování, které probíhá mnoha kanály, lze jen těžko odhadovat. Ještě větší problém nastává, když sféry trhu a státu, které by měly být odděleny „čínskou zdí“, interagují či dokonce prorůstají. Takový vývoj destruuje podnikatelské prostředí a bortí důvěru občanů ve stát a vládu.

V dalším textu této studie se pohybujeme především v oblasti relativních rozdílů týkajících se pracovníků a domácností. Proto je záhodno alespoň stručně uvést tyto rozdíly do obecnějšího vývojového kontextu a také do kontextu „absolutního“ ve smyslu úrovně rozdělovaného produktu a konečné spotřeby. V obou případech se tedy musíme opřít o disponibilní makroekonomická data.

V grafu 1.1 je porovnáno několik základních ukazatelů týkajících se *příjmů a výdajů obyvatelstva v ČR* – hrubé mzdy, čisté peněžní výdaje, hrubý disponibilní důchod na obyvatele a výdaje na konečnou spotřebu domácnos-

tí na obyvatele, to vše přepočteno na stálé ceny a reálný vývoj od roku 1993. Tři ze čtyř ukazatelů jsou vzájemně poměrně vyrovnané a naznačují zhruba zdvojnásobení kupní síly obyvatelstva od výchozího roku. Jako podhodnocený se jeví ukazatel vývoje reálných výdajů založený na statistice rodinných účtů. Podle něho kupní síla domácností od roku 2007 stagnuje, resp. se dokonce snižuje.

Graf 1.1 Vývoj příjmů a výdajů obyvatelstva v ČR v letech 1993–2015 (index ve stálých cenách roku 1993, 1993=100)

Zdroj: Statistické ročenky ČR, časové řady konstruovala Kamila Fialová.

Poznámka: 1. Průměrná hrubá měsíční mzda; 2. Reálné čisté peněžní výdaje na člena domácnosti podle statistiky rodinných účtů; 3. Hrubý disponibilní důchod na obyvatele; 4. Výdaje na konečnou spotřebu domácností na obyvatele.

Tento graf ovšem nezachycuje náhlý „tranzitivní“ propad reálných příjmů vyvolaný strmou inflací v samém počátku devadesátých let z důvodu cenového narovnání. Jeho hloubka byla předmětem četných analýz a diskusí mezi ekonomy. Oproti pesimistickým inflačním indexům bylo možné stavět očitelné proměny spotřebního chování českých domácností indikované nákupy aut, předmětů dlouhodobé spotřeby a cestovními aktivitami. S uvolněním státních hranic, privatizací a s nimi spojenými podnikatelskými aktivitami se

objevily další značné finanční zdroje, které zvýšily koupěschopnost domácností, byť zdaleka nikoli v jejich celém spektru. Protože se statistika v tomto období teprve adaptovala na nové podmínky, byl rozsah uvedených zdrojů zřejmě značně podceněn.

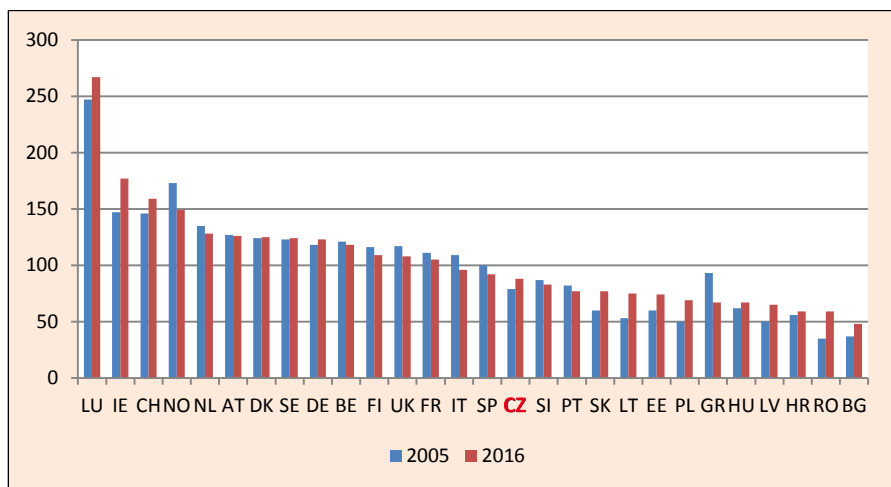
I přes dosažený růst mezd nemůže být řeč o vysněném dohánění Evropy z hlediska příjmů domácností. To by bylo možné jen za předpokladu mohutného – možná až dvojnásobného vůči západním zemím – hospodářského růstu. Příjmy obyvatelstva jsou dány nejen ekonomickou výkonností země, ale také podílem domácností na celkovém vytvořeném bohatství.

Jak ukázala statistická analýza propojující předlistopadovou metodiku bilance příjmů a výdajů obyvatelstva s nyní aplikovanou standardní evropskou metodikou národního účetnictví, podíl výdajů na konečnou spotřebu domácností na hrubém domácím produktu (dále HDP) se po roce 1990 v porovnání s epochou dirigistické ekonomiky paradoxně snížil, což bylo ovšem dáno celou proměnou ekonomiky a její orientace (Sixta et al. 2014).

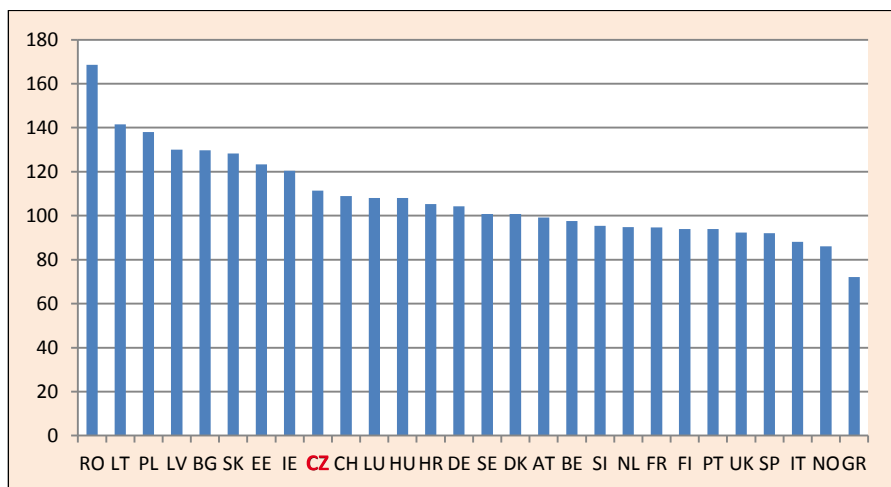
Z makroekonomického hlediska vychází tedy situace domácností z úrovně HDP (či lépe hrubého národního příjmu) a tzv. podílu mzdy na národním důchodu (labour share). Je jasné, že čím menší je objem hospodářského produktu a čím menší je jeho díl plynoucí k domácnostem, tím slabší je koupěschopnost obyvatelstva. V tomto ohledu zůstávají oba ukazatele v ČR v porovnání s vyspělými ekonomikami dosti nepříznivé.

Jak ukazuje graf 1.2A, podle údajů Eurostatu činil náš HDP na obyvatele přepočtený na paritu kupní síly v roce 2016 88 % průměru EU-28, takže byt ČR předstihla všechny tranzitivní země včetně Slovinska, zůstala stále vzdálena sousednímu Rakousku či Německu, vůči nimž setrvává na úrovni jen málo přesahující 70 %. Jak ukazuje další graf 1.2B, mezi sledovanými roky 2005 a 2016 se HDP v ČR pozvedl o 11 %, zatímco na Slovensku narostl o 28 % a v Polsku o 38 % – v těchto případech šlo ovšem o růst z nižších základů. Tím, že ČR ve sledovaném mezidobí předběhla Slovinsko, dostala se na žebříčku na první místo z tranzitivních zemí. Současně předběhla také Portugalsko a Řecko.

Graf 1.2A HDP na osobu přepočtený na paritu kupní síly v evropských zemích v letech 2005 a 2016 (% EU-28) – země řazené podle výše v roce 2016, od nejvyššího k nejnižšímu

Graf 1.2B Index změny HDP na osobu v evropských zemích v letech 2005–2016 (%) – země řazené podle výše růstu, od nejvyššího k nejnižšímu

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka tec00114.

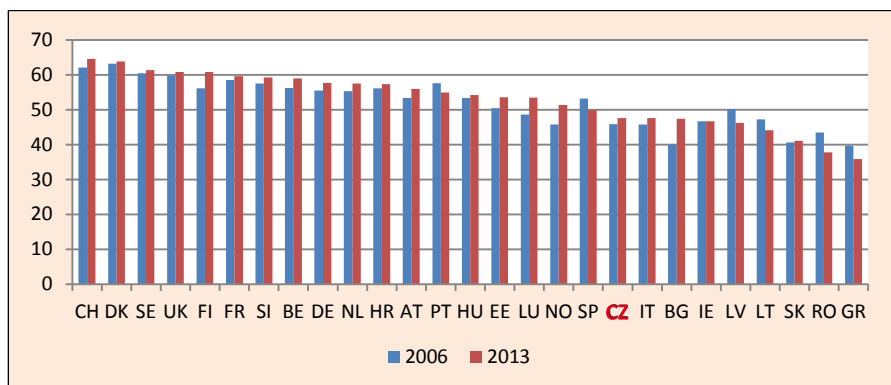
Pokud jde o *podíl mzdy na národním důchodu*, měli bychom připomenout v úvodu zmíněnou debatu okolo Pikettyho knihy *Kapitál ve 21. století*, která obrátila pozornost k tzv. funkční distribuci příjmů. Tou se rozumí rozdělení příjmů mezi hlavní faktory produkce, které podle Davida Ricarda představovaly půda, práce a kapitál, podle Karla Marxe i Johna M. Keynesa kapitál (přinášející zisk) a práce (poskytující mzdu). Měření podílu „kapitálu“ a „práce“ na rozdělovaném bohatství není jednoduché, pokud podle některých badatelů – co do přesnosti – je vůbec možné. Problémy jsou spojeny mj. s tzv. smíšeným důchodem osob samostatně výdělečně činných či s vlastnickým bydlením.

Za mnohé kritiky zde poukažme jen na tu zřejmě nejpronikavější, kterou formulovali Peter Mihalyi a Iván Szélényi (2017). Autoři nepolemizují tolik s výsledky Pikettyho analýzy – nerovnost rozdělení bohatství nepochybně narůstá a jeho koncentrace v rukou úzké špičky ohrožuje liberální řád na národní i mezinárodní úrovni. Pikettyho výklad založený na evidenci předstihu zisků před hospodářským růstem a vyjadřovaný formulkou $r > g$ (r = rate of return to capital, g = growth rate) je však podle nich mylný, neboť vychází z chybné konceptualizace klíčových kategorií. Zisk a renta, stejně jako kapitál a bohatství jsou podle uvedených autorů pouze heuristické koncepty, pro něž nelze najít přesná statistická měřítka.

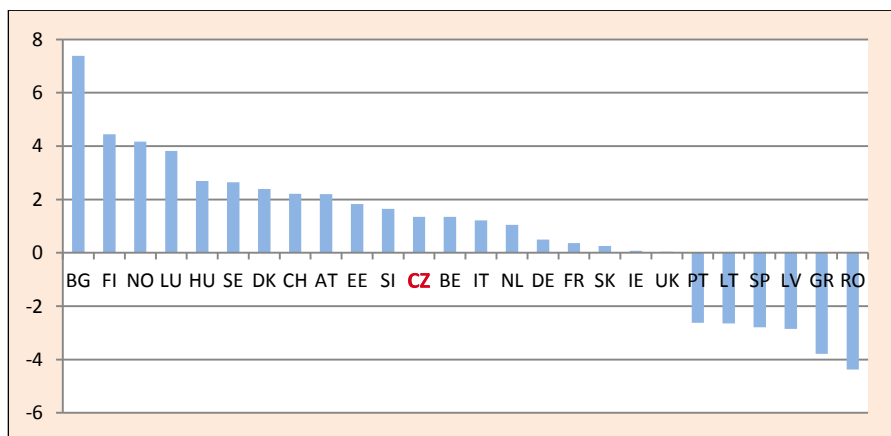
Převažující názor, že podíl mzdy na národním důchodu dlouhodobě klesá (viz např. Karabarbounis, Neiman 2014), není ovšem jednoznačný. Podle kritické studie OECD (2017) lze tento ukazatel počítat buď z hlediska produkce, kdy je referenční kategorií hrubý příjem, anebo z hlediska konečného spotřebitele, kdy je referenční kategorií čistý příjem, přičemž se berou v úvahu poklesy cen, zdanění a podpory. Zatímco podle produkčního hlediska probíhal ve vyspělých zemích pomalý pokles, z hlediska disponibilního příjmu k téměř žádnému poklesu nedošlo.

Podle dostupných údajů je podíl mzdy (resp. prostředků připadajících zaměstnancům) na národním důchodu v ČR nízký. V grafu 1.3A uvádíme poslední data Eurostatu, z nichž jsme propočítali podíl mzdy jako hrubé výdělky v procentech hrubé přidané hodnoty národního důchodu. ČR se na žebříčku evropských zemí umísťuje mezi posledními zeměmi, byť nikoli jako úplně poslední. Kupodivu ještě těsně za ní se umísťuje Itálie, kde bychom s ohledem na silné odbory očekávali situaci trochu jinou. Změna za sledované období sedmi let byla malá a vedla pouze k předsunutí naší země před Rumunsko.

Graf 1.3A Podíl mzdy na HDP v evropských zemích v letech 2006 a 2013 (%) – země řazeny podle výše tohoto podílu v roce 2013, od nejvyššího k nejnižšímu

Graf 1.3B Změna podílu mzdy na HDP v evropských zemích mezi roky 2006 a 2013 (%) – země řazeny od nejvyšší kladné změny k největší záporné změně

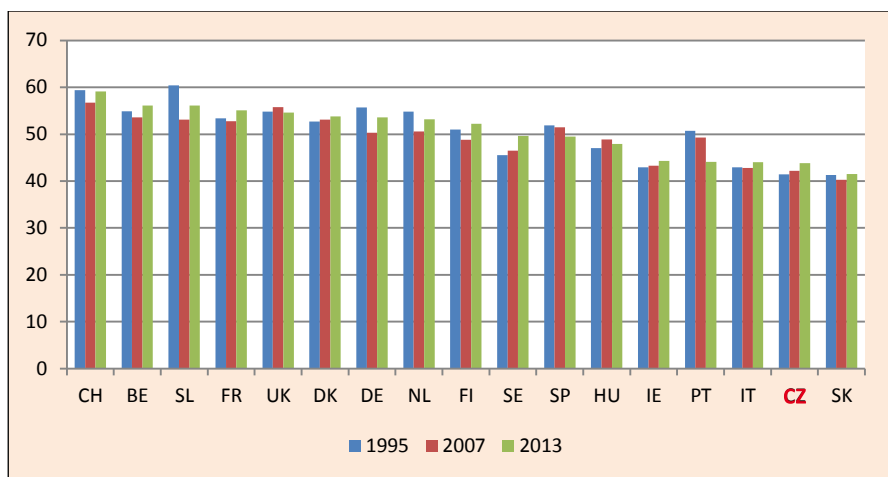

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka *nama_nace10_c* (vlastní propočty).

Poznámka: Podíl mzdy byl propočten jako *Compensation of employees in % Gross value added*.

Poněkud dlouhodobější pohled, sledující vývoj již od roku 1995, poskytují data OECD znázorněná v grafu 1.4. Podle zde uplatněné metodiky však vychází podíl mzdy jako nižší: v ČR v roce 2013 činil podle OECD 44 %, na rozdíl od naší výše použité metodiky pro zpracování dat Eurostatu, podle níž byl 48 %. I v tomto pohledu se však naše země, spolu se Slovenskem, umísťuje na posledním místě ze sledovaných států. Na druhé straně ale patří k těm několika málo zemím, v nichž podíl mzdy od roku 1995 pomalu, avšak pravidelně rostl (spolu se Švédskem, Dánskem a Irskem).

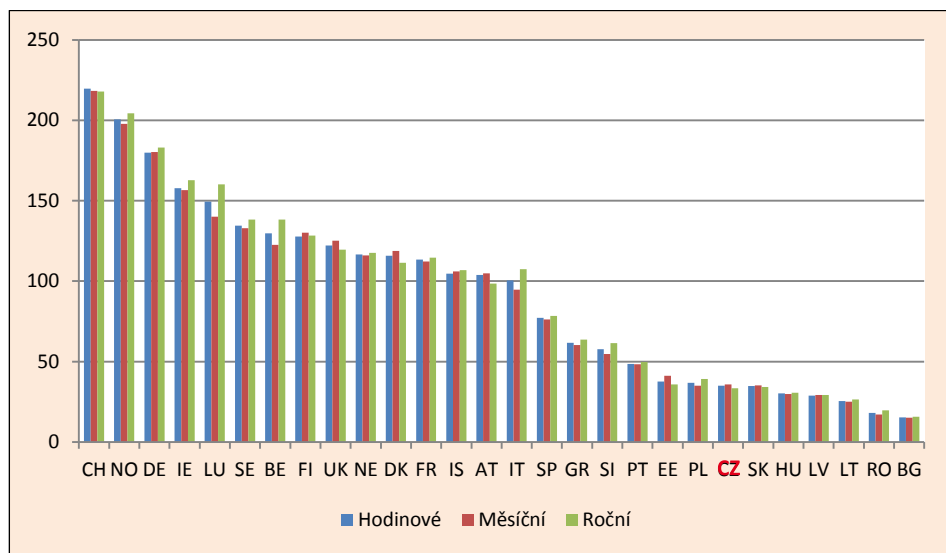
Graf 1.4 Podíl mzdy na HDP v evropských zemích v letech 1995–2013 (%) – země řazené podle jeho výše v roce 2013, od nejvyššího k nejnižšímu

Zdroj: OECD http://www.oecd-ilibrary.org/economics/economic-policy-reforms-2016/the-labour-share-of-gdp_growth-2016-graph33-en.

Relativní rozdíly, kterým se budeme věnovat dále, je třeba rovněž zasadit do „absolutního“ kontextu. Takový obraz nám poskytují údaje o průměrných výdělcích přepočtené na paritu kupní síly znázorněné v grafu 1.5 či údaje o hrubém disponibilním příjmu domácností na obyvatele přepočteném na paritu kupní síly na základě propočtu národních účtů, znázorněné v grafu 1.6.

Graf 1.5 Výdělky přepočtené na paritu kupní síly v evropských zemích v roce 2014 (% průměru EU-28) – země řazené podle hodinových výdělků, od nejvyšších k nejnižším

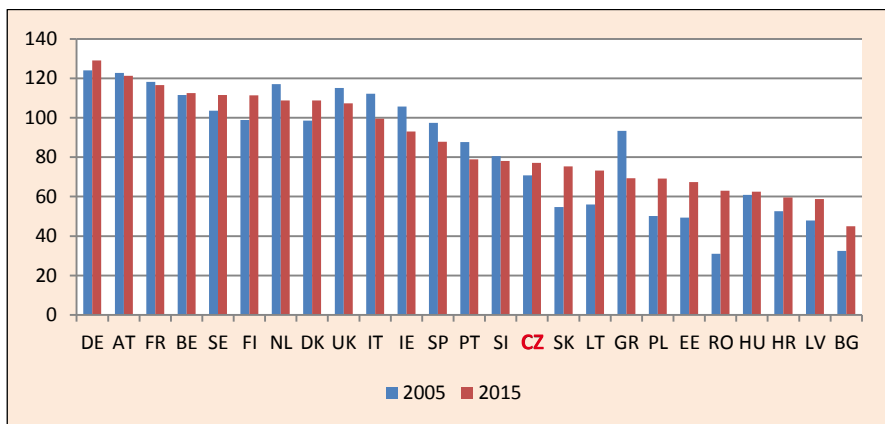

Zdroj: Databáze Eurostatu, šetření SES.

V roce 2014 byly *reálné výdělky* u nás na úrovni necelých 35 % průměru EU-28. Ze sledovaných 29 evropských zemí se ČR nacházela na sedmém místě odzadu z hlediska hodinových a ročních výdělků a na osmém místě odzadu z hlediska měsíčních výdělků. Porovnání jednotlivých zemí ukazuje, že hodinové výdělky u nás jsou na úrovni 60 % hodinových výdělků ve Slovinsku a 33 % výdělků v Rakousku. Situace je jen o něco málo lepší v případě výdělků mužů než žen (35,8 % vs. 33,5 % evropského průměru hodinových mezd).

Zde je třeba upozornit, že data, s nimiž pracujeme, nepostihují velmi příznivý vývoj mezd v několika posledních letech, z nich pak nejrychlejší v roce 2017 – sedmiprocentní nominální a čtyřprocentní reálný. Spolu s dobrým výhledem by to mohlo znamenat nejen výrazné zlepšení domácí situace, ale také další mírné přiblížení vyspělým západním zemím.

Graf 1.6 Disponibilní hrubý příjem domácností na osobu přepočtený na paritu kupní síly v letech 2005 a 2015 (% průměru EU-28) – země řazeny podle výše příjmu v posledním roce, od nejvyššího k nejnižšímu

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka tec00113.

Poznámka: Poslední údaje za ČR jsou z roku 2014 a za Chorvatsko z roku 2012.

Výdělky však nejsou jediným zdrojem příjmů obyvatelstva, patří k nim rovněž příjmy z podnikání, majetku a zejména pak ze sociálních fondů. Rozdíly mezi zeměmi se tak v celkových příjmech ukazují jako mnohem menší než ve mzdách. Pro ilustraci uvedme, že směrodatná odchylka v případě hodinových mezd přepočtených na paritu kupní síly činí 64 a v případě hrubých příjmů 24, přičemž mezi sledovanými roky 2005 a 2015 se zmenšila o 6 bodů. ČR se v ukazateli příjmů na osobu nachází na 77 % průměru EU-28, po Slovinsku je tedy v čele tranzitivních zemí.

Jsou-li relativní příjmové rozdíly v Česku malé a nízký je rovněž HDP v porovnání se západní Evropou, obě veličiny se kumulují do malé diference v koupěschopnosti domácností. To ovšem není argumentem pro rovnost, neboť podle stejné logiky by největšími rovnostáři byli Bulhaři a dále obyvatelé všech zemí, kde jsou relativní rozdíly třeba i velké, avšak vzhledem k nízkému HDP se promítají do malých absolutních rozdílů.

Současně je však třeba uvést, že zatímco sociální struktura společnosti bývala světem především relativních rozdílů v rámci země (anebo i úže vymezených regionů, měst apod.), globální propojení a snadný pohyb lidí mezi zeměmi a kontinenty vede k posilování významu absolutních rozdílů, odvozených ze širšího prostorového kontextu. Tímto tématem se podrobněji zabýváme v kapitole 7, která je věnována sledování chudoby.

2. Zdroje dat, okruh zemí a časový záběr

Pro vykreslení pokud možno pestrého obrazu situace v naší zemi a její pozice v evropském kontextu v této studii používáme více zdrojů dat a různé ukazatele. Pro zodpovězení hlavní otázky – jak jsme výjimeční? – je nutným základem mezinárodní porovnání situace v současnosti, se zpětným pohledem na vývoj po roce 1990, kdy došlo v dané oblasti k zásadním změnám. Použitá data se týkají výdělků, příjmů domácností a dalších indikátorů jejich životních podmínek, včetně subjektivní reflexe.

Pokud jde o českou statistiku, ta má dlouhou tradici pravidelného zjišťování mezd i příjmů domácností, která sahá až do padesátých let, ne-li do předválečné éry, kdy byly za skromných podmínek šetřeny rodinné účty několika stovek domácností. V komunistické éře byla mzdová šetření založena na povinných výkazech od podniků, údaje o příjmech domácností byly zjišťovány v mikrocensech, z nichž první byl proveden v roce 1956. V mikrocensových šetřeních byly v letech 1958–1988 údaje o mzdách a důchodech získávány od jejich plátců (podniků či organizací). V polistopadové éře jsou údaje od firem sbírány i nadále, v šetřeních u domácností se však už musíme spoléhat na jejich sdělení.

Spolu s přijetím ČR do Evropské unie (dále EU) se česká statistika stala součástí unijní statistiky metodicky řízené Eurostatem. To velmi usnadnilo a zpřehlednilo mezinárodní komparace. Pokud jde o výdělků, Eurostat shromažďuje periodická šetření *Structure of Earnings Survey* (dále SES) většinou na základě národních výběrových šetření pracovních sil (v ČR se však jedná o data ISPV). V harmonizované databázi jsou uváděny mzdy v průmyslu, stavebnictví a službách.

Pokud jde o příjmy a další ukazatele hospodaření domácností, největším zdrojem dat od roku 2005 jsou každoroční šetření *European Union Statistics on Income and Living Conditions* (dále EU-SILC), u nás shromažďované Českým statistickým úřadem (dále ČSÚ) pod zkráceným názvem „Životní podmínky“. Sběr národních dat v rámci tohoto šetření je prováděn v jarních měsících příslušného roku. Pokud jde o příjmy, dotazy se týkají jejich souhrnu za předchozí rok. Ekonomická aktivita je uváděna za jednotlivé měsíce předchozího roku a rovněž za období sběru dat. Takže například v případě šetření, které proběhlo v roce 2006, se ukazatele příjmů i pracovního zapojení členů domácnosti v jednotlivých měsících vztahují k roku 2005.

V praxi Eurostatu se ke vročení dat používá rok šetření se zdůvodněním, že odhad příjmu založený na příjmovém referenčním období lze považovat za nejlepší možný ukazatel aktuálního příjmu (Eurostat 2010). Tam, kde srovnáváme data uvedeného šetření s jinými zdroji informací, však dáváme

přednost uvedení roku, k němuž se data informačně vztahují. V případě kombinace různých ukazatelů to však není vždy možné.

Mezinárodním srovnáním v této oblasti se zabývá celá řada významných institucí, z jejichž datových přehledů a návazných analýz můžeme čerpat. Kromě Evropské komise (a v jejím rámci Eurostatu) jsou to OECD, ILO a také Evropská hospodářská komise OSN. Z významných výzkumných institucí zabývajících se danou problematikou jmenujme dále *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions* (Eurofound) sídlící v Dublinu, *Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche* (WIIW), *Luxembourg Income Study* (LIS), *European Trade Union Institute* (ETUI) sídlící v Bruselu, EUROMOD při *Institute for Social and Economic Research, University of Essex*.

Ohledně dat k příjmové nerovnosti nelze opomenout ani starší databázi indexů nerovnosti Světové banky vytvořenou z iniciativy Branka Milanoviće – jednoho z prvních ekonomů zabývajících se příjmovou distribucí v globálním rozměru (2005). Nověji jsou k dispozici katalogy indikátorů nerovnosti, jako je *The World Wealth and Income Database* (WID) a *World Income Inequality Database* (WIID). První databáze vznikla v roce 2015 v návaznosti na pozornost věnovanou koncentraci bohatství, a to z iniciativy obou již zmíněných ekonomů Pikettyho a Atkinsona. Druhou databázi již delší dobu spravuje výzkumná instituce Spojených národů UNU-WIDER v Helsinkách. Nejnovější z řady institucí shromažďujících a analyzujících taková data je *The International Inequalities Institute* (III) založený v roce 2015 na půdě London School of Economics.

Kromě komparativních tabulek publikovaných Eurostatem mají pro nás velkou důležitost dva zdroje zpracovávající data SES, která jsou jinak obtížně dostupná a na jejichž zpracování nestačí jedinec. První je studie zpracovaná na žádost Výboru pro zaměstnanost a sociální věci Evropského parlamentu týmem výzkumníků (převážně) z barcelonské univerzity, kde je provedena mimořádně cenná komparace data šetření EU-SILC a SES za období 2004–2012 (European Commission 2015). Druhou je studie týmu výzkumníků WIIW, v níž jsou analyzována data šetření SES za roky 2002, 2006 a 2010 (WIIW 2014).

Pokud jde o názory populace, jsou k dispozici mezinárodní výzkumy sbírané v rámci *International Social Survey Programme* (ISSP), *European Values Study* (EVS), *European Social Survey* (ESS), *European Working Conditions Survey* (EWCS) Eurofoundu a dalších. Rovněž zmiňujeme výzkumy „Ekonomická očekávání a postoje“, které byly zahájeny v květnu 1990 a prováděny zprvu pololetně a poté jednou za rok až do roku 1998. Sběr dat prováděla

agentura Středisko empirických výzkumů STEM, u nás první výzkumná agentura věnující se sociálněekonomickým otázkám.

Okruh zemí zahrnutých do našich srovnání není vždy stejný, neboť je dán disponibilitou dat. Neliší se však zásadně – zpravidla zahrnuje členské země EU (z nichž v zájmu trochu lepší přehlednosti grafů opomíjíme Kypr a Maltu), v mnoha případech pak spolu s dalšími státy, které se k daným velkým komparativním šetřením připojily v rámci EFTA (Island, Norsko a Švýcarsko). Pokud jde o výzkumy ISSP, vybíráme pouze evropské země.

Časový záběr se liší výrazněji. Tam, kde jde o hlavní změny, saháme až k počátku transformace, popřípadě těsně před něj (což se týká unikátních dat Mikrocensu 1988). Mezinárodní komparace zabírají většinou až dobu od vstupu ČR do EU. Pokud jde o postojové výzkumy, srovnávací data jsou poněkud starší – modul *Social Inequality* programu ISSP byl naposledy proveden v roce 2009, výzkum EVS v roce 2008. Novější postojová data bychom mohli čerpat z pravidelných výzkumů ESS, ta však bohužel až na výjimky nejsou cílena k tematice našeho zájmu.

Hlavním zdrojem dat je v této studii šetření EU-SILC, resp. v ČR „Životní podmínky“. Protože údaje o příjmech se v tomto šetření zakládají na výpočtech domácností, dochází k podhodnocení. Informaci o jeho míře přibližuje porovnání s údaji Národních účtů, konkrétně s ukazatelem celkového disponibilního příjmu domácností. Do něho z definice spadají mzdy zaměstnanců, hrubý provozní přebytek a hrubý smíšený příjem, dále pak příjmy z vlastnictví a sociální dávky očištěné od sociálních odvodů a daní.

Tabulka 2.1 Disponibilní příjem na osobu v ČR podle Národních účtů a šetření Životní podmínky (tisíce Kč ročně a podíl v %)

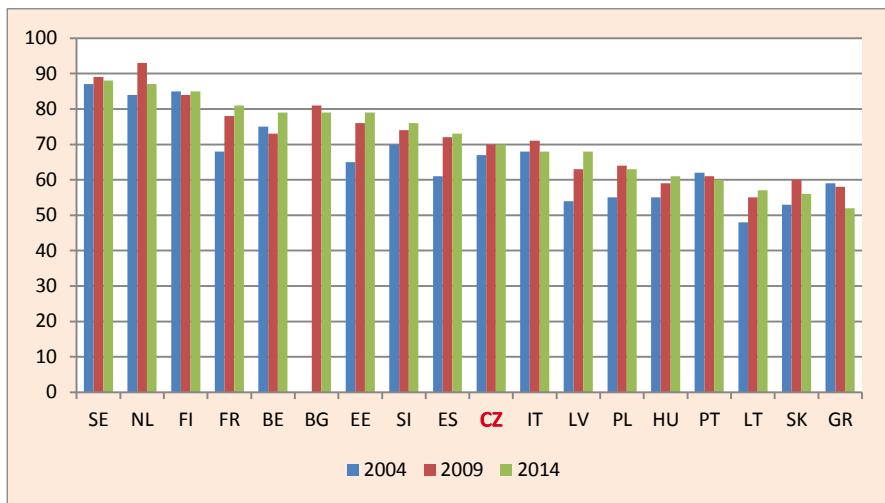
	2005	2007	2009	2011	2013	2015
Národní účty (NÚ)	163,0	184,8	201,6	204,2	214,0	163,0
Životní podmínky (ŽP)	107,9	126,3	140,9	145,5	150,9	107,9
Podíl ŽP/NÚ v %	66,2	68,3	69,9	71,3	70,5	70,8

Zdroj: Databáze Národních účtů a šetření Životní podmínky, výpočty provedla Michala Jirková, ČSÚ.

V tabulce 2.1 porovnáваме údaj Národních účtů s disponibilním příjmem domácností přepočteným na osobu podle šetření Životní podmínky. Zatímco do tohoto šetření spadají pouze osoby a rodiny bydlící v bytech, údaje Národních účtů jsou propočteny na průměry za osobu v rámci celého obyvatelstva. Poměr obou ukazatelů se od roku 2005 výrazně zlepšil. Příjmy na osobu zachycené v šetření Životní podmínky se od roku 2009 pohybují na hladině

70 % příjmů propočtených v Národních účtech. Rozdíl je dán z menší části mírnou odlišností zachycené populace, z větší části však podhodnocením výdělků a zejména pak různých dalších příjmových zdrojů domácností.

Graf 2.1 Příjem podle šetření Životní podmínky v % příjmu podle Národních účtů v evropských zemích v letech 2004–2014 – země řazeny podle podílu EU-SILC/NÚ, od nejvyššího k nejnižšímu v roce 2014

Zdroj: Databáze Eurostatu a EU-SILC, výpočty provedla Michaela Jirková, ČSÚ.

Poznámka: Propočet se týká disponibilních příjmů na osobu, resp. na obyvatele.

Mezinárodní porovnání zemí s dostupnými daty uvedené v grafu 2.1 ukazuje vcelku dobrou kondici české statistiky, kdy ČR se umísťuje na průměru sledovaných zemí, avšak před tranzitivní země s výjimkou Slovinska a Bulharska. V popředí žebříčku, kde zmíněný poměr dosahuje až 90 %, se nacházejí země, které používají pro zjišťování příjmů registry namísto dotazů v domácnostech. Překvapivé je ovšem vysoké skóre dosažené v případě Bulharska, které kontrastuje s případem Rumunska (které není v grafu uvedeno z důvodu chybějících dat ve dvou ze tří zvolených let). V roce 2009 činilo „pokrytí“ příjmů v Bulharsku 81 %, zatímco v Rumunsku 47 %.

Nedostatečná míra pokrytí příjmových dat zůstává problémem k řešení. Upozorníme zde na iniciativu OECD ohledně metodologie rozdělení údajů Národních účtů o příjmech, spotřebě a úsporách podle kvintilů. K tomu byla ustavena *Expert Group on Disparities within National Accounts* (EGDNA). Obdobně v rámci projektu WID je rozvíjena metodologie *Distributional Nati-*

onal Accounts (DINA) směřující k propojení dat šetření v domácnostech s fiskálními daty a výzkumy majetku.

Vzhledem k účelu této studie neaplikujeme složité analýzy – ty patří do odborných statí a studií. Kromě běžných statistických ukazatelů používáme následující ukazatele nerovnosti:

Kvantilové hodnoty rozdělují populaci na stejně velké skupiny, například často používané decily. V rámci každé skupiny můžeme propočítat průměrný příjem či součet příjmů a výsledné hodnoty srovnávat mezi skupinami nebo s celkovou populací. Poměr 10:1 značí podíl součtu příjmů horní a dolní desetiny populace, takže sděluje, kolikrát jsou příjmy obdržené nejvyšším decilem vyšší než příjmy nejnižšího decilu. Často používaný decilový podíl D9/D1 udává poměr dolní hranice horního decilu a horní hranice dolního decilu. Tato míra ovšem pomíjí desetinu příjemců pod 1. a nad 9. decilem, tedy – přibližně řečeno – populaci těch nejchudších a těch nejbohatších.

Kvantilové hodnoty mohou být samozřejmě libovolně vymezené – nejčastěji se používají kvartily (rozdělení na čtyři skupiny) či kvintily (na pět skupin). To jsou však všechno velmi hrubé míry příjmového rozdělení. Od roku 2001 se významná část ekonomického výzkumu nerovnosti zaměřuje na nejbohatší kategorie představující jednocentní i menší (až 0,01%) podíl populace. K tomuto účelu však již nemohou posloužit výběrová šetření, nýbrž jsou používány daňové výkazy.

Giniho koeficient vyjadřuje odchylku měřené distribuce od dokonalé rovnosti, přičemž teoreticky se pohybuje v rozmezí 0 (úplná rovnost: všichni mají stejně) a 1 (úplná nerovnost: jeden bere všechno). Je odvozen od tzv. Lorenzovy křivky příjmů seřazených od nejnižšího k nejvyššímu a odpovídá průměrnému rozdílu mezi každou dvojicí recipientů. Pokud jde o měření vývoje v čase, index není citlivý na změny zejména na dolním a horním konci distribuce.

Robin Hood index. V některých případech také používáme opomíjený, avšak velmi názorný index, který zkonstruovala polsko-britská ekonomka Joanna Gomulka a příznačně jej nazvala podle mýtického Robina Hooda. Propočítává se z decilového rozložení jednoduše tak, že se načtou procenta přesahující 10 %. Algebraicky jde o polovinu průměrné odchylky od pravidelného rozložení vydělenou průměrem. Může být interpretován jako cena za nerovnost, tedy podíl nutný „přerozdělit“ pro dosažení rovnosti.

Důležitou okolností při srovnávání různých velikých a odlišně složených domácností je přepočítání na tzv. spotřební jednotky pomocí ekvivalenčních

škál. Ty zohledňují úspory z rozsahu, které vznikají společným hospodařením, užíváním vybavení domácností a sdílenými náklady na bydlení. Namísto jednoduchých přepočtů na osobu se nyní používají dvě stupnice spotřebních jednotek: stupnice OECD (neboli oxfordská) přiřazující první dospělé osobě v domácnosti váhu 1,0, dalším osobám starším 13 let váhu 0,7 a dětem do 13 let včetně váhu 0,5; stupnice EU (neboli modifikovaná stupnice OECD) přiřazující uvedeným osobám váhy 1,0–0,5–0,3. Tuto škálu používá Eurostat a v souladu s ním jej používáme i v našich vlastních propočtech výzkumných dat – budeme tedy nadále hovořit o *ekvivalizovaných příjmech*.

Poznamenejme, že použití jednotných škál pro země s rozmanitou strukturou cen a spotřeby je záležitostí značně ošemetnou. V rozsáhlé literatuře Eurostatu a Evropské komise se nám však nedaří najít studii, v níž by byla konstrukce této téměř výhradně používané modifikované stupnice OECD důkladně zdůvodněna. Přelomová analýza zpracovaná na samém počátku působení Luxembourg Income Study (Buhman et al. 1988) nenašla již bohužel následování. V ní byly totiž porovnány čtyři implicitní škály: 1. zabudované ve statistických šetřeních, 2. v sociálních programech, 3. odvozené ze struktury výdajů domácností a 4. odvozené ze subjektivní percepce spotřeby. Škály se lišily docela výrazně.

Oproti tomu výše zmíněný přepočtení používaný v programech EU, jakož i ve výstupech a analýzách Eurostatu, byl téměř tabuizován. Přední experti v dané oblasti se k tomu opatrně vyjadřují tak, že „spoléhání na ekvivalizaci používající jen jednu škálu je zavádějící“. Navrhují doplnit základní zjištění informacemi o rozdílech podle věku a typu domácnosti a zejména pak podnitit ty členské země, které jsou nejvíce dotčeny modifikovanou škálou OECD, aby produkovaly rovněž alternativní, pro danou zemi specifické škály. Mj. se odvolávají na práci Večerníka z roku 1991 (Marlier et al. 2007, ss. 159–161). Lze si povzdechnout, že přes mohutný analytický zájem o danou oblast v širším slova smyslu (a nepřetržitý tok velkých výzkumných projektů financovaných EU) byl v tomto specifickém směru za poslední čtvrtstoletí učiněn vskutku jen malý pokrok.

V dalších tematických kapitolách postupujeme – v rámci možností daných dostupnými datovými zdroji – tak, že nejprve ukazujeme vývoj situace v ČR a poté její pozici v evropském srovnání. V řadě případů poskytujeme evropské srovnání rovněž ve vývojové řadě, byť většinou až po roce 2000. Protože v některých kapitolách se představuje několik dílčích témat, postupujeme takto i v jejich rámci, tj. nejprve popisujeme vývoj situace v ČR a potom předkládáme evropské srovnání.

3. Rozdíly ve výdělcích

V souladu s cílem této studie se nejprve zaměřujeme na diferenciaci výdělků, resp. mezd a platů zaměstnanců. Informace o její velikosti a vývoji u nás můžeme čerpat ze dvou zdrojů, totiž z databáze od firem a organizací, anebo ze šetření prováděných dotazováním v domácnostech. Jak ukazuje tabulka 3.1, výsledky z těchto dvou zdrojů se úplně neshodují. Zatímco údaje od firem ukazují stálý růst rozdílů, informace sdělované domácnostmi situují vrchol nerovnosti do poloviny devadesátých let a od té doby ukazují mírný pokles. Výsledky se však v zásadě shodují v tom, že celkové rozpětí mezd, konkrétně poměr průměrných mezd horní a dolní desetiny pracovníků narostl od roku 1990 na zhruba 1,6násobek.

Tabulka 3.1 Diferenciace mezd zaměstnanců v ČR podle šetření u firem a v domácnostech v letech 1988–2015 (decily a koeficienty)

A. Šetření u firem

Decil	1989	1993	1997	2002	2006	2010	2015
1	4,7	4,4	4,6	4,3	4,2	4,0	3,8
2	6,5	5,6	5,9	5,6	5,4	5,3	5,0
3	7,3	6,6	6,9	6,6	6,4	6,3	6,1
4	8,2	7,4	7,7	7,4	7,3	7,2	7,1
5	9,1	8,4	8,5	8,2	8,1	8,0	8,1
6	10,1	9,4	9,3	9,0	9,0	8,8	9,0
7	11,0	10,7	10,2	10,0	10,0	9,7	10,1
8	12,2	12,2	11,0	11,4	11,3	11,3	11,6
9	13,7	14,6	13,1	13,7	13,6	13,6	14,1
10	17,2	20,7	22,8	23,8	24,7	25,7	25,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Decilový poměr D9/D1	2,5	2,7	2,8	3,0	3,1	3,3	3,6
Poměr 10:1	3,7	4,7	5,0	5,5	5,9	6,4	6,0
Robin Hood Index	14,1	18,2	17,1	18,9	19,6	20,6	20,9

Tabulka 3.1 (pokračování) Diferenciace mezd zaměstnanců v ČR podle šetření u firem a v domácnostech v letech 1988–2015 (decily a koeficienty)

B. Šetření v domácnostech

Decil	1988	1992	1997	2002	2006	2010	2015
1	5,3	5,0	3,9	4,4	4,1	4,3	4,2
2	6,6	6,1	5,5	5,6	5,4	5,7	5,5
3	7,4	6,9	6,6	6,5	6,6	6,7	6,5
4	8,3	7,7	7,5	7,3	7,5	7,5	7,4
5	9,2	8,5	8,4	8,1	8,7	8,3	8,3
6	10,0	9,4	9,4	9,1	9,1	9,2	9,3
7	10,9	10,4	10,4	10,1	10,4	10,4	10,3
8	12,0	11,7	11,8	11,5	11,7	11,6	11,6
9	13,3	13,8	14,1	13,8	13,9	13,8	13,7
10	17,0	20,5	22,4	23,4	22,5	22,6	22,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Decilový poměr D9/D1	2,4	3,1	3,2	3,0	3,2	3,0	3,1
Poměr 10:1	3,2	4,1	5,7	5,3	5,5	5,3	5,3
Robin Hood Index	13,2	16,4	18,7	18,8	18,5	18,4	17,7

Zdroj: *Mzdová šetření ČSÚ, Mikrocensy a šetření Životní podmínky (vlastní výpočty z datových souborů).*

Poznámka: *Distribuce mezd podle údajů od firem byla vypočtena z tabulek ČSÚ obsahujících absolutní mzdová pásma, údaje je tedy třeba považovat za přibližné.*

V případě šetření v domácnostech jde o výpočty z individuálních dat, které jsou pro distribuční charakteristiky přesnější. Zde používáme šetření z následujícího roku (viz vysvětlení v části 2).

Obdobně jako v případě ČR, stejné zdroje můžeme použít i k mezinárodnímu porovnání, avšak až po roce 2000. Velmi zajímavý vývoj mzdové diference bezprostředně po roce 1990 bohužel není takto spolehlivě podchycen. Měli bychom mu však věnovat pozornost, byť na základě jiných zdrojů. Jedná se především o databázi TransMONEE založenou v roce 1992 v *UNICEF Regional Office for CEE/CIS* ve Florencii, v jejímž rámci byly shromažďovány i údaje o nerovnosti výdělků a příjmů domácností na základě sdělení vyžádaných od národních statistických úřadů. Časové řady počínající rokem 1989 však byly ukončeny rokem 2002.

Tabulka 3.2 Diferenciace výdělků v tranzitivních zemích v letech 1989–2002 (Giniho koeficienty)

	CZ	HU	PL	SK	SI	EE	LV	LT	BG	RO
1989	0,20	0,27	0,21	0,20	0,22	0,25	0,24	0,26	-	0,15
1990	-	0,29	-	-	0,23	-	-	-	0,21	-
1991	0,21	-	0,24	-	0,27	-	0,25	-	0,26	0,20
1992	0,21	0,30	0,25	-	0,26	-	0,33	0,37	-	-
1993	0,26	0,32	0,26	-	0,28	-	0,28	-	0,25	0,23
1994	0,26	0,32	0,28	-	0,28	-	0,33	0,39	-	0,28
1995	0,28	-	0,29	-	0,36	-	0,35	0,37	-	0,29
1996	0,25	-	0,30	-	0,30	-	0,35	0,35	0,29	0,31
1997	0,26	0,35	0,30	-	0,31	0,34	0,34	0,35	-	0,35
1998	0,26	-	0,29	-	0,31	0,38	0,33	0,36	-	0,36
1999	0,26	-	0,31	-	0,31	0,40	0,33	0,37	-	0,37
2000	0,27	-	-	-	0,31	0,38	0,34	-	-	0,41
2001	0,27	0,39	0,38	-	0,31	-	0,32	0,39	-	0,39
2002	0,27	-	-	-	0,31	-	0,33	0,39	-	0,39
~										
2002	0,29	0,35	0,35	0,35	-	0,40	0,46	0,42	0,38	0,39

Zdroj: UNICEF 2004, tabulka 10.11. Data za rok 2002 na posledním řádku v kurzívě jsou z databáze Eurostatu, šetření SES (European Commission 2015, tabulka A3.4). Měsíční výdělky jsou uváděny na základě šetření u firem.

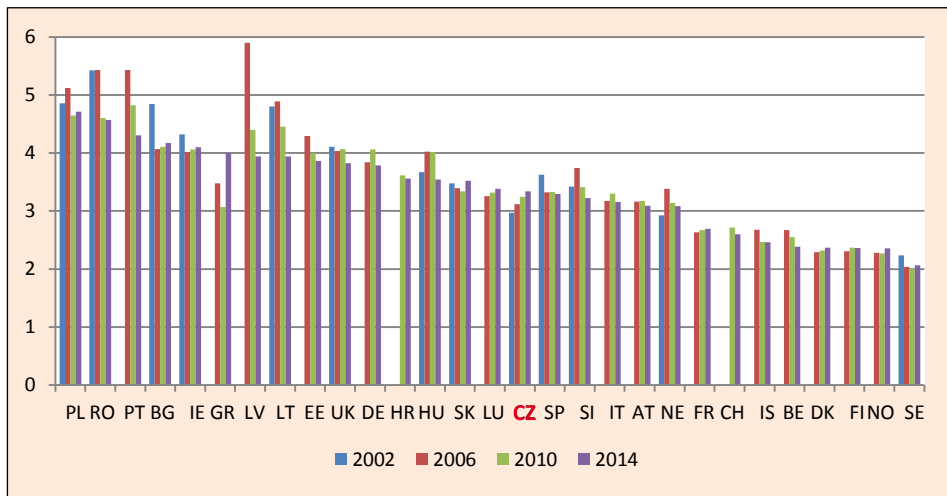
V tabulce 3.2 jsou použita data z uvedené databáze ke znázornění vývoje *mzdových rozdílů po roce 1989 v tranzitivních zemích*. Výchozí pozice nebyly stejné, lišily se však nejvýše o pět procentních bodů. Po roce 1989 se výdělkové rozdíly výrazně zvětšily ve všech sledovaných státech. Necháme-li stranou extrémní případ Rumunska (s ohledem na nepravděpodobný údaj za rok 1989), pak tomu bylo nejvíce v Polsku, v Maďarsku a v Litvě. Naopak k menšímu nárůstu výdělkové nerovnosti došlo v ČR, ve Slovinsku a v Lotyšsku. K těmto zemím bychom zřejmě mohli přiřadit i Slovensko, za které celá časová řada v použité databázi chybí. ČR si zachovala pozici zemí s nejmenšími rozdíly ve výdělích.

Jak je z tabulky 3.2 patrné, k výraznému posílení mzdových rozdílů došlo pouze v devadesátých letech, většinou dokonce jen v jejich první polovině. Distance mezi tranzitivními zeměmi se poněkud zvětšila, avšak jejich pořadí podle diference zůstalo povětšinou zachováno.

Od roku 2002 můžeme sledovat výdělky podle periodických šetření SES, byť nikoli za všechny země v úplné časové řadě. Pokud jde o jejich diferenciaci, Eurostat bohužel publikuje pouze základní kvantilové hodnoty, konkrétně horní rozhraní dolního decilu (D1) a spodní rozhraní horního decilu (D9). Jejich poměr D9/D1 je instruktivní informací o rozpětí výdělků, avšak právě s pominutím dolní a horní desetiny zaměstnané populace. Tento deficit však nebývá v komentářích k příslušným datům vždy zmiňován.

V grafu 3.1 je ukázán vývoj uvedeného ukazatele po roce 2000, který se v různých zemích dosti liší. ČR zaujímá středovou pozici v širším prostoru mezi Německem a Rakouskem. Z vývojového hlediska patří k těm několika málo zemím, kde se rozpětí pravidelně zvětšovalo – v evropském srovnání šlo dokonce o největší posílení diference. Ve většině zemí však rozpětí výdělků kolísalo a dlouhodobou tendencí bylo zmenšování. Z krátkodobého hlediska vzato, zatímco v „krizovém období“ převažovalo zmenšování, v „pokrizovém období“ již mírně převážilo zvětšování.

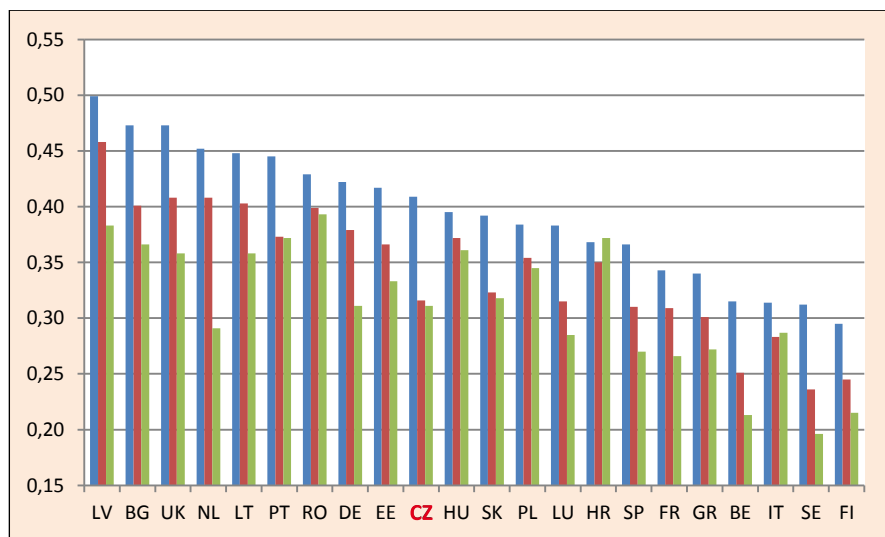
Graf 3.1 Diferenciacie hodinových výdělků v evropských zemích podle šetření u firem v letech 2002–2014 (decilový podíl D9/D1), země řazené od největší nerovnosti k nejmenší v roce 2014

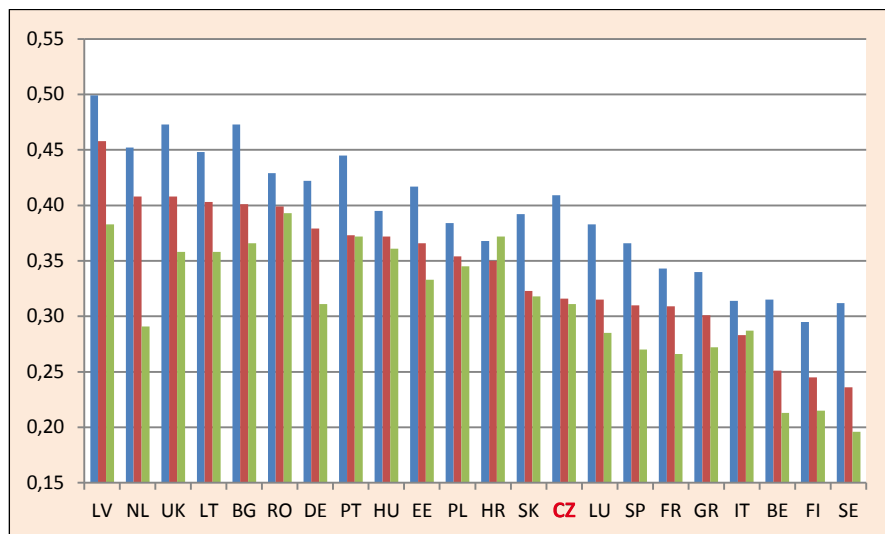
Zdroj: Databáze Eurostatu, šetření SES, tabulka *earn_ses_hourly*.

Graf 3.2A Diferenciace výtěžků v evropských zemích podle šetření u firem v roce 2010 (Giniho koeficient)

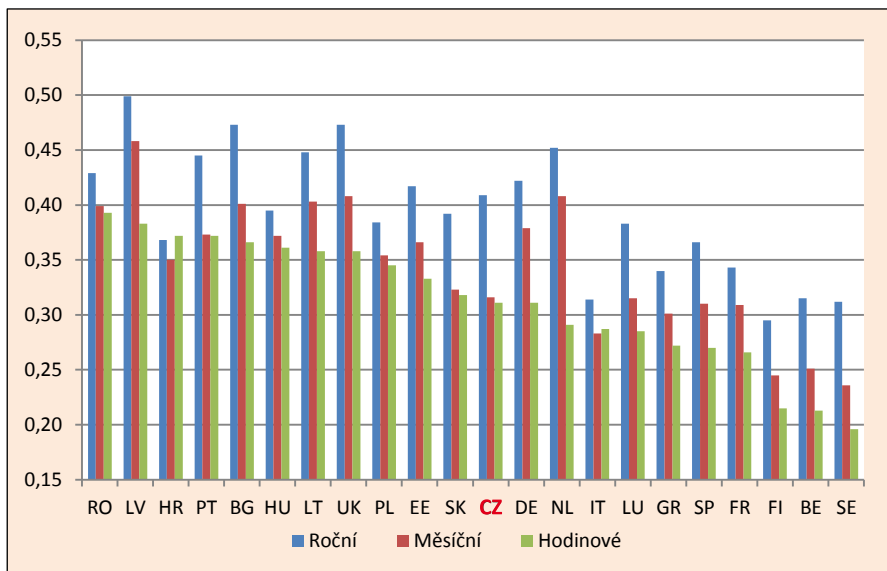
1. Země řazeny podle ročních výtěžků, od největších rozdílů k nejmenším

2. Země řazeny podle měsíčních výtěžků, od největších rozdílů k nejmenším

3. Země řazeny podle hodinových výdělků, od největších rozdílů k nejmenším

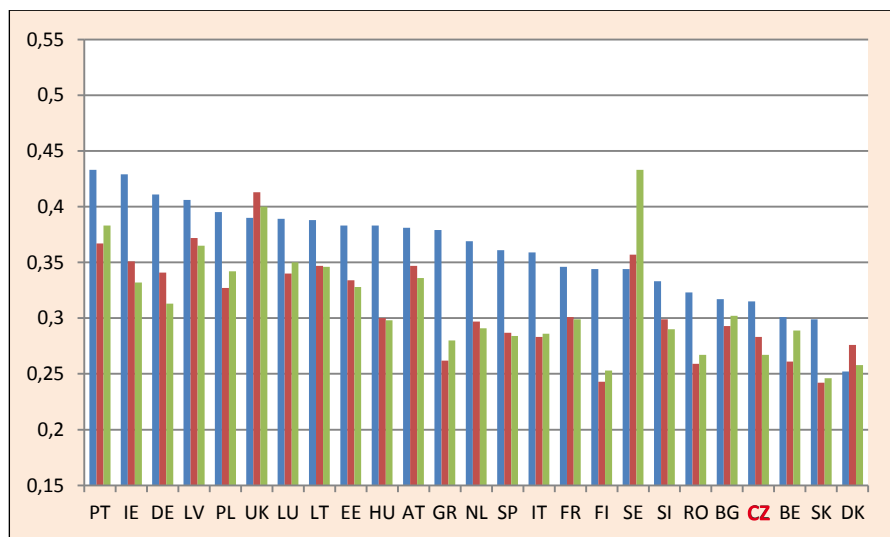
Zdroj: Databáze Eurostatu, šetření SES (European Commission 2015).

Lepším ukazatelem diferenciací výdělků je Giniho koeficient, který zahrnuje celou distribuci. I v tomto případě, s ohledem na obtížnou dostupnost souborů individuálních dat šetření SES, používáme výsledky zpracované Evropskou komisí, komparativně z obou šetření za výdělků roční, měsíční a hodinové, avšak pouze za rok 2010. Pokud jde o rozdíly uvedených přepočtů, diferenciací ročních výdělků je podle obou šetření největší (průměr Giniho koeficientu v rámci EU-28 je 0,39 podle SES a 0,36 podle EU-SILC), zatímco podle hodinových výdělků je nejmenší a stejná podle obou šetření (0,31).

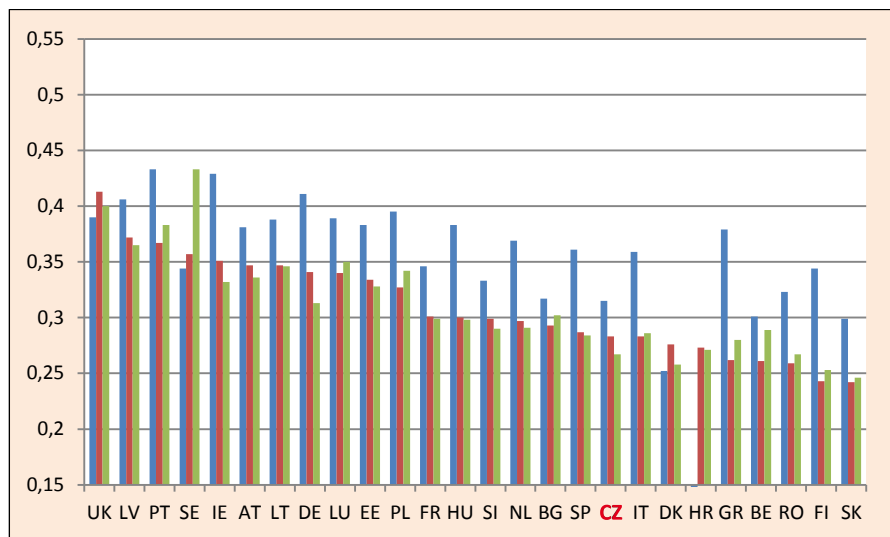
Jak ukazují výsledky uvedené v grafech 3.2A–B, pořadí zemí se liší podle zdrojů dat a podle toho, zda sledujeme mzdy hodinové, měsíční nebo roční. Většinou se však pořadí mění pouze z důvodu malých rozdílů, zejména porovnáváme-li různé časově vztažené výdělků v rámci téhož šetření. Grafy neukazují žádné „systémové“ rozdíly západních a východních zemí (resp. zemí tranzitivních a netranzitivních) v případě ročních a měsíčních výdělků, uplatňují se však v případě hodinových výdělků podle šetření SES, kde se na čelných místech žebříčku podle výdělkové nerovnosti umísťuje většina tranzitivních zemí, nikoli však ČR. Přepočítání na hodinové výdělků tedy mění pořadí zemí vůči ročním a měsíčním výdělkům výrazněji.

Graf 3.2B Diferenciace výtěžků v evropských zemích podle šetření v domácnostech v roce 2010 (Giniho koeficient)

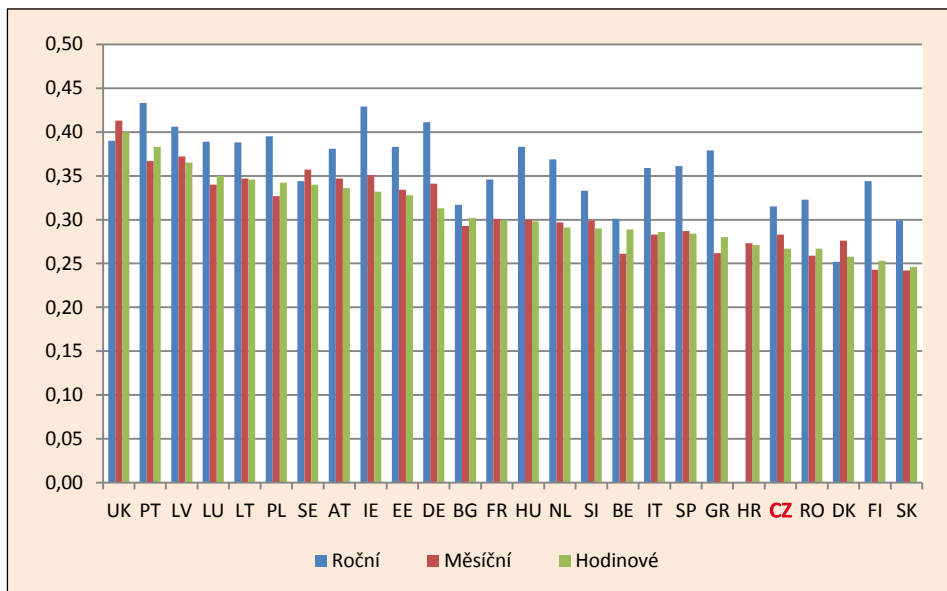
1. Země řazeny podle ročních výtěžků, od největších rozdílů k nejmenším

2. Země řazeny podle měsíčních výtěžků, od největších rozdílů k nejmenším

3. Země řazeny podle hodinových výdělků, od největších rozdílů k nejmenším

Zdroj: Databáze Eurostatu, šetření EU-SILC (European Commission 2015).

Pozice ČR z hlediska diferenciací výdělků se výrazně liší, sledujeme-li ji podle dat SES anebo EU-SILC. Zatímco podle šetření u firem (které zahrnuje mzdy v průmyslu, stavebnictví a službách), se ČR nachází zhruba uprostřed evropských zemí a poblíž Německa, podle šetření u domácností (které zahrnuje všechny zaměstnance), se umísťuje ke konci pořadí, poblíž Dánska a Finska. Důvěryhodnější jsou zřejmě data SES, kde nedochází k subjektivnímu podhodnocení výdělků, byť se netýkají celé zaměstnané populace. Avšak i pokud sledujeme diferenciaci výdělků podle dat EU-SILC, ČR se zdaleka neumísťuje na konci žebříčku, přičemž z hlediska měsíčních mezd se nachází až na devátém místě odzadu.

Sledujeme-li nerovnost výdělků, nejde ovšem jen o změny v celkové diferenciaci. Ta totiž představuje jakýsi obecný rámec změn, který může být vyplněn různými rozdíly podle kategorií pracovníků. Ještě důležitější je to, kdo na pohybu diferenciací vydělává a kdo ztrácí. V tom se uplatňují různé charakteristiky pracovníků a pracovních míst. Z hlediska pořadí důležitosti jsou u nás na prvních místech *rozdíly podle pohlaví a vzdělání*, jejichž vývoj u nás po roce 1988 ukazuje tabulka 3.2.

Tabulka 3.2 Mzdy zaměstnanců podle pohlaví a vzdělání v letech 1988–2015 (%)

	1988	1996	2002	2006	2010	2012	2014	2015
Muži:								
Základní	91,3	74,0	73,5	64,1	68,4	65,8	78,5	65,9
Nižší odborné	94,7	86,7	82,5	79,2	81,6	80,1	77,7	79,5
Středoškolské	102,3	109,8	106,6	111,4	103,8	101,0	100,1	100,6
Vysokoškolské	125,9	162,7	157,9	156,8	152,7	152,6	152,3	145,0
<i>Průměr</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Ženy:								
Základní	91,3	74,5	68,9	66,8	69,1	67,5	64,5	65,8
Nižší odborné	92,6	82,4	77,2	75,6	73,4	72,8	71,3	71,8
Středoškolské	106,4	112,7	110,5	108,0	104,5	104,3	102,2	101,1
Vysokoškolské	138,2	159,7	149,0	150,1	144,4	145,4	144,2	138,9
<i>Průměr</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Celkem:								
Základní	85,5	70,1	67,9	62,1	67,2	65,1	69,2	64,0
Nižší odborné	97,6	88,5	83,1	81,1	81,7	79,7	78,0	79,3
Středoškolské	101,3	106,8	105,7	106,0	101,6	100,4	99,0	99,1
Vysokoškolské	134,8	164,6	156,8	155,9	149,3	150,2	148,8	141,4
<i>Průměr</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Mzdy žen v % mezd mužů:								
Základní	68,2	71,5	68,6	73,4	76,8	76,2	76,8	74,1
Nižší odborné	66,7	67,3	68,5	67,3	68,3	67,7	68,3	67,0
Středoškolské	71,0	72,8	75,8	68,3	76,5	76,8	76,5	74,6
Vysokoškolské	74,9	69,6	69,1	67,5	71,8	70,9	71,8	71,0
<i>Průměr</i>	<i>68,2</i>	<i>70,9</i>	<i>73,2</i>	<i>70,5</i>	<i>76,0</i>	<i>74,4</i>	<i>76,0</i>	<i>74,2</i>
GWG	31,8	29,1	26,8	29,5	24,0	25,6	25,9	25,8

Zdroj: Mikrocensy 1988, 1996 a 2002, Životní podmínky (vlastní výpočty).

Poznámka: V případě šetření Životní podmínky používáme data z následujícího roku. GWG = Gender Wage Gap je počítán jako rozdíl průměrné mzdy mužů a žen, vydělený průměrnou mzdou mužů.

Největší změny ve struktuře výtěžků proběhly na počátku devadesátých let, kdy se spolu se změnou systému zásadně změnilo i mzdové ohodnocení vzdělání a kvalifikace. V komunistické éře bylo vzdělání pracovníků pojednááno jako společenská investice, jejíž výnosy tudíž mají opět patřit „všemu

lidu“. S transformací se proměnil status vzdělání v přinejmenším zčásti soukromou investici, která si zasluhuje i individuální návratnost. Zvětšení vzdělanostního rozpětí je nejmýznější změnou ve struktuře výdělků.

Úroveň mezd vysokoškolsky vzdělaných pracovníků vzhledem k průměru stoupla ze 134 % v roce 1988 na 144 % v roce 1992 a na 165 % v roce 1996, poté však došlo k jejímu snížení. V rámci vysokoškolsky vzdělaných odborníků se ovšem rozevřely nůžky mezi pracovníky řízení, financí a justice na straně jedné a pracovníky školství, zdravotnictví a výzkumu na straně druhé. Křiklavým příkladem nerovnosti je mzdová pozice učitelů, jejíž řešení je přes naléhavé apely je více než zdlouhavé (IDEA 2015).

Pokud jde o rozdíly mezi muži a ženami, došlo rovněž k významným změnám. V komunistické éře byly rozdíly podle pohlaví hlavním zdrojem mzdové diferenciaci – podle mikrocensových dat rozdíly mezi muži a ženami vysvětlovaly v roce 1988 28 % variance výdělků, zatímco rozdíly mezi čtyřmi stupni vzdělání jen 12 %. Během devadesátých let se situace obrátila tak, že nejdůležitějším faktorem mzdové diferenciaci se stalo vzdělání. V roce 2002 na pohlaví připadlo 11 % vysvětlené variance a na vzdělanostní stupně 19 %. Tento trend pokračoval i nadále, až k poměru 9 : 20 % v roce 2014. V roce 2015 došlo k mírnému obratu vyjádřenému poměrem 10 : 18 %.

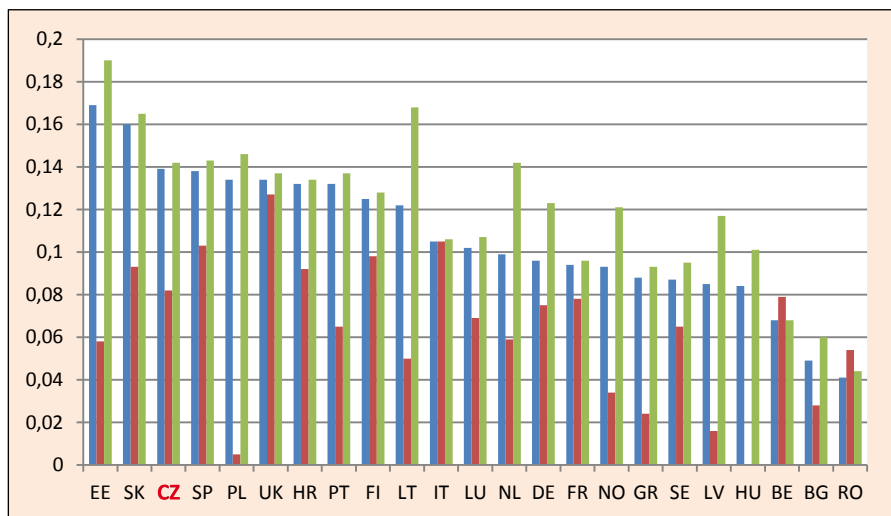
S touto proměnou je v kontrastu skutečnost, že v rozdílech mezi muži a ženami ČR drží neblahý primát v rámci EU, byť spolu s dalšími střeoevropskými zeměmi – Slovenskem, Rakouskem a Německem. Podle ukazatele *Unadjusted Gender Pay Gap* z dat SES rozdíl mezi hodinovou mzdou mužů a žen v závislém zaměstnání v procentech mzdy mužů představuje až 22 % a od roku 2002, i přes jisté výkyvy, nevykazuje trend ke zmenšování.

Situace vypadá výrazně jinak, když sledujeme specifické rozdíly. Ukazují to výsledky analýz provedených týmem WIIW na datech šetření SES za roky 2002–2010. Do regrese byly zahrnuty osobní charakteristiky (pohlaví, věk, vzdělání), charakteristiky zaměstnání (délka zaměstnání, typ pracovní smlouvy, profese) a charakteristiky firmy (odvětví, velikost, odlišení soukromé a veřejně kontrolovaných firem, existence kolektivní smlouvy).

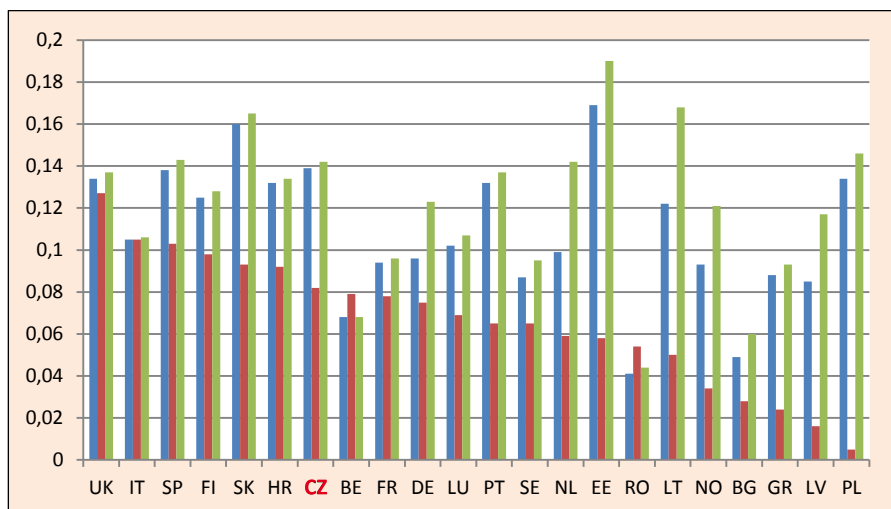
V souhrnu sledovaných zemí vysvětlují charakteristiky osob 20 % rozdílů, charakteristiky zaměstnání 35 % a charakteristiky firem 15 %. Podíl vysvětlené variance výdělků je zjevně vysoký, neboť pouze 30 % rozdílů zůstává běžnými charakteristikami nevysvětleno. Pokud jde o jednotlivé vysvětlující faktory, samotná profese vysvětluje 25 % a vzdělání 15 % variance výdělků, zatímco příspěvek proměnné pohlaví je naopak ze všech sledovaných charakteristik nejmenší (3,5 %). Pokud jde o data za ČR, vliv pohlaví byl v roce 2002 nad průměrem sledovaných zemí (8 %), avšak k roku 2010 klesl na polovinu, směrem k průměru sledovaných zemí (WIIW 2014, s. 29).

Graf 3.3 Deficit výdělků žen oproti výdělkům mužů v evropských zemích v roce 2010 (nestandardizované koeficienty z regresní rovnice sledující charakteristiky osob, zaměstnání a firem)

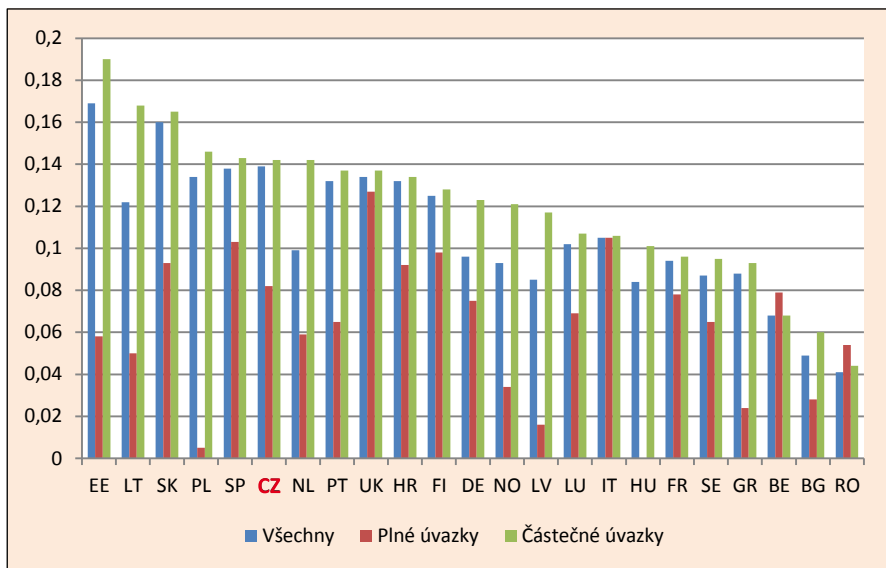
A. Země řazeny podle celkových výdělků, od největších rozdílů k nejmenším

B. Země řazeny podle výdělků v plných úvazcích, od největších rozdílů k nejmenším

C. Země řazeny podle výdělků v částečných úvazcích, od největších rozdílů k nejmenším

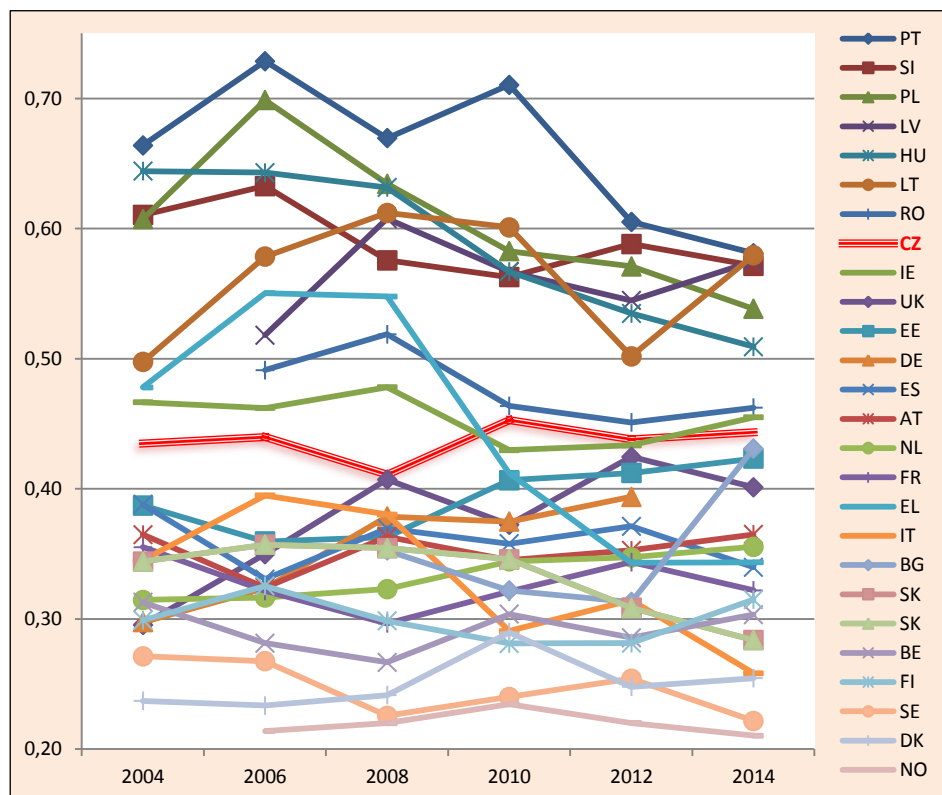

Zdroj: WIIW 2014 (SES).

Významné je rovněž rozdělení ukazatele znevýhodnění žen podle typu úvazku znázorněné v grafech 3.3A-C. Zatímco v souhrnném ukazateli je ČR na třetím místě, z hlediska plných úvazků je na místě sedmém, přičemž ji předstihují země různých typů včetně „liberální“ Velké Británie a „socialistického“ Finska. Z hlediska částečných úvazků je ČR na místě šestém, přičemž před ní se nacházejí povětšinou tranzitivní země. Uvedené výsledky nabádají ke korekci přespříliš (sebe)kritických konstatování ohledně genderové diskriminace v oblasti odměňování práce.

Pokud jde o mezinárodní srovnání z hlediska diferenciací výdělků podle vzdělání, cesta k němu není jednoduchá, zejména pak z hlediska trendů. Pokud jde o západní země, komparativní studie ukázaly velmi členitý obraz rozdílů, bez možnosti jednoznačného konstatování ohledně vývoje vzdělanostních nerovností v souvislosti s růstem podílu ekonomicky aktivních osob s vyšším vzděláním a proměnami ekonomické struktury. Pokud jde o tranzitivní země, ty v komparativních studiích většinou chybí, přičemž analýzy se týkají jednotlivých zemí. Možnosti srovnání evropských zemí však od roku 2005 nabízí šetření EU-SILC (Mysíková, Večerník, 2017).

Graf 3.4 Distance výdělků vysokoškolsky vzdělaných osob vůči středoškolsky vzdělaným v evropských zemích v letech 2005–2014

Zdroj: EU-SILC (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Zahrnuty pouze osoby v zaměstnaneckém poměru. V grafu jsou vyneseny nestandardizované regresní koeficienty po kontrole pohlaví a věku.

V grafu 3.3 je zobrazena relativní výdělková návratnost terciárního vzdělání vůči sekundárnímu. Výjimečně zde používáme výsledky z „mincerovských“ regresních rovnic, které berou v úvahu věk (aproximující pracovní zkušenost) a pohlaví. Výkyvy v čase nejsou velké a výsledky neukazují ani žádný obecný trend. Pouze velmi přibližně lze určit rok 2009 jako bod obratu, kdy návratnost do té doby mírně rostoucí začala mírně klesat. To se však týká spíše jen západních zemí, kde se již projevuje nasycenost pracovního trhu vysokoškolsky vzdělanými pracovníky. V tranzitivních zemích zůstává návratnost vzdělání na vyšší úrovni a celkově se rozdíly mezi zeměmi udržují, přičemž zůstávají mnohem větší než proměny v čase (Mysíková, Večerník 2018).

Tabulka 3.2 Mzdy zaměstnanců podle odvětví v letech 1990–2015 (%)

Odvětví	1990	1995	2000	2005 (OKEČ)	2005 (NACE)	2010	2015
Zemědělství	109,7	82,8	75,9	73,3	76,5	76,5	82,7
Průmysl	103,8	98,1	99,8	97,0	99,3	100,9	103,4
Stavebnictví	109,9	106,4	99,4	99,6	93,1	95,4	91,9
Obchod	85,8	86,7	103,1	98,6	92,5	91,8	93,3
Ubytování a stravování	81,3	88,5	77,6	69,9	57,3	54,8	55,2
Doprava a spoje	104,6	99,2	108,9	108,5	121,1	121,7	122,2
Peněžnictví a pojišťovnictví	102,0	168,7	188,5	197,1	201,0	192,7	181,5
Činnosti v oblasti nemovitostí	96,7	107,1	109,3	109,3	90,6	86,4	83,4
Veřejná správa a obrana	100,4	127,4	110,8	115,5	122,9	115,2	111,6
Vzdělávání	88,1	89,4	83,0	90,6	96,2	91,3	89,3
Zdravotnictví a sociální péče	92,6	90,6	86,5	92,5	93,7	96,2	98,9
Průměr	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Směrodatná odchylka	9,7	24,9	30,9	33,7	36,9	34,9	31,7

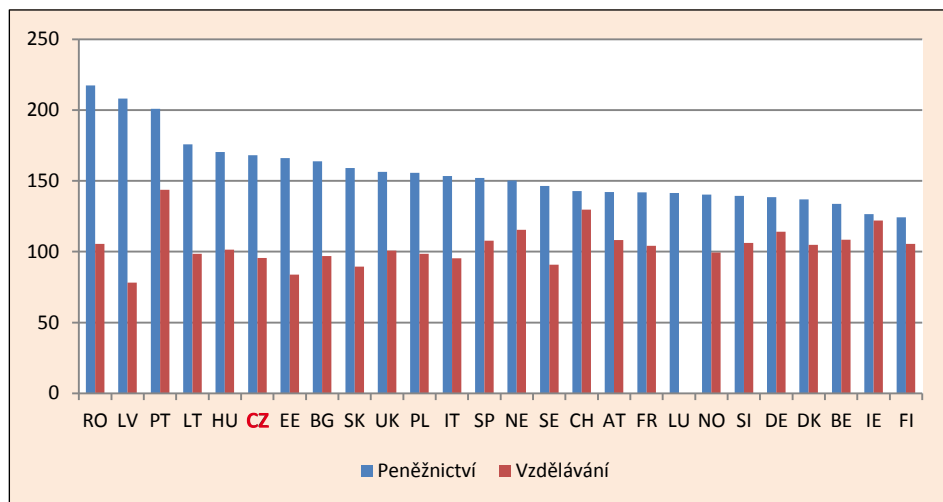
Zdroj: ČSÚ. Tabulku zpracovala Kamila Fialová.

Poznámka: Údaje jsou založeny na převažující činnosti zpravodajské jednotky. Do roku 2005 je použita národní klasifikace OKEČ, poté mezinárodní klasifikace NACE. Pro srovnání jsou údaje za rok 2005 uvedeny podle obou. Dlouhodobý pohled umožnily pouze údaje za fyzické osoby, na rozdíl od počtů přepočtených na plné úvazky.

Významné jsou rovněž rozdíly podle odvětví. Po roce 1990 došlo k radikální proměně této dimenze, která se v komunistickém režimu profilovala podle politických priorit. V rané transformaci se propadly výdělků v zemědělství a výrazně snížily mzdy v průmyslu a dopravě. Raketový růst zaznamenalo peněžnictví a pojišťovnictví, značný vzestup rovněž veřejná správa. Nedošlo však k očekávanému vzestupu „středostavovských sektorů“ vzdělávání a zdravotnictví, které se postupně dostaly jen ke společenskému průměru.

Údaje uvedené v tabulce 3.2 jsou poněkud zkrslující vzhledem k tomu, že se jedná o mzdy fyzických osob, bez přepočtu na plné úvazky. Podle přepočtených dat byl v roce 2016 sektor vzdělávání na 97 % průměru a sektor zdravotnictví na 102 %. Dlouhodobě rostoucí směrodatná odchylka uvedená v této tabulce indikuje značnou váhu tohoto rozměru diferenciací výdělků, který produkuje rozdíly daleko přesahující dvojnásobek. Základním zdrojem celkového odvětvového rozptylu jsou mzdy v bankovním a pojišťovacím sektoru, které jsou v ČR relativně velmi vysoké.

Graf 3.5 Měsíční výdělky v sektorech peněžnictví a vzdělávání v evropských zemích v roce 2014 (% celkového průměru)

Zdroj: Databáze Eurostatu, šetření SES, tabulka *earn_ses14_20*.

Jak ukazuje graf 3.5, relativní výdělky v peněžnictví jsou v tranzitivních zemích vesměs vysoké a jsou hlavním zdrojem silné diferenciací mezd podle odvětví. ČR zaujímá na žebříčku peněžnictví šesté místo a z hlediska celkové váhy odvětvové diferenciací výdělků (podle směrodatné odchylky) páté místo. Naopak výdělky v sektoru vzdělávání jsou v tranzitivních zemích relativně nízké, ČR se v tomto ohledu umísťuje na šestém místě odzadu. Lze říci, že čím je země vyspělejší, tím jsou výdělky v peněžnictví relativně nižší a mzdová distance mezi finančním a školským sektorem menší. Z hlediska její velikosti se ČR řadí na páté místo za pobaltské země a Rumunsko.

Změny ve zmíněných dimenzích výdělkové struktury se propojují a dále významně doplňují do pozice jednotlivých kategorií povolání. Databáze ISPV dovoluje podívat se za mzdové průměry a na rozptyly podle profesí (ISCO 08) a sociálněekonomických kategorií (ESeG). Z dlouhodobého hlediska je zřejmý platový vzestup vyšších odborných kádřů a rozevření rozdílu mezi duševními a dělnickými profesemi. V posledních letech se však růst manažerských platů zmírňuje, ve prospěch vyššího růstu nižších profesních kategorií, především kvalifikovaných dělníků (ČSÚ 2016b). „Uzavírání mzdové distribuce odpovídá i fakt, že nejméně za poslední rok vzrostly mzdy u nejlépe placených manažerských profesí (+2,3 %), zatímco ve všech ostatních skupinách zaměstnání byl nárůst více než 4 %“ (ČSÚ 2017).

4. Nerovnost v příjmech domácností

V raných devadesátých letech došlo k systémové změně v oblasti rozdělování, která byla popsána jako přechod od reprodukčního k tržnímu modelu (Večerník 2009). Nejvýrazněji se tato změna promítla do míry příjmové nerovnosti, která v první polistopadové dekádě výrazně narostla. Vývoj můžeme sledovat na základě porovnání posledního „komunistického“ mikrocensu s prvními polistopadovými mikrocensy provedenými v letech 1992 a 1996. Přechod se promítl i do změny metodiky sběru dat – zatímco v komunistické éře sdělovali údaje o mzdách přímo zaměstnavatelé a údaje o důchodech poštovní úřady, počínaje Mikrocensem 1992 všechny údaje pocházejí pouze od domácností.

Tabulka 4.1 Distribuce příjmů domácností na osobu v ČR v letech 1988–2015

Decil	1988	1992	1996	2002	2005	2010	2015
1	5,3	4,9	4,3	4,2	3,8	3,8	3,9
2	6,6	6,4	5,9	5,9	5,5	5,7	5,8
3	7,4	7,3	6,8	7,0	6,7	6,8	6,9
4	8,1	7,9	7,6	7,6	7,7	7,7	7,8
5	8,8	8,6	8,3	8,2	8,5	8,4	8,5
6	9,6	9,2	9,1	8,8	9,2	9,3	9,3
7	10,6	10,1	10,1	9,7	10,2	10,3	10,3
8	11,8	11,3	11,5	11,1	11,5	11,7	11,6
9	13,6	13,2	13,7	13,7	13,8	14,0	13,8
10	18,2	21,1	22,6	23,9	23,0	22,4	22,1
<i>Celkem</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Decilový poměr	2,4	2,5	2,9	3,1	3,2	3,2	3,0
Poměr 10:1	3,4	4,3	5,2	5,7	6,1	5,9	5,7
Robin Hood Index	14,2	15,4	17,9	18,7	18,5	18,4	17,8
Giniho koeficient	0,20	0,23	0,26	0,26	0,25	0,25	0,25

Zdroj: Mikrocensy 1988, 1992, 1996 a 2002, šetření Životní podmínky 2006, 2011 a 2016 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: V případě šetření Životní podmínky používáme data z následujícího roku.

V prvním období 1988–1992 byla relativní pozice dolní kategorie téměř zachována, zatímco rychle rostly pouze příjmy nejvyšší skupiny. Zjednodušeně řečeno, šlo o pre-privatizační období sociálně-liberální vlády, která uchovala univerzální sociální dávky a držela mzdy pod kontrolou. V druhém období 1992–1996 se rozpětí příjmů zvětšovalo směrem nahoru i dolů. Šlo o privatizační období deklaratorně liberální vlády, která nahradila univerzální dávky adresnými, odstranila mzdovou regulaci, zmrazila minimální mzdu a nakonec dovolila předstih růstu mezd před růstem produktivity práce. V obou obdobích se střed příjmové distribuce stlačoval. Příjmová změna byla tedy velmi nerovnoměrná a těžko se lze vyhnout hypotéze, že vývoj po roce 1989 byl výhodnější pro bohaté a chudé než pro střední příjmové vrstvy.

Systémová změna se rovněž promítla do faktorů diferenciací: zatímco korelace mezi příjmy domácností a jejich velikostí (počtem členů) oslabila, korelace mezi celkovými příjmy domácnosti a ekvivalizovanými ukazateli posílila. V tom se odráží fakt, že diferenciací v pracovních příjmech narostla v důsledku uplatnění tržního modelu natolik, že mohla převážit nad vlivem míry účasti domácnosti na trhu práce, která byla v komunistickém reprodukčním modelu nivelizovaných mezd určující. Podle mikrocensových dat byla v roce 1988 variabilita příjmů domácností dána počtem členů domácnosti ze 40 %, již v roce 1992 toto procento pokleslo na 20 % a v roce 1996 na 4 % (Večerník 2009).

Z hlediska demografického složení příjmových kategorií došlo k proměně zejména spodní části příjmové distribuce. Zatímco v roce 1988 byla dolní decilová skupina podle celkových příjmů domácností obsazena důchodci téměř výlučně a decilová skupina nad ní ze dvou třetin, pak k roku 1996 se do obou těchto skupin přesunuly děti. Jinak řečeno, nejnižší příjmové kategorie přestaly být reprezentovány pouze příjmy ze sociálního transferu (důchodci = nepracující chudí = tzv. stará chudoba) a jsou nově reprezentovány nízkými pracovními příjmy (rodiny s dětmi = pracující chudí = tzv. nová chudoba). Jinými slovy, převažující profil příjmové nerovnosti podle životního cyklu výrazně oslabil ve prospěch jeho ekonomicko-profesního profilu.

Dříve než přejdeme ke konzistentním datovým souborům šetření EU-SILC od roku 2005, měli bychom ukázat i předchozí vývoj, především z hlediska vlivu postkomunistické transformace na příjmovou nerovnost. Přes nabídku dat není však sestavení trendů nerovnosti příjmů domácností v tranzitivních zemích jednoduché. Pokud jde o výše zmíněné databáze WID a WIID, zjistili jsme, že jejich spolehlivému využití brání skutečnost, že jsou v nich nakupe-na data z různých zdrojů, takže za stejné země a roky je nabízeno několik údajů, které se někdy i výrazně liší. Ani označení kvality zdroje v databázi (low-medium-high) k výběru příliš nepomáhá.

Tabulka 4.2 Nerovnost příjmů domácností na osobu v tranzitivních zemích v letech 1989–2005 (Giniho koeficienty)

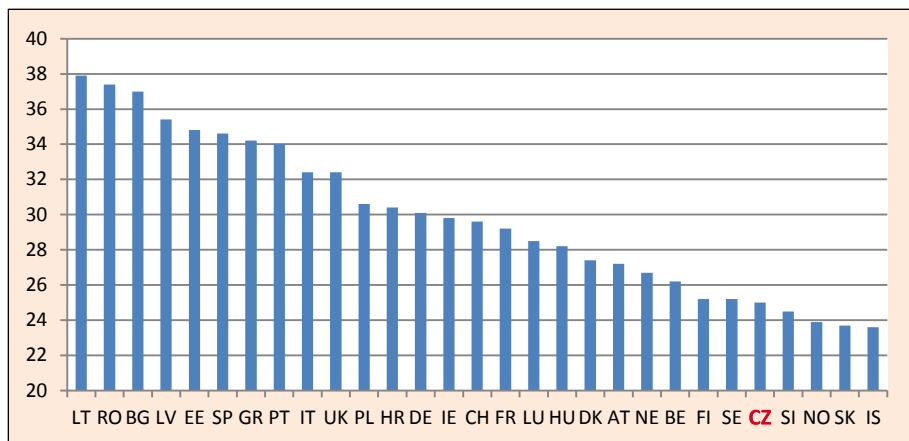
	CZ	HU	PL	SK	SI	EE	LV	LT	BG	RO
1989	0,20	0,22	0,28	-	-	0,28	0,26	0,26	0,23	0,24
1990	0,19	-	0,27	-	-	-	-	-	-	0,23
1991	-	0,21	0,27	-	0,27	-	-	-	-	0,26
1992	0,22	-	0,27	-	0,26	-	-	-	0,33	0,26
1993	0,21	0,23	0,32	-	-	-	-	-	0,34	0,27
1994	0,23	0,23	0,32	-	0,25	-	-	-	0,37	0,26
1995	0,22	0,24	0,32	-	0,26	0,40	-	-	0,38	0,31
1996	0,23	0,25	0,33	0,24	0,25	0,37	-	0,35	0,36	0,30
1997	0,24	0,25	0,33	0,25	0,24	0,36	0,33	0,31	0,37	0,31
1998	0,21	0,25	0,33	0,26	0,24	0,35	0,33	0,33	0,35	0,30
1999	0,23	0,25	0,33	0,25	0,25	0,36	0,33	0,34	0,33	0,30
2000	0,23	0,26	0,35	0,26	0,25	0,39	0,33	0,36	0,33	0,31
2001	0,24	0,27	0,34	0,26	0,24	0,38	-	0,35	0,33	0,35
2002	0,23	0,27	0,35	0,27	0,24	0,39	0,36	0,36	0,37	0,35
2003	0,25	0,27	0,36	0,30	0,24	0,40	0,38	0,32	0,35	0,35
2004	0,24	0,27	0,37	0,25	-	0,38	0,39	0,31	0,36	0,36
2005	0,26	0,28	0,37	0,26	0,24	0,36	-	-	0,34	0,36
~										
2005	0,25	0,33	0,33	0,28	0,24	0,33	0,39	0,34	0,31	0,38

Zdroj: UNICEF 2004, tabulka 10.12.

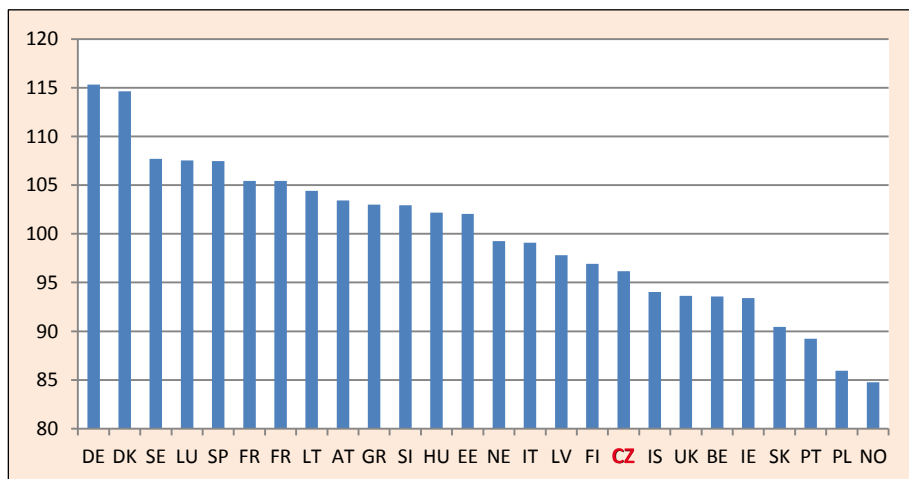
Poznámka: Data za rok 2005 na posledním řádku v kurzivě jsou z databáze Eurostatu, šetření EU-SILC 2006, tabulka tessi 190. V tomto případě nejde o přepočtení na osobu jako v datech UNICEFu, nýbrž o ekvivalizovaný příjem propočtený podle metodiky Eurostatu. Z hlediska obecné míry nerovnosti není však mezi výsledky podle odlišných přepočtů velký rozdíl.

Plně srovnatelná data za evropské země máme tedy k dispozici od roku 2005 na základě šetření EU-SILC. Údaje za rok 2015 ukazují, že příjmy jsou u nás velmi vyrovnané. Nejsme však na posledním místě, nýbrž ještě za námi se umísťuje Slovinsko, Norsko, Slovensko a Island. Páté místo odzadu sdílíme spolu s Finskem a Švédskem (graf 4.1A). Pokud jde o změnu nerovnosti za období sledované uvedeným šetřením, ČR se nachází mezi zeměmi, v nichž je evidováno snížení nerovnosti, byť nikterak velké (graf 4.1B).

Graf 4.1A Nerovnost příjmů domácností v evropských zemích v roce 2015 (Giniho koeficient), země řazeny od největší nerovnosti k nejmenší

Graf 4.1B Změna nerovnosti disponibilních příjmů domácností v evropských zemích mezi roky 2005 a 2015 (% změny Giniho koeficientu), země řazeny od největší změny nerovnosti k nejmenší

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka tessi 190.

Poznámka: Uvedený rok odpovídá roku šetření, v souladu s metodikou Eurostatu.

Disponibilní příjmy domácností jsou uváděny v ekvivalizované podobě podle metodiky EU.

5. Přerozdělování daněmi a dávkami

Vyrovňávání hrubých pracovních příjmů domácností se děje především přerozdělováním pomocí státního systému daní a dávek. Obecně řečeno, stát má k dispozici čtyři „páky“ přerozdělování: míru zdanění a jeho progresivitu, míru podpory a její zacílení. Každá z uvedených pák se přitom skládá z celé řady menších „páček“ jednotlivých daní a dávek, které jsou často koncipovány samostatně. Teprve ve zpětně poskládaném obrazu se dozvídáme, jak celý systém přerozdělování funguje.

Není tomu ovšem tak, že stát „bohatým“ pouze bere a „chudým“ pouze dává, nýbrž více či méně inkasuje velkou část populace, které opět poskytuje dávky, především v závislosti na rodinné situaci. Podle šetření Životní podmínky se v současné době jedná o 36 % domácností, v nichž žije 45 % populace), které státu platí daň a současně od něho dostávají dávky. Naopak vůbec nic státu neplatí 31 % domácností (21 % populace), což jsou většinou domácnosti důchodců, ale také nezaměstnaných. Vůbec nic od státu nedostává 33 % domácností (34 % populace), což jsou většinou mladé bezdětné páry či jednotlivci, anebo naopak již „opuštěná hnízda“.

Pro obraz vývoje v ČR je v tabulce 5.1 znázorněna distribuce daní a dávek v domácnostech se zaměstnancem v čele, zpracovaná na základě mikrocensů a šetření Životní podmínky za roky 1996–2015. Postup byl takový, že nejprve jsme propočítali rozdělení domácností na decily ekvivalizovaného čistého příjmu podle modifikované stupnice OECD uplatňované Eurostatem. Potom jsme spočetli podíly placených daní (spolu s odvody sociálního a zdravotního pojištění) a dále podíly sociálních příjmů (bez důchodů) z hrubých příjmů domácností v jednotlivých decilech. Upozorníme, že jde o jeden z mnoha možných propočtů dopadu systému daní a dávek na příjmy domácností.

Z uvedeného propočtu zjišťujeme malý pokles daní a relativně větší pokles dávek od roku 1996, hlavně ve druhé dekádě nového století. Nepřekvapuje, že domácnosti se zaměstnancem v čele dávají státu více, než dostávají. Spíše mohou překvapovat výkyvy záporného salda – vzestup v roce 2005, pokles a opětný vzestup v roce 2015. V průměru let se jednalo o 11 % hrubého příjmu odváděného státu. Větší změny se však týkají rozdílů mezi decily – zatímco progresse daňové a odvodové zátěže postupně narůstala, zacílení dávek z hlediska příjmů výrazně oslabilo. To se týká především dolní desetiny domácností s nejnižšími příjmy, která si zachovala pozitivní bilanci, avšak sníženou z 10 % hrubého příjmu v roce 1996 na 3 % v roce 2015. V ostatních pásmech však zjišťujeme velkou kontinuitu, resp. stabilitu s určitými výkyvy.

Tabulka 5.1 Daně s odvody a sociální dávky podle decilů ekvivalizovaného čistého příjmu v domácnostech zaměstnanců v ČR (% hrubého příjmu)

Decil čistého příjmu	1996	2002	2005	2010	2015
Daně s odvody					
1	12,0	11,5	14,3	7,1	7,4
2	14,4	14,2	16,4	10,6	11,6
3	15,9	15,8	17,8	11,9	13,4
4	16,8	16,7	18,0	13,3	14,8
5	17,6	17,4	18,9	15,0	16,1
6	18,7	18,7	19,6	16,0	17,3
7	19,7	19,1	20,4	17,2	18,4
8	20,5	20,1	21,6	18,5	19,4
9	21,6	21,9	23,0	19,9	20,8
10	24,2	25,2	26,0	22,0	23,4
Průměr	18,2	18,1	19,6	15,2	16,3
Rozdíl v p.b. 10:1	12,2	13,6	11,7	14,9	15,9
Sociální dávky					
1	22,4	22,6	19,6	12,1	10,8
2	15,1	14,7	12,6	8,9	7,4
3	11,1	9,4	9,4	8,2	7,4
4	7,9	7,2	8,3	7,8	5,4
5	6,4	5,9	5,8	5,6	4,4
6	4,7	4,2	4,1	5,3	3,7
7	3,5	3,1	3,2	4,5	3,3
8	2,5	2,4	3,6	2,9	2,2
9	1,8	2,2	2,1	3,0	2,6
10	1,1	1,1	1,3	2,6	1,3
Průměr	7,6	7,3	7,0	6,1	4,9
Rozdíl v p.b. 10:1	-21,3	-21,6	-18,3	-9,5	-9,4

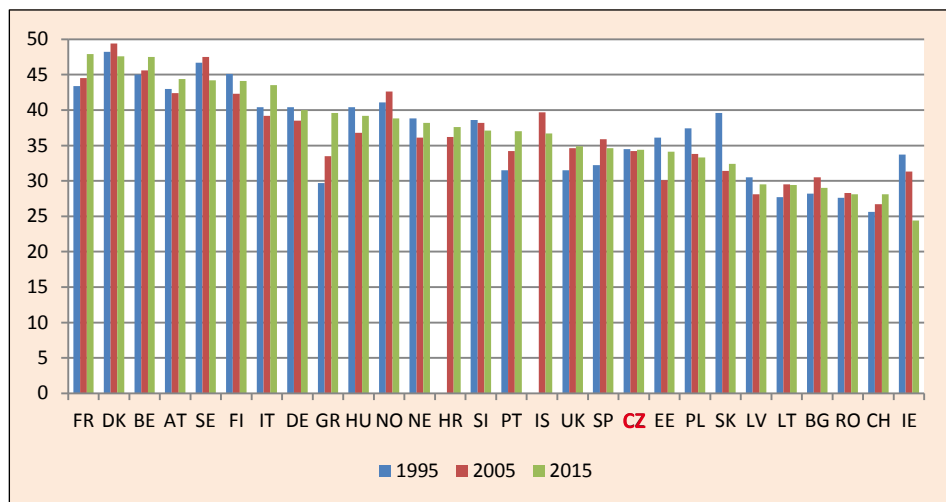
Decil čistého příjmu	1996	2002	2005	2010	2015
Rozdíl: dávky minus daně s odvody					
1	10,4	11,1	5,3	5,0	3,4
2	0,7	0,5	-3,8	-1,7	-4,2
3	-4,8	-6,4	-8,4	-3,7	-6,0
4	-8,9	-9,5	-9,7	-5,5	-9,4
5	-11,2	-11,5	-13,1	-9,4	-11,7
6	-14,0	-14,5	-15,5	-10,7	-13,6
7	-16,2	-16,0	-17,2	-12,7	-15,1
8	-18,0	-17,7	-18,0	-15,6	-17,2
9	-19,9	-19,7	-20,9	-16,9	-18,2
10	-23,1	-24,1	-24,7	-19,4	-22,1
Průměr	-10,6	-10,8	-12,6	-9,1	-11,4
Rozdíl v p.b. 10:1	-33,5	-35,2	-30,0	-24,4	-25,3

Zdroj: Mikrocensy 1996 a 2002, Životní podmínky 2006, 2011 a 2016 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Decily jsou propočtené z čistého ekvivalizovaného příjmu domácnosti podle metodiky Eurostatu. V tabulce jsou uvedena procenta daní a dávek z hrubého příjmu domácnosti. P.b = procentní bod.

Podle uvedených dat se ukazuje, že slabší zacílení sociálních dávek způsobilo snížení progresivity celého systému. Na výsledném obrazu se ovšem výraznou měrou podílí relativní výše pracovních příjmů a složení domácností z hlediska aktivity jejich členů a počtu závislých dětí s nárokovými dávkami. V roce 1996 měla průměrná zaměstnanecká domácnost 3,1 členů a z toho 1,0 závislých dětí, v roce 2014 to bylo 2,8 členů a z toho 0,8 závislých dětí. Současné zaměstnanecké domácnosti jsou tedy menší, než bývaly, přičemž i v rámci této menší velikosti je v nich podíl dětí nižší.

Graf 5.1 Celková daňová zátěž v evropských zemích v letech 1995–2015 (% HDP), země řazeny od největší zátěže k nejmenší v roce 2015

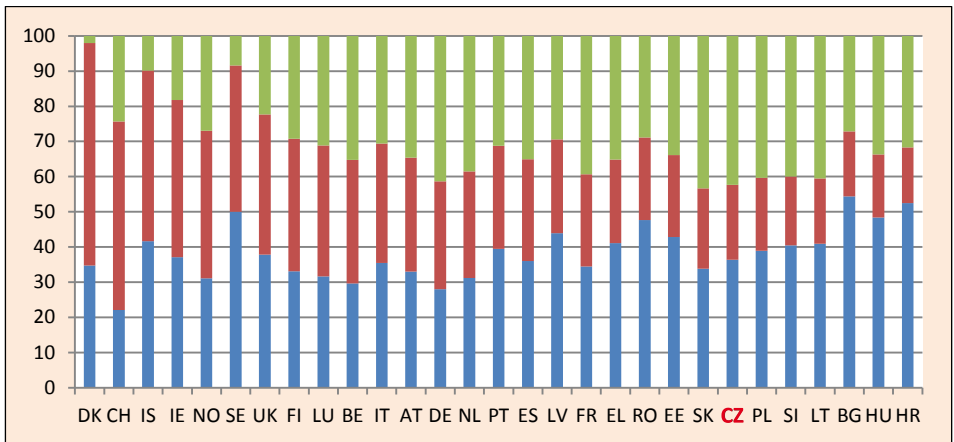

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka gov_10a_taxag.

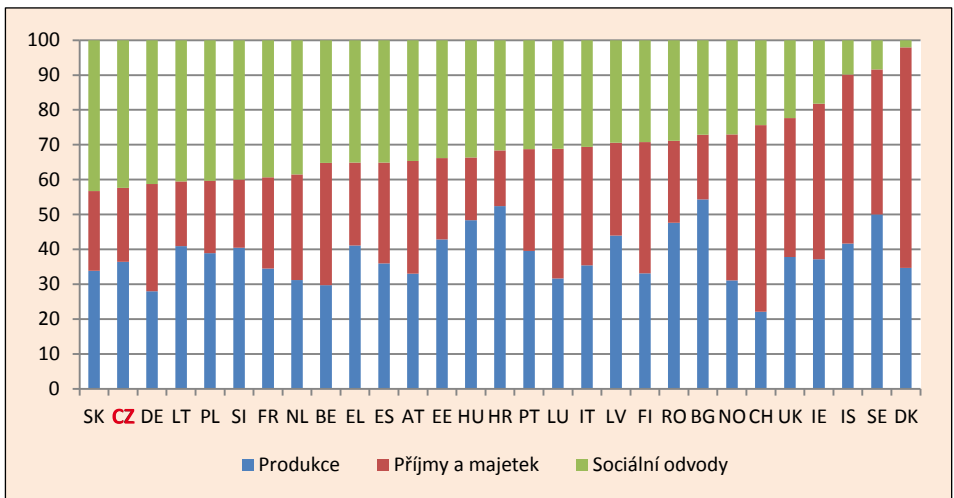
Jak ukazuje graf 5.1, v evropských zemích je celková průměrná daňová zátěž (souhrnné příjmy z daní a odvodů) dlouhodobě na úrovni 38 %, která je ovšem výsledkem protichůdných pohybů směrem nahoru i dolů. Rozpětí mezi zeměmi je značné, a dokonce se od roku 1995 zvětšilo spolu se zvýšením ve Francii a snížením v Irsku – aktuální distance v procentních bodech mezi těmito dvěma krajními zeměmi představuje dvojnásobek (48 vs. 24). Ani ukazatel za ČR se za sledované období nezměnil a zůstává na úrovni o čtyři procentní body nižší vůči evropskému průměru. Aktuálně se nacházíme na úrovni Velké Británie, kde proběhlo určité zvýšení. V porovnání s ČR je uvedená zátěž nižší v několika tranzitivních zemích, přičemž nejnižší je ve Švýcarsku a Irsku.

Pokud jde o strukturu platebních toků od domácností a firem ke státu, zjišťujeme výraznou odlišnost tranzitivních zemí od ostatních. Jak ukazuje graf 5.2A, tranzitivní země se umísťují na konci žebříčku států seřazených podle podílu daní z příjmů a majetku (výjimkou je pouze Lotyšsko). Pořadí podle podílu sociálních odvodů zobrazené v grafu 5.2B není úplně převrácené, protože v řadě tranzitivních zemí jsou ve vysoké míře zastoupeny daně z produkce.

Graf 5.2A Struktura celkové daňové a odvodové zátěže v evropských zemích v roce 2015 (%), země řazeny od největšího podílu daní z příjmů a majetku k nejmenšímu

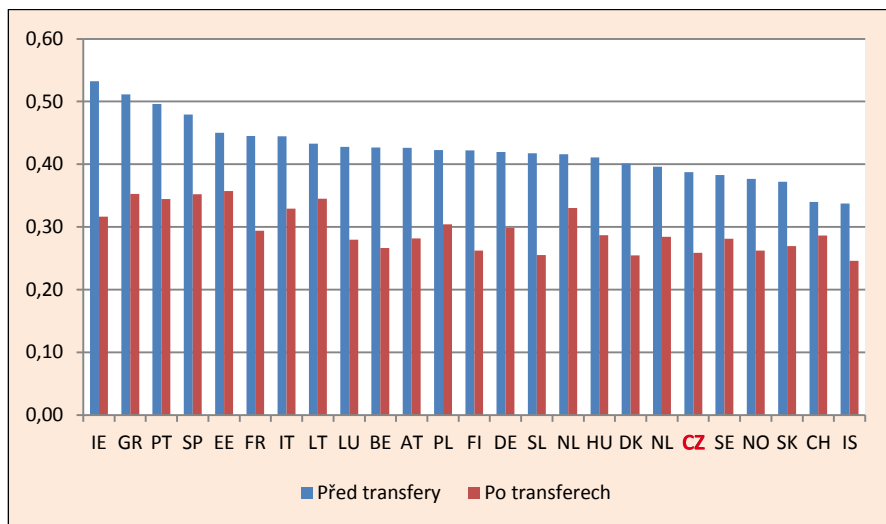
Graf 5.2B Struktura daňové a odvodové zátěže v evropských zemích v roce 2015 (%), země řazeny od největšího podílu sociálních odvodů k nejmenšímu

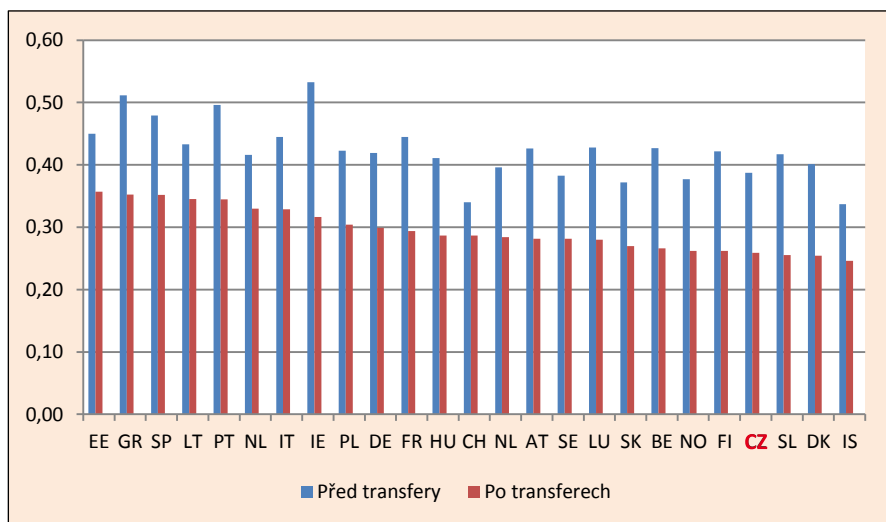
Zdroj: Databáze Eurostatu.

Breakdown_of_tax_revenue_by_country_and_by_main_tax_Categories (percentage_of_GDP) 2015.PNG

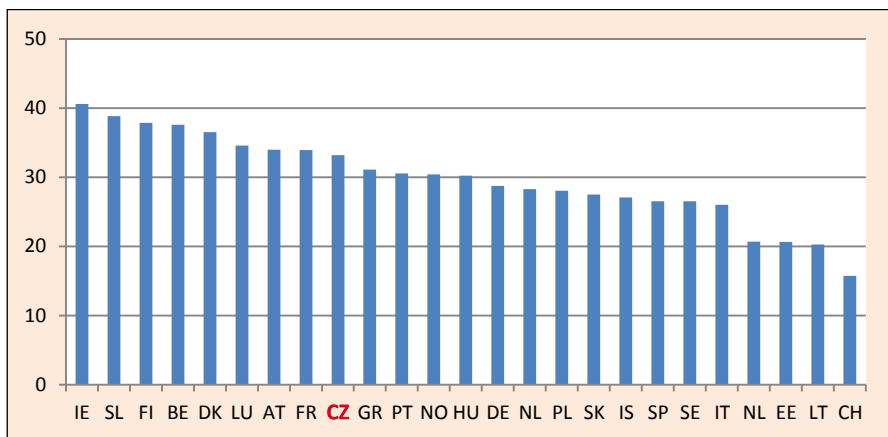
Graf 5.3A Nerovnost příjmů před transfery a po transferech u populace v aktivním věku v evropských zemích v roce 2013 (Giniho koeficienty), země řazené od největší nerovnosti před transfery k nejmenší

Graf 5.3B Nerovnost příjmů před transfery a po transferech u populace v aktivním věku v evropských zemích v roce 2013 (Giniho koeficienty), země řazené od největší nerovnosti po transferech k nejmenší

Graf 5.3C Zmenšení nerovnosti příjmů daněmi a dávkami u populace v aktivním věku v evropských zemích v roce 2013 (% redukce Giniho koeficientu), země řazené od největší redistribuce k nejmenší

Zdroj: OECD Income Distribution Database.

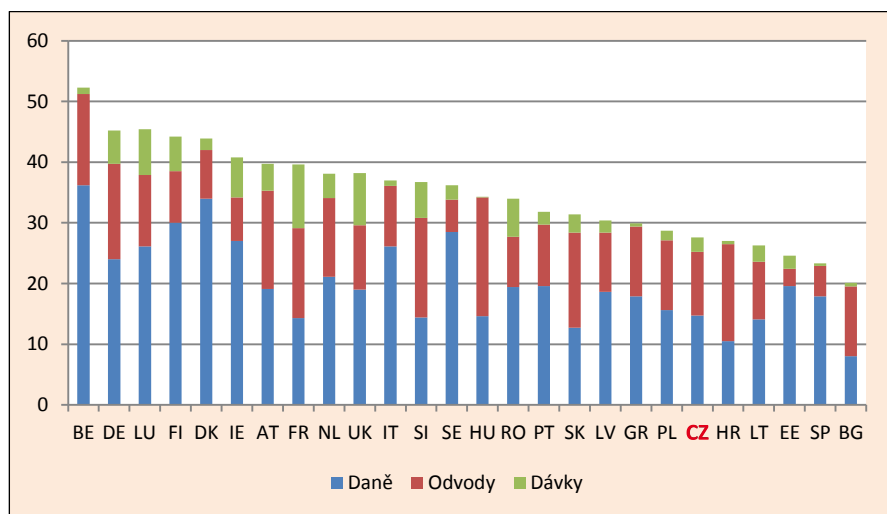
Poznámka: Příjmy se vztahují k celé populaci a jsou ekvivalizovány podle škály OECD popsané v části 2.

Podle údajů OECD systém přerozdělování posunuje pozici ČR ze šestého místa nejrovnějších zemí (z hlediska ekvivalizovaných příjmů domácností) na místo čtvrté (grafy 6.3A a 6.3B). ČR je zemí přerozdělovající hodně, zdaleka však nikoli nejvíce. Podle Giniho koeficientu jde o redukci zhruba třetinovou, zatímco v průměru sledovaných zemí činí redukce hrubých příjmů pomocí transferů 28 %. Mnohem více stát přehazuje peníze z velké hromady na malou v Irsku, Slovinsku, Finsku, Belgii a Dánsku. Blízko nás je například Rakousko, Francie i Norsko. Rozptyl míry přerozdělování mezi zeměmi je značný – ani severské země nepředstavují nějakou kompaktní skupinu.

Nejde však jen o celkovou, resp. průměrnou míru přerozdělování, ale také o *působení systému při změně příjmu*, specificky při jeho zvýšení. Tento efekt měří mezní efektivní daňová sazba (Marginal Effective Tax Rate, METR) sledující celkový dopad přerozdělování daněmi a dávkami. Ukazuje, jak se změní disponibilní příjem domácnosti při změně hrubého příjmu o jednotku. Vyjadřuje se v procentní části dodatečného příjmu, o který jeho příjemce přijde v důsledku povinných daní a odvodů, navíc pak případně i snížených sociálních dávek. Ve výpočtech ukazatele se předpokládá, že příjmy pocházejí pouze z formální ekonomiky, daně jsou řádně placeny a nárokové sociální dávky pobírány.

V grafu 5.4 jsou uvedeny ukazatele METR propočtené výzkumným centrem EUROMOD (2016), aplikované na populaci v aktivním věku (18–64), která vykazuje příjem ze zaměstnání ve výši alespoň jedné jednotky národní měny, za předpokladu tříprocentního zvýšení tohoto příjmu v hrubém vyjádření. Z propočtu je vyloučen horní percentil distribuce, pokud činí jeho hodnota 150 %, a dolní percentil, pokud je jeho hodnota záporná – činí se tak z důvodu menší citlivosti vypočteného ukazatele na extrémní případy. Protože do výpočtu jsou zahrnuty pouze platby domácností (nikoli zaměstnavatelů), ukazatel nezahrnuje celkové odvodové břímě.

Graf 5.4 Mezní efektivní daňová sazba populace v aktivním věku v evropských zemích v roce 2016 (%), země řazené od nejvyšší sazby k nejnižší

Zdroj: EUROMOD 2016.

Poznámka: Simulace vychází z dat EU-SILC 2012 a bere v úvahu politiky uplatněné v dané oblasti k roku 2016.

Jak je z uvedeného grafu patrné, daleko nejvyšší sazbu METR vykazuje Belgie, za níž následují Německo, Lucembursko, Finsko a Dánsko s různou skladbou dopadů na příjmy (Dánsko a Finsko s vysokými daněmi, Německo s vysokými odvody, Lucembursko se silným dopadem na dávky). Na druhém konci žebříčku se umísťují zejména tranzitivní země (ale také Španělsko) a mezi nimi jako šestá odzadu ČR. Ukazatel v jejím případě vychází hluboko pod průměrem evropských zemí, a to především z důvodu slabého dopadu příjmové změny na daňovou povinnost. Za období 2011–2016, které je

v použité studii zachyceno, nenastala v ukazateli žádná změna, na rozdíl například od Německa (kde došlo ke snížení o 5 procentních bodů) nebo Francie (kde naopak došlo ke zvýšení o 7 procentních bodů).

Pokud jde o celkovou charakteristiku českého daňového systému v porovnání s EU, pak je značně vychýlen z hlediska vyšších odvodů placených zaměstnavateli, nižších odvodů placených zaměstnanci a nižšího daňového zatížení kapitálu. Pokud jde o výši daňového zatížení práce a spotřeby (měřené implicitní daňovou sazbou), je na předních místech EU – konkrétně daňové zatížení spotřeby činilo v roce 2015 24,9 % HDP (oproti 20,5 % v EU-28) a zatížení práce 39,3 % (oproti 35,9 %). Nižší podíl přímých daní je v ČR vyrovnáván vyššími podíly odvodů na zdravotní a sociálních pojištění podobně jako na Slovensku a v Litvě (European Commission 2017).

6. Výdaje a hospodaření domácností

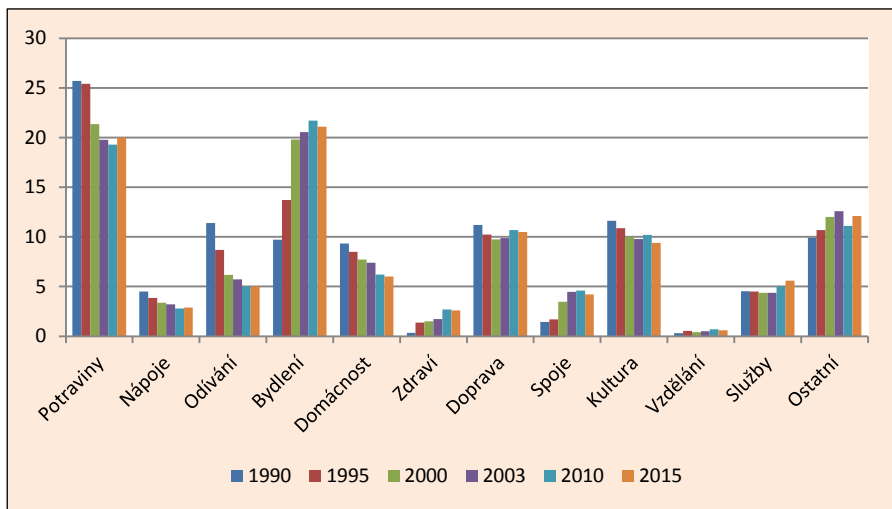
Informace pocházející z různých zdrojů nejsou zcela jednotné v hodnocení dynamiky koupěschopnosti v ČR po roce 1990. Opatrná statistika založená na rodinných účtech kontrastuje s bouřlivým růstem spotřebitelských výdajů. Podle statistiky národních účtů vzrostly výdaje na konečnou spotřebu domácností v období 1995 až 2015 téměř o 60 %, přičemž v případě zachování cenové hladiny na úrovni roku 1995 by vykazaly nárůst o 58 % (ČSÚ 2016a). I oproti tomuto reálnějšímu hodnocení růstu příjmů stojí obraz expandujících prodejních ploch a každoročních výdajových rekordů v dobách dovolených či vánočních svátků. Index spotřebitelské důvěry stoupl za posledních 20 let o 50%.

Růst spotřeby byl všeobecný (jakkoli nerovnoměrný) a opravňuje hovořit o mohutnící společnosti masového konzumu. Česká společnost zřejmě zažila něco podobného, co popsal George Katona (1964) na konci padesátých let v USA, totiž *vytvoření masové spotřební společnosti*. Tento zakladatel ekonomické psychologie odhadoval, že v roce 1961 patřilo 40 % amerických rodin ke střední třídě, která disponovala nezanedbatelným tzv. diskrecionárním příjmem, dovolujícím jít ve výdajích nad úroveň uspokojení základních potřeb. V tomto ohledu pozdržel komunistický režim vývoj o celé půlstoletí.

Spotřebitelský trh se v ČR hluboce proměnil a transformoval podobu a fungování ekonomiky, společnosti a životní styl lidí. Například „hobby prodejny“ vyšly vstříc českému kutilství, do kterého byli předtím občané v komunistických zemích tlačeni nedostatkovou ekonomikou a nedostupnými službami. Obchody zaměřené na mládež a značkové prodejny živí touhu po generačním a statusovém odlišení. Změn je ovšem bezpočet. Spotřební společnost zásadně mění fyzickou a sociální krajinu postkomunistických zemí, velká nákupní centra (jejichž počet již dosáhl stovky) obklopují velká města a vstupují i do měst středních. V denním životě se tak – řečeno s Georgem Orwelllem – masový konzum stal „vzduchem, který dýcháme“.

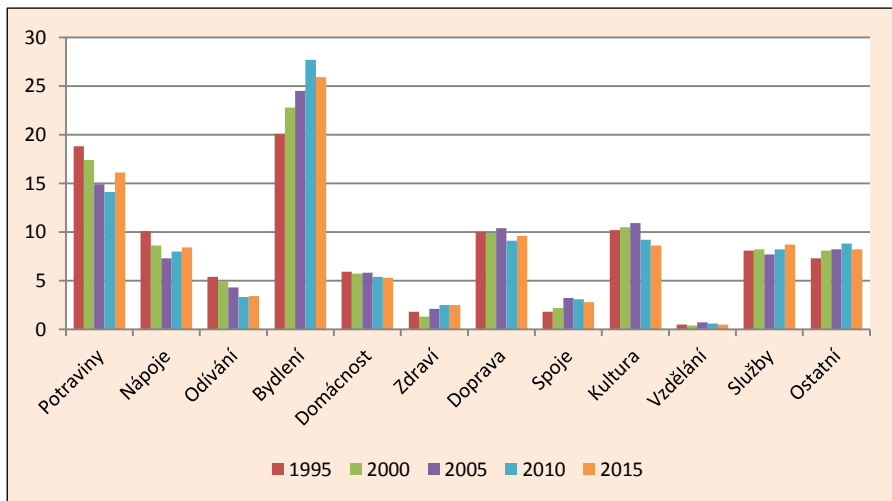
Vývoj rozsahu a struktury spotřeby můžeme sledovat podle statistického šetření rodinných účtů, ale také podle národního účetnictví, v němž jsou výdaje na konečnou spotřebu domácností modelovány s pomocí dalších datových zdrojů tak, aby se objem produkce a dovozu rovnal užití. V obou případech použita „Klasifikace individuální spotřeby podle účelu“ (COICOP – *Classification of Individual Consumption by Purpose*) zajišťuje mezinárodní srovnatelnost. Problémem je však kvótní výběr domácností v šetření rodinných účtů, který přetrval od roku 1957. Počínaje rokem 2017 byl implementován nový model uvedeného šetření, založený na náhodném výběru.

Graf 6.1A Výdaje domácností v ČR v letech 1990–2015 podle rodinných účtů (% čistého rozpočtu)

Zdroj: ČSÚ – Statistika rodinných účtů.

Graf 6.1B Výdaje domácností v ČR v letech 1995–2015 podle národního účetnictví (% čistého rozpočtu)

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka nama_10_co3_p.

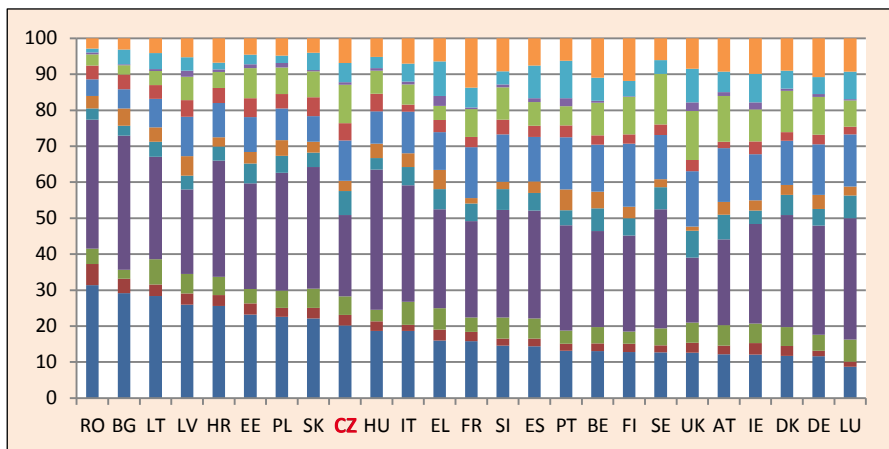
Zde ovšem uvádíme pouze průměrné údaje. Pokud jde o nerovnost ve spotřebě, její sledování je spojeno s celou řadou problémů, zejména pokud jde o dostatečně rozsáhlá a reprezentativní data srovnatelná s příjmovými šetřeními. Přitom spotřeba je nepochybně lepším ukazatelem životní úrovně domácností než samotné příjmy. Pokud jde o ČR, je třeba poznamenat, že kvótní výběr domácností a náročný způsob sběru dat v šetření rodinných účtů uplatňovaný u nás do roku 2016 jsou příčinami menšího záběru domácností z hlediska jejich příjmové diferenciaci, v porovnání s daty šetření EU-SILC.

Podle analýzy Eurostatu je příjmová nerovnost zachycená v rodinných účtech v ČR oproti šetření Životní podmínky (EU-SILC) o 4 procentní body Giniho koeficientu menší (0,21 vs. 0,25). Obdobně velký rozdíl nacházíme pouze ve Španělsku, větší už jen v Bulharsku a v Litvě. Deficit v zachycení příjmové nerovnosti je ještě patrnější v poměru horní a dolní pětiny domácností, který je v ČR podle rodinných účtů 2,8, zatímco podle šetření EU-SILC 3,5 (Eurostat 2015, tabulka 15).

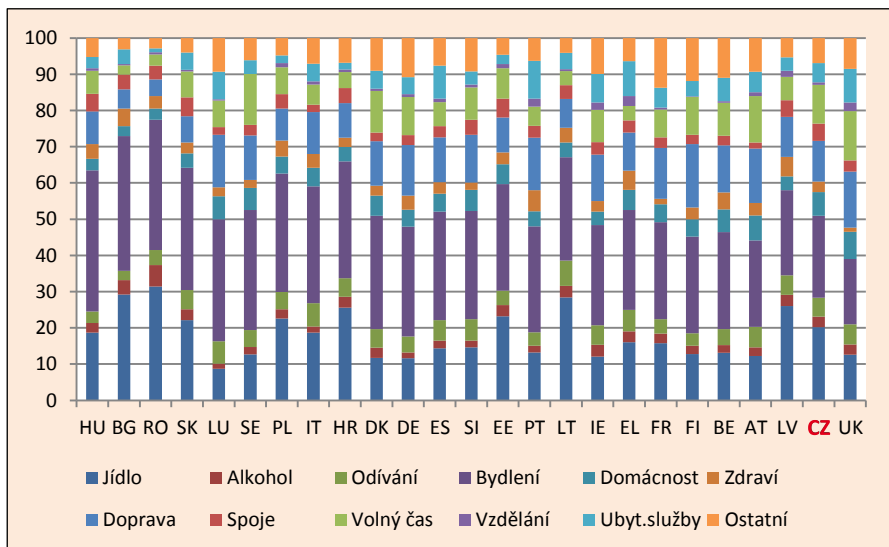
V grafech 6.1A a 6.1B je ukázán *vývoj struktury spotřeby u nás* za uplynulých 25 let na základě rodinných účtů a národního účetnictví. Jak je patrné, hlavní změnou, která proběhla po roce 1990, byl pokles relativních výdajů na potraviny a nárůst výdajů na bydlení. Příslušné trendy se podle ročních údajů rodinných účtů protnulily zhruba v letech 2007–2008 – reálně k tomu ale mohlo dojít již dříve. Současně poklesly výdaje na odívání, patrně s ohledem na jeho lepší cenovou dostupnost. Poklesly však i výdaje na kulturu, přičemž výdaje na vzdělání se drží na zanedbatelné úrovni. Naopak narostly výdaje na zdraví a spoje.

Na rozdíl od rodinných účtů jsou podle konceptu „skutečné konečné spotřeby domácností“ v systému národního účetnictví zahrnuty i výdaje na zdravotnické a vzdělávací služby financované vládními a neziskovými institucemi. Podle této kalkulace vycházejí relativně níže výdaje na potraviny (17 % oproti 20 % v rodinných účtech) a naopak výše výdaje na alkoholické nápoje a tabák (9 % oproti 3 %), a rovněž na bydlení (27 % oproti 21 %). Jak uvádí zpráva ČSÚ, mezi roky 1995 a 2015 vzrostly výdaje na nájemné o 35 %, zatímco výdaje související s provozem a běžnou údržbou domácnosti reálně klesly téměř o 6 %. Výdaje na nájemné se na celkových výdajích podílejí 17 %, takže mají přibližně stejnou váhu jako výdaje na potraviny a nealkoholické nápoje (ČSÚ 2016a).

Graf 6.2A Výdaje domácností v evropských zemích v roce 2010 (%) – země řazené podle podílu výdajů na potraviny, od největšího k nejmenšímu

Graf 6.2B Výdaje domácností v evropských zemích v roce 2010 (%) – země řazené podle podílu výdajů na bydlení, od největšího k nejmenšímu

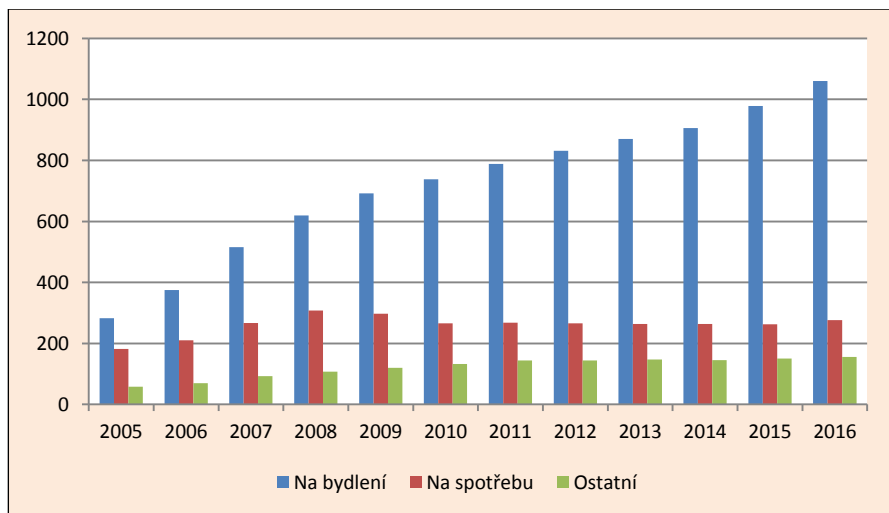
Zdroj: Eurostat 2015, Table 5.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Household_consumption_by_purpose.

Podle *srovnání evropských zemí* provedeného Eurostatem za rok 2010 se ČR (spolu s Maďarskem) ze všech tranzitivních zemí umísťuje nejbližší k západní Evropě z hlediska nízké relativní zátěže rodinných rozpočtů na potraviny (graf 6.2A). Naopak z hlediska výše relativních nákladů na bydlení zůstávala ČR v daném roce ještě téměř na posledním místě evropského žebříčku (graf 6.2B). Z hlediska dvou přetrvávajících specifíků v porovnání s průměrnými hodnotami EU-28 – vyšších výdajů na potraviny a nižších výdajů na bydlení – se ovšem ČR neustále přibližuje „Evropě“.

Rostoucí část výdajů domácností ovšem pochází z úvěrů a půjček. Dlouhodobý *vývoj zadlužení* v průměru na obyvatele ukazuje systém národního účetnictví. Mezi roky 1995 a 2015 se hodnota dluhu zvýšila z 15 tisíc Kč na 132 tisíc Kč na obyvatele. Podle zprávy ČSÚ se domácnosti zadlužovaly rychleji po roce 2002, avšak tempo zadlužování se opět zpomalilo po roce 2009. Na nárůstu zadlužování se podepisovaly převážně dlouhodobé půjčky, s ohledem na růst cen nemovitostí během tohoto období (ČSÚ 2016c). Jak ukazuje graf 6.3, největší část dluhové zátěže domácností, navíc neustále rostoucí, představují hypotéky a další úvěry na pořízení bydlení.

Graf 6.3 Zadlužení domácností v ČR v letech 2005–2016 (mld. Kč, údaje se vztahují ke konci roku)

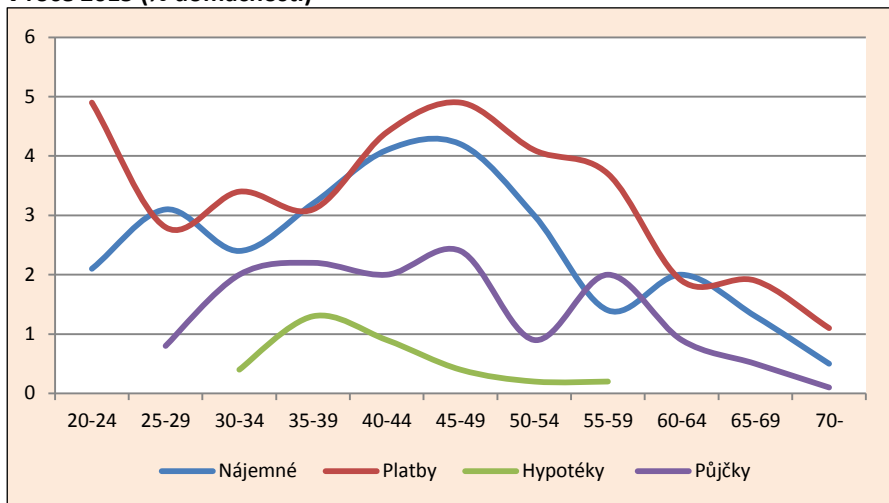

Zdroj: ČNB, měnová a finanční statistika. Graf zpracovala Kamila Fialová.

Na rozdíl od makroekonomických informací dovoluje šetření Životní podmínky (EU-SILC) vztáhnout alespoň některé údaje k domácnostem. V jeho dotaznících jsou kladeny tři otázky týkající se dluhů domácností:

- „Splácíte nějaké půjčky z nákupů na splátky nebo leasing či spotřebitelský úvěr?“
- „Do jaké míry představuje splácení těchto dluhů a úroků z nich finanční zátěž pro Vaši domácnost?“
- „Dostala se Vaše domácnost někdy během posledních 12 měsíců do takových finančních problémů, že nebyla schopna zaplatit v termínu některou z následujících plateb?“ s kategoriemi: 1. nájemné za byt, 2. platby za teplo, elektřinu, plyn, vodu, 3. splátky hypotéky, 4. splátky půjček a úvěrů.“

Graf 6.4 Problémy se splácením podle věku osoby v čele domácnosti v roce 2015 (% domácností)

Zdroj: Životní podmínky 2015, údaje za domácnosti (vlastní výpočty z datových souborů).

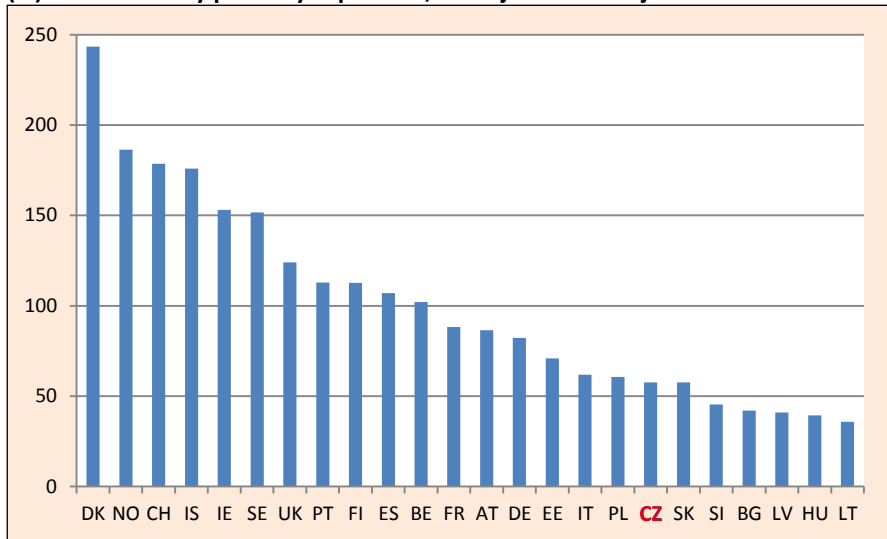
Jak ukazuje graf 6.4, problémy se splácením jsou svázány s životním cyklem rodiny. Obtíže s platbami za energie mají již velmi mladé domácnosti, další problémy však přicházejí později a kulminují v širším rozmezí středního věku, mezi 40. a 50. rokem věku osoby v čele domácnosti. Týká se to zejména plateb za energie a spotřebních půjček, kde problémy s nimi související se týkají až 5 % domácností.

Poslední z výše zmíněných otázek jsme zpracovali do souhrnného indexu ukazujícího, zda má domácnost finanční problémy v některé z uvedených oblastí nebo ve více z nich. Výsledky šetření Životní podmínky z roku 2015 udávají 190 tisíc domácností s problémy, ve kterých žije 470 tisíc osob (4,5 % populace). Z nich má 100 tisíc domácností jeden z uvedených problémů, 70 tisíc dva a 20 tisíc tři. Nejčastěji se problémy týkají plateb (120 tisíc domácností), dále nájemného (100 tisíc), půjček (50 tisíc) a až naposledy hypoték (15 tisíc).

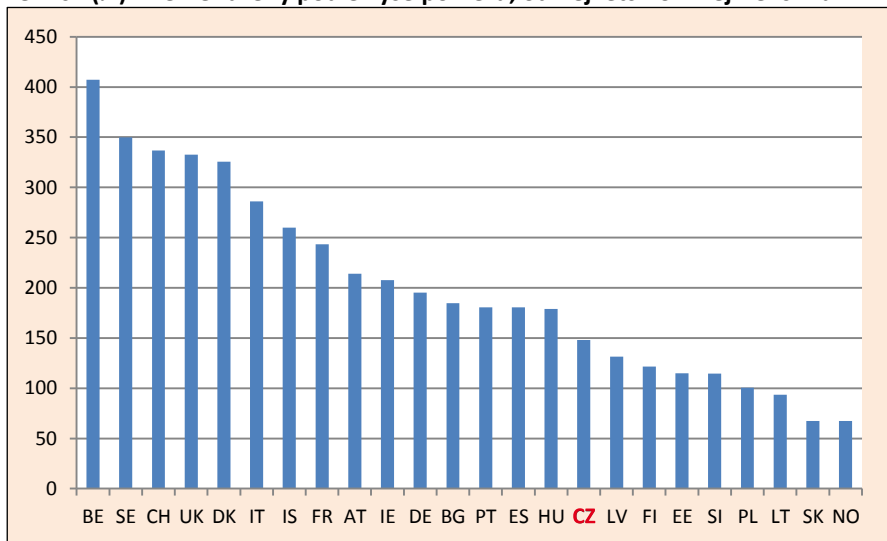
Uvedená čísla mohou být ovšem podceněná s ohledem na šetřenou „bytovou“ populaci. Podle údajů Exekutorské komory a Ministerstva spravedlnosti bylo u nás v roce 2016 nařízeno 718 tisíc exekucí a kromě toho přes 300 tisíc soudních výkonů rozhodnutí. Současně Česká správa sociálního zabezpečení (ČSSZ) evidovala ke konci roku 2016 85 tisíc případů s nařízenou exekucí (včetně insolvencí) na vyplácené důchody. Za celý loňský rok ČSSZ provedla více než 172 tisíc srážek z dávek nemocenského pojištění (nemocenské a peněžitá pomoc v těhotenství a mateřství), což je o 30 % více než za celý rok 2015 (ČSSZ, zpráva ze dne 10. srpna 2017).

V mezinárodním srovnání je pozice ČR vcelku příznivá. Z hlediska poměru zadlužení k příjmům (graf 6.5A) patří české domácnosti k nejméně zadluženým. Naopak v nejbohatších evropských zemích sahá zadlužení až k dvojnásobku příjmů, přičemž v Dánsku ho dokonce přesahuje. Z hlediska poměru finančních aktiv k příjmům (graf 6.5B) patří naše populace k méně finančně zajištěným. Za ČR se však umísťují ještě pobaltské státy, dále Polsko a Slovinsko, a také Finsko a Norsko. Překvapivé je, že dvě země v mnoha ohledech si navzájem velmi blízké – Švédsko a Norsko – se ocitají na opačných koncích žebříčku.

Graf 6.5A Poměr zadlužení k příjmům v roce 2015 v evropských zemích (%) – země řazeny podle výše poměru, od největšího k nejmenšímu

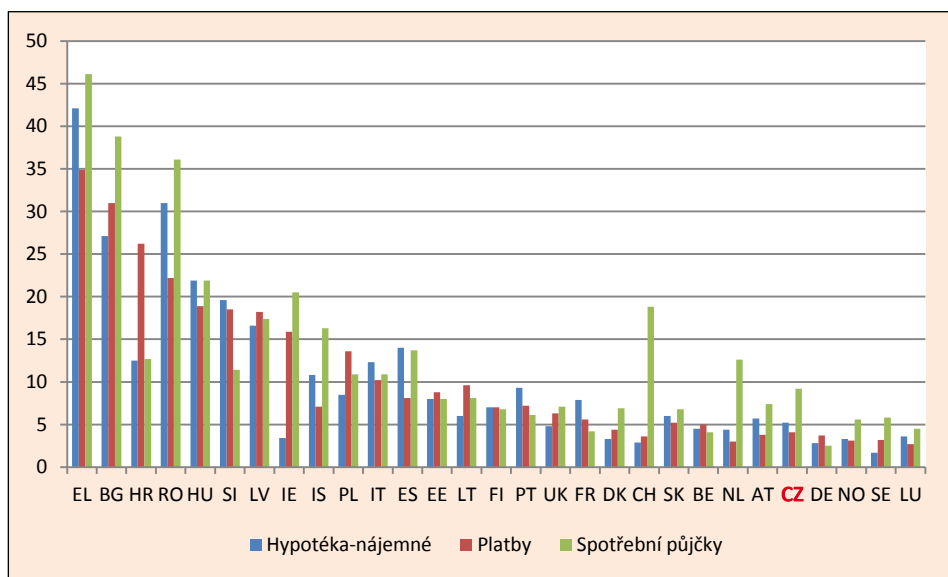
Graf 6.5B Poměr finančních aktiv k příjmům v roce 2015 v evropských zemích (%) – země řazeny podle výše poměru, od největšího k nejmenšímu

Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulka *nasa_10_ki*.

Od makroekonomických dat se opět vrátíme k dotazování v domácnostech prováděných v rámci šetření EU-SILC, tentokrát v mezinárodním srovnání. Z výše popsaných otázek týkajících se obtíží domácností s placením některých výdajů jsou v datových souborech poskytovaných Eurostatem sloučeny položky nájemného za byt a splátky hypotéky, přičemž dvě zbývající zůstávají samostatně – totiž platby za teplo, elektřinu, plyn, vodu, a dále splátky půjček a úvěrů.

Graf 6.6 Obtíže s placením v posledních 12 měsících v evropských zemích v roce 2014 (%) – země řazeny podle souhrnného výskytu obtíží, od největšího k nejmenšímu

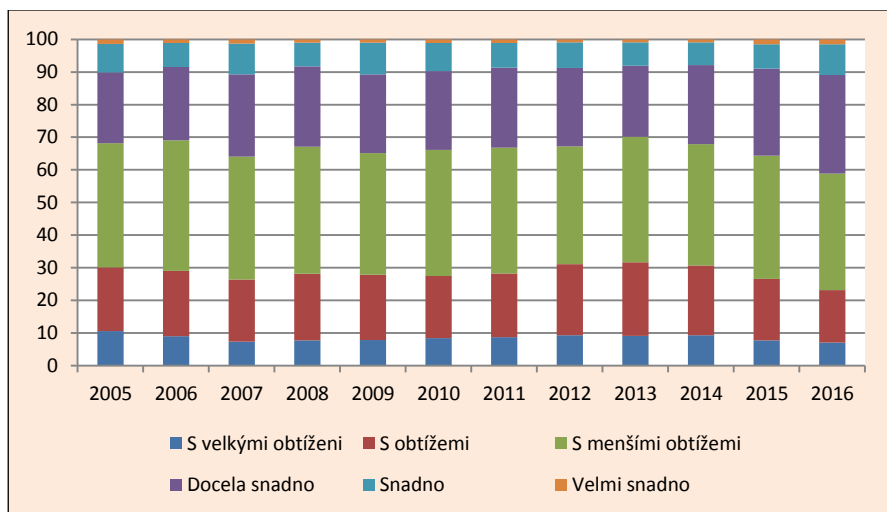
Zdroj: EU-SILC 2014, údaje za domácnosti (vlastní výpočty z datových souborů).

V grafu 6.6 jsou země seřazeny podle načteného souhrnného výskytu obtíží, od největšího k nejmenšímu. Obraz je velmi přesvědčivý a odpovídá očekáváním. Na předních místech z hlediska problémovosti se umísťují balkánské země v čele s Řeckem, v nichž podíl populace žijící v domácnostech vykazujících problémy s placením sahá až k jedné polovině. Naopak pozice ČR je v tomto ohledu velmi dobrá, země se řadí mimo shluk většiny tranzitivních zemí, mezi Rakousko a Německo. Předstihují nás pouze bohaté severské země a „přebohaté“ Lucembursko.

Celkovou představu o hospodaření domácností poskytují odpovědi na otázku, *s jakými obtížemi, či naopak jak snadno, vychází dotazovaná domácnost s příjmy*. Výsledky jsou ve výpočtech Eurostatu i našich vlastních předkládány za celou populaci, tj. odpověď dotazovaného je přenesena na všechny osoby žijící v příslušné domácnosti.

V grafu 6.7 je znázorněn vývoj v ČR od počátku šetření EU-SILC. Největší zastoupení má trvale odpověď „s menšími obtížemi“, kterou volí okolo 38 % domácností. Dopady ekonomické krize, spolu s dalšími okolnostmi, se projeví v odpovědích „s velkými obtížemi“ po roce 2008, a to zpočátku zvolna a později výrazněji. K poklesu došlo v roce 2015 a k dalšímu, neméně výraznému, i v roce 2016. Podíl osob v domácnostech vycházejících s příjmy více či méně snadno (tedy sloučené varianty odpovědí docela snadno – snadno – velmi snadno) představuje po celé období zhruba jednu třetinu populace – s výjimečným výkyvem směrem dolů v roce 2013 a výrazným nárůstem v roce 2016.

Graf 6.7 Jak domácnosti vycházejí s příjmy v ČR v letech 2005–2016 (% populace)

Zdroj: Šetření ČSÚ *Životní podmínky* (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Údaje za domácnosti jsou přepočteny na všechny osoby v nich žijící.

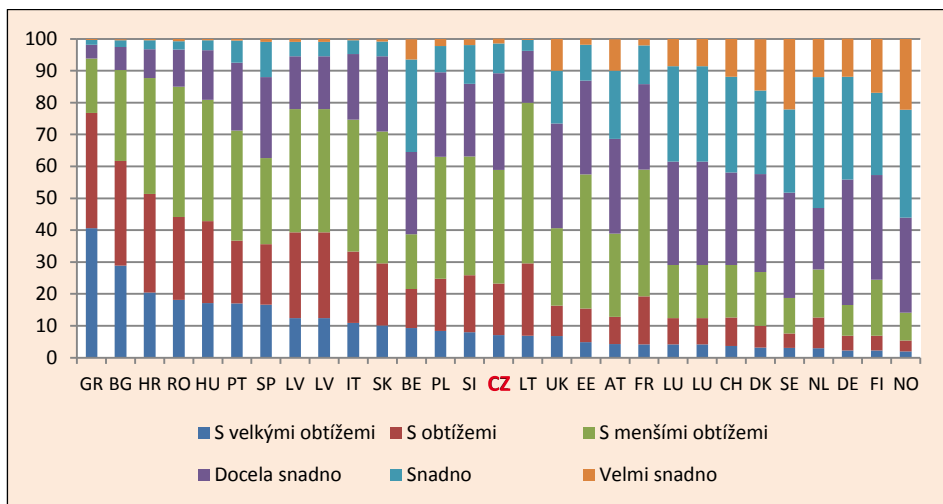
Tabulka 6.1 Domácnosti vycházející s příjmy „s velkými obtížemi“ v evropských zemích v letech 2005–2015 (%)

	2005	2007	2009	2011	2013	2015	Růst 2015/05
BE	6,0	5,6	8,3	8,8	8,8	8,6	143,3
BG	35,7	33,3	27,8	27,8	32,9	30,6	85,7
CZ	10,6	7,4	7,9	8,7	9,1	7,8	73,6
DK	2,6	2,9	3,5	4,0	4,6	3,5	134,6
DE	3,3	2,0	3,3	3,1	3,0	2,6	78,8
EE	1,0	3,4	7,9	8,5	7,5	4,9	490,0
IR	9,9	8,4	11,2	14,7	17,4	14,9	150,5
GR	17,1	18,8	22,3	25,6	39,6	38,2	223,4
SP	11,1	11,1	16,2	11,1	18,6	14,8	133,3
FR	3,1	3,3	4,2	4,5	4,6	4,6	148,4
HR	-	-	-	19,7	26,3	22,7	-
IT	15,2	16,6	17,0	17,1	18,8	15,4	101,3
LV	24,3	12,9	17,7	24,0	25,4	15,4	63,4
LT	9,2	4,6	11,0	11,5	9,6	6,8	73,9
LU	1,9	1,8	2,0	2,7	4,4	4,2	221,1
HU	13,8	13,8	23,8	26,5	27,4	19,1	138,4
NE	4,3	2,7	2,9	3,3	3,8	3,3	76,7
AT	3,0	3,3	5,4	5,5	5,4	5,3	176,7
PL	25,0	17,0	14,4	12,4	12,7	10,2	40,8
PT	16,2	15,6	23,5	19,2	24,8	20,6	127,2
RO	-	24,2	19,2	21,2	23,8	20,2	-
SI	6,6	5,1	7,1	9,3	11,2	9,1	137,9
SK	12,5	10,7	11,1	10,7	13,3	11,7	93,6
FI	3,1	2,6	2,3	2,6	2,2	2,5	80,6
SE	3,6	3,6	3,3	3,3	2,9	2,3	63,9
UK	5,0	4,7	6,8	7,3	9,6	6,4	128,0
IS	5,8	5,2	7,8	12,3	11,7	8,6	148,3
NO	3,4	2,0	3,0	2,5	2,2	2,1	61,8
CH	-	2,2	3,6	3,5	3,3	2,8	-

Zdroj: Databáze Eurostatu, data šetření EU-SILC, tabulka ilc_mdes09.

Poznámka: Údaje za domácnosti jsou přepočteny na všechny osoby v nich žijící.

Graf 6.9 Jak domácnosti vycházejí s příjmy v evropských zemích v roce 2015 (%) – země řazeny podle podílu odpovědi „s velkými obtížemi“, od největšího k nejmenšímu

Zdroj: Databáze Eurostatu, data šetření EU-SILC, tabulka ilc_mdes09.

Poznámka: Údaje za domácnosti jsou přepočteny na všechny osoby v nich žijící.

Komparativní data uvedená v tabulce 6.1 a v grafu 6.9 ukazují vcelku dobrou pozici ČR v pelotonu evropských zemí. Z hlediska výskytu velkých obtíží se umísťujeme zhruba uprostřed žebříčku, a to spolu se Slovinskem. Z tranzitivních zemí nás v tomto ohledu předstihují dvě balkánské země. Pokud seřadíme země podle snadného vycházení s příjmy, situace se jeví jen mírně odlišně ve smyslu posunutí ČR směrem k zemím vykazujícím obtížnější vycházení s příjmem. V obou případech se z tranzitivních zemí nejlépe umísťuje Estonsko, které je od nás vzdálenější v případě velkých finančních obtíží, avšak bližší v případě snadného vycházení s příjmy.

7. Rozsah a charakteristiky chudoby

Otázkám chudoby byla věnována samostatná studie zpracovaná v programu Strategie AV 21, na kterou zde zčásti navazujeme (Večerník, Mysíková 2015). V ní byla podrobně analyzována data statistických šetření v užším (středoevropském) i širším (celoevropském) mezinárodním srovnání. V přílohách uvedené studie byly rovněž sledovány historické aspekty studia chudoby u nás, prezentovány přístupy k jejímu zjišťování a pojednány její souvislosti se subjektivním blahobytem.

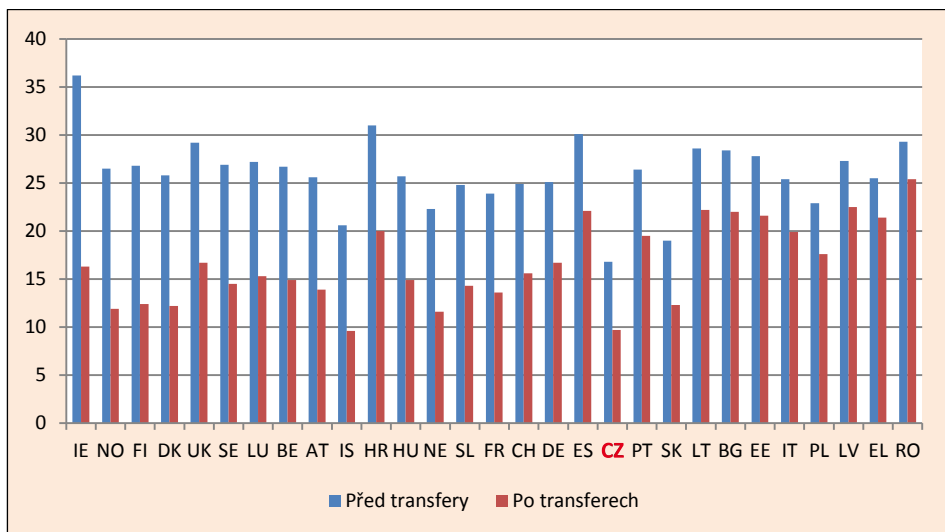
Ve zmíněné studii jsme rovněž vyjádřili názor, že ve sledování chudoby přetrvávají některá tabu, která výzkum obchází tak trochu po špičkách. Týkájí se oficiálních indikátorů EU, a to jak původního ukazatele „ohrožení příjmovou chudobou“, tak i nového souhrnného ukazatele „rizika chudoby nebo sociálního vyloučení“. Ten byl formulován v rámci strategie *Evropa 2020*, v propojení tří velmi různorodých ukazatelů: relativní příjmové chudoby, absolutní materiální deprivace a velmi nízkého pracovního zapojení.

Reálnou situaci jsme se snažili zjistit na základě různých porovnávaní. Porovnávali jsme ukazatele chudoby mezi sebou – objektivní (oficiální) a subjektivní (námi zvolené z daných možností) – a věnovali jsme se rozdílům v jimi identifikovaných populacích. Porovnávali jsme příjmová data zjištěná v šetření EU-SILC v domácnostech s administrativními zdroji dat k ověření jejich validity a nakonec i celkovou úroveň sdílených příjmů s národními účty. Porovnávali jsme rovněž chudobu krátkodobou a dlouhodobou.

Jak se ukázalo, z čistě *relativního příjmového hlediska* je chudoba v ČR nejmenší v rámci EU, k nejuspěšnějším zemím patří naše země i ohledně míry pracovní intenzity, zatímco z hlediska materiální deprivace se blíží průměru EU. Obdobná pozice jako v případě materiální deprivace vychází i tehdy, použijeme-li jako míru chudoby podíl osob v domácnostech, které vycházejí s příjmem s velkými obtížemi. Tyto dva naposledy jmenované ukazatele tedy považujeme za vhodnější pro mezinárodní komparaci, neboť berou v úvahu konkrétní podmínky domácností v jednotlivých zemích.

K údajům, které jsme ve studii o chudobě prezentovali, zde přidáme některé další. Prvním doplňujícím aspektem je *vliv přerozdělování*. V grafu 7.1 jsou země seřazeny podle procentních bodů redukce, kterou transfery daněmi a dávkami zmenšují míru ohrožení příjmovou chudobou. Obrázek navazuje na předchozí zjištění uvedené v grafu 5.3C, kde je znázorněna redukce Giniho koeficientu příjmů v celém rozsahu jeho distribuce. Umístění ČR je v případě příjmově měřené chudoby obdobná, pouze o něco posunutá. Naše země se z hlediska vlivu transferů na redukci chudoby nachází pod průměrem EU-28 a je daleko za skandinávskými a západoevropskými zeměmi.

Graf 7.1 Ohrožení příjmovou chudobou před transfery daněmi a dávkami a po nich v evropských zemích v roce 2015 - země řazeny podle procentních bodů redukce, od největší k nejmenší

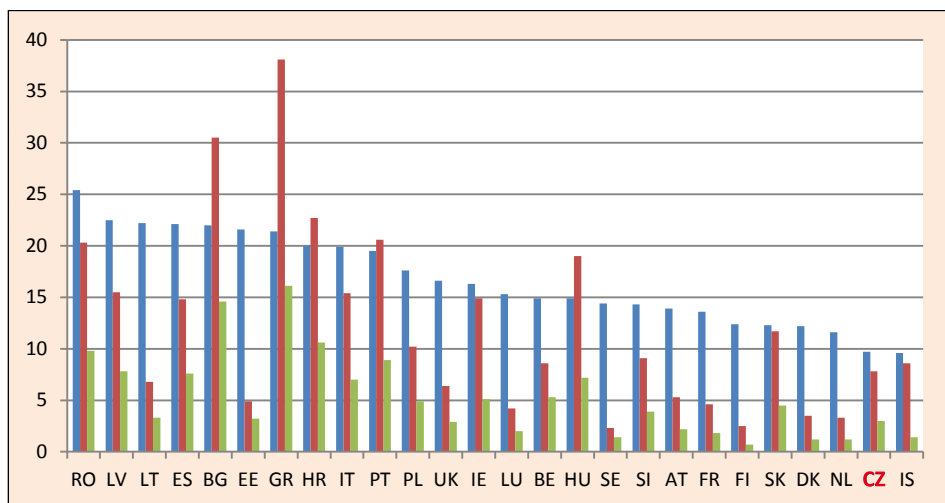
Zdroj: Databáze Eurostatu, tabulky *ilc_li10*, *ilc_li02*.

Poznámka: Jako ohrožené příjmovou chudobou jsou identifikovány osoby žijící v domácnostech, jejichž ekvivalizovaný příjem je pod hranicí 60 % mediánu. Příjem před transfery zahrnuje rovněž důchody.

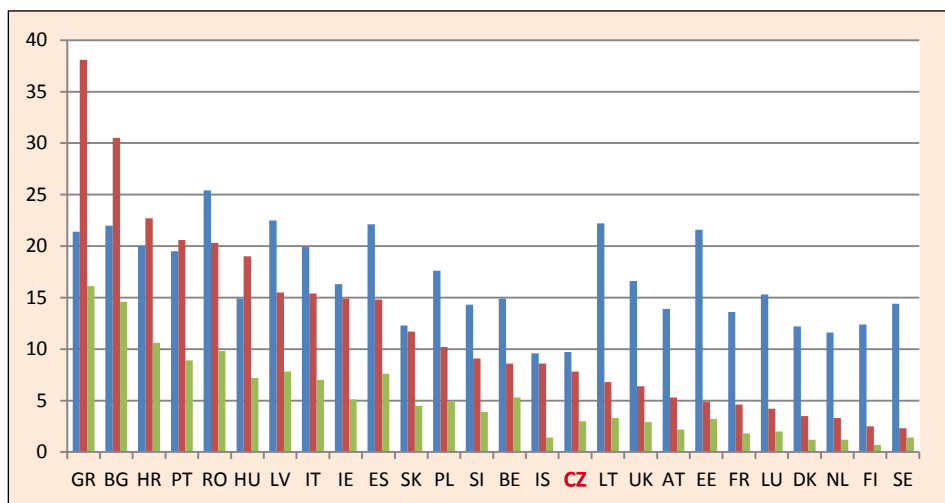
Ve zmíněné studii jsme dospěli ke zjištění, že unijní ukazatele chudoby, které z různých stran indikují riziko chudoby nebo sociálního vyloučení, se vzájemně překrývají pouze z malé části. V kritické situaci podle všech tří ukazatelů „rizika chudoby nebo sociálního vyloučení“ se nacházejí 2 % populace ČR, podle alespoň jednoho z nich však skoro 15 %. To potvrzuje, že uvažované indikátory zachycují odlišné aspekty ohrožení.

Zejména jsme pak poukázali na veliký nesoulad nejčastěji uváděného objektivního ukazatele – ohrožení příjmovou chudobou – a „subjektivní“ výpovědi domácností o tom, že vycházejí s příjmem s velkými obtížemi. Příslušné podíly zachycené populace představují v obou případech její necelou desetinu, jde však skoro ze dvou třetin o odlišné domácnosti. Subjektivní ukazatel bychom měli přitom upřednostnit, protože domácnosti ve svém hodnocení berou v úvahu nejen příjmy, ale také výdaje a finanční zátěž.

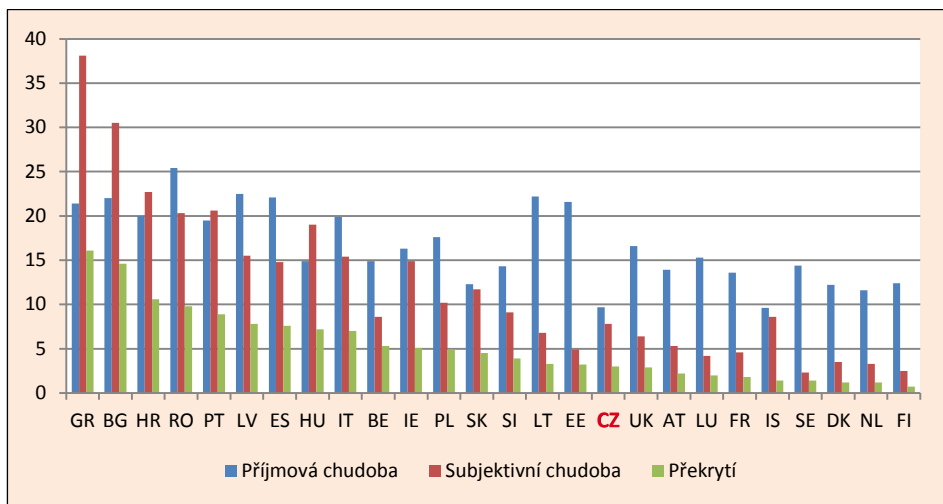
Graf 7.2A Ohrožení příjmovou chudobou, subjektivní chudoba a překrytí obou ukazatelů v evropských zemích v roce 2015 (%) - země řazeny podle ohrožení příjmovou chudobou, od největšího k nejmenšímu

Graf 7.2B Ohrožení příjmovou chudobou, subjektivní chudoba a překrytí obou ukazatelů v evropských zemích v roce 2015 (%) - země řazeny podle subjektivní chudoby, od největší k nejmenší

Graf 7.2C Ohrožení příjmovou chudobou, subjektivní chudoba a překrytí obou ukazatelů v evropských zemích v roce 2015 (%) – země řazeny podle překrytí ukazatelů chudoby, od největšího k nejmenšímu

Zdroj: EU-SILC 2015 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Údaje za domácnosti jsou přepočteny na všechny osoby v nich žijící. Datový soubor nezahrnuje Německo. Subjektivní chudoba je indikována velkými obtížemi vyjít s příjmem.

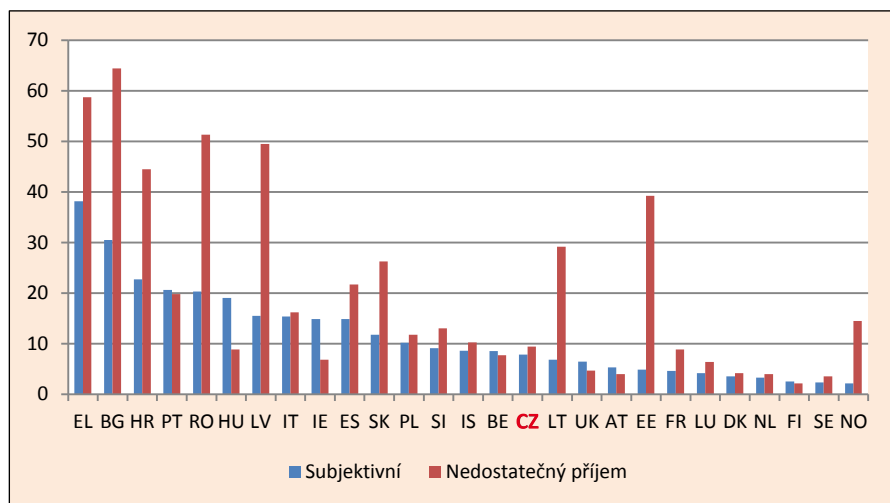
V grafech 7.2A a 7.2B přinášíme mezinárodní žebříčky obou indikátorů, přičemž v grafu 7.2C země řadíme podle míry překrytí těchto indikátorů. Uvedené překrytí se zmenšuje v podstatě ve stejné míře, jak se snižuje vypovídací schopnost relativní „národní“ příjmové chudoby, tak jak postupujeme od „bohatých“ zemí k „chudým“. Z tohoto hlediska ČR stojí v popředí vyspělých zemí, kde je nesoulad obou ukazatelů veliký.

Šetření EU-SILC však poskytuje ještě jinou – zřídka, pokud vůbec, používanou – možnost indikace subjektivní chudoby, a to na základě rovněž pravidelně kladené otázky: 1. „Jaký nejnižší možný čistý měsíční příjem by musela mít Vaše domácnost, aby s ním vyšla? Odpovězte prosím s přihlédnutím k současnému složení a podmínkám ve Vaší domácnosti.“

V ekonomické literatuře se někdy uvádí, že *odhad minimálně potřebného příjmu* se řídí skutečným příjmem domácnosti, tj. že plynule roste s jeho výší. Připusťme, že to někde může platit, avšak v ČR však stoupá minimální potřebný příjem mnohem pozvolněji než příjem skutečný (Večerník, Mysíková 2015, graf 2.1). V průměru skutečný deklarovaný příjem překračuje mini-

mální odhadovaný potřebný příjem o 38 %, přičemž distance mezi nimi se spolu s rostoucím příjmem postupně zvyšuje. Zatímco v nejnižším příjmovém decilu se osobám dostává o 27 % nižší příjem, než by jejich domácnost měsíčně potřebovala, v nejvyšším příjmovém decilu je skutečný měsíční příjem o 136 % vyšší než odhadovaný minimální potřebný příjem.

Graf 7.3 Subjektivní chudoba a nedostatečný příjem v evropských zemích v roce 2015 (%) – země řazeny podle subjektivní chudoby, od největší k nejmenší

Zdroj: EU-SILC 2015 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Údaje za domácnosti jsou přepočteny na všechny osoby v nich žijící. Datový soubor nezahrnuje Německo. Subjektivní chudoba je indikována velkými obtížemi vyjít s příjmem.

Z rozdílu mezi deklarovaným skutečným a odhadovaným potřebným příjmem lze odvodit alternativní ukazatel chudoby například tak, že za „chudé“ budou považovány osoby se skutečným deklarovaným příjmem domácnosti nižším než 75 % příjmu považovaného za minimálně potřebný. V grafu 7.3 je porovnán ukazatel subjektivní chudoby založený na otázce, jak domácnost vychází se svými příjmy, s ukazatelem založeným na uvedené relaci. Až na výjimky (jakou představuje paradoxně Maďarsko) je chudoba založená na poměru minimálního potřebného příjmu ke skutečnému příjmu ve všech zemích mnohem vyšší a v některých případech (balkánské a pobaltské státy) dokonce násobně vyšší.

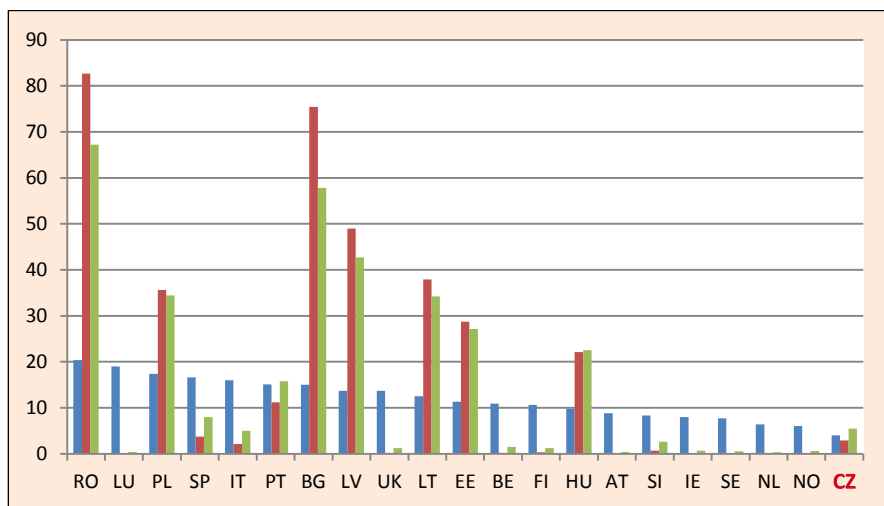
Podle jednoho z největších badatelů v oblasti ekonomie chudoby Amartye Sena (1981, s. 17) „relativní přístup k chudobě spíše doplňuje než nahrazuje analýzu chudoby jako absolutní zbavenost“. Ve vyspělých zemích je chudoba absolutní záležitostí v extrémních situacích bídy, živoření nebo dokonce bezdomovectví. Takové situace však výběrová statistická šetření prováděná ve standardních domácnostech zpravidla či vůbec nezahrnují. Jinak je chudoba především záležitostí vztahovou, takže jde o kontext, v němž ji pozorujeme. Otázka „relativní k čemu?“ byla nastolena již dávno, často se v této souvislosti připomíná příměr Adama Smithe, že „i ten nejchudší občan by se styděl objevit se na veřejnosti neobut v kožených botách“.

Olli Kangas a Veli-Matti Ritakallio (2004) zkoumali relativitu chudoby ve vztahení k regionu, zemi a celku EU-15. Konstatovali, že pokud je diference příjmů v zemi hluboká, národní průměry často více skrývají, než odhalují. To je nejpatrnější v případě rozdílu mezi jihoevropskými státy s velkými příjmovými rozdíly a sociálně značně homogenními skandinávskými státy. Na druhé straně sjednocování politik a vyrovnávání regionálních rozdílů opravňuje k aplikaci „celoevropské“ hranice chudoby.

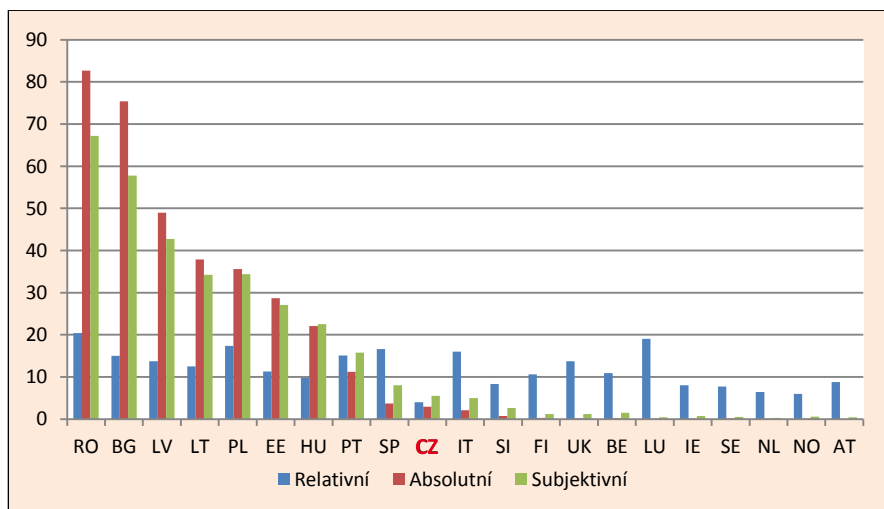
Jakkoli otázce *evropské hranice chudoby* je již delší dobu věnována pozornost v odborné literatuře, s její aplikací se v unijní statistice nesetkáváme. Připomeňme, že rozpětí v příjmové úrovni a odpovídající kupní síle „chudých domácností“ se zásadně změnilo s rozšířením EU o tranzitivní země v letech 2004 a 2007: zatímco mediánový příjem v rámci EU-15 se pohybuje v rozpětí 3:1 (Lucembursko vs. Portugalsko), po rozšíření činí již 10:1 (Lucembursko vs. Rumunsko). Dopady rozšíření EU na hypotetickou evropskou míru chudoby se rovněž zabýval Michael F. Förster (2003, 2005), který doporučoval propojit monetární a nemonetární ukazatele do měřítka tzv. konzistentní chudoby.

Ověření vhodnosti indikátoru chudoby přináší analýza toho, s jakým kontextem příjmů se pojí subjektivně vnímaná chudoba, zda se vztahuje spíše k národní, nebo evropské úrovni. To zjišťoval Richard Berthoud (2012), který měřil subjektivní chudobu kombinací otázek, jak domácnost vychází s příjmy a zda je schopná zaplatit neočekávaný peněžní výdaj. Evropský příjem (ekvivalent EUR přepočtený na kupní sílu měny) mu posloužil pro indikaci absolutní chudoby, národní příjem pro indikaci chudoby relativní. Analýza ukázala, že pro subjektivní chudobu je důležitější relace k evropskému průměru než relace k národnímu příjmu, a to v poměru 68:32.

Graf 7.4A Relativní, absolutní a subjektivní míra chudoby ve vybraných evropských zemích v roce 2008 (%) - země řazeny podle míry relativní chudoby, od největší k nejmenší

Graf 7.4B Relativní, absolutní a subjektivní míra chudoby ve vybraných evropských zemích v roce 2008 (%) - země řazeny podle míry absolutní chudoby, od největší k nejmenší

Zdroj: Berthoud 2012 (upraveno autory).

Obrázek jím propočtených výsledků znázorněný v grafech 7.4A a 7.4B ukazuje extrémní rozdíly mezi zeměmi v „absolutní“ (evropské příjmové) chudobě, o něco menší v subjektivní chudobě a nejmenší v „relativní“ (národní příjmové) chudobě. V nejhudších zemích (balkánské tranzitivní země, pobaltské státy a Polsko) subjektivní chudoba přibližně kopíruje evropskou míru chudoby. V bohatých zemích se oba tyto ukazatele blíží nule, a to přesto, že v nich má populace sklon přehánět finanční obtíže v porovnání s hodnotami predikovanými podle příjmů. Oproti tomu rozdíly mezi zeměmi z hlediska příjmů vztahených k národním průměrům jsou daleko menší.

Nejsme jistě zdaleka sami, kdo upozorňuje na význam „subjektivních“ ukazatelů chudoby oproti „objektivním“ – naléhavě na ně upozornila tzv. Sarkozyho zpráva již téměř před 10 lety (CMEPSP 2009). Nicméně ukazatel založený na výpovědi, že domácnost vychází s příjmy s velkými obtížemi, není doposud v unijních dokumentech – a ani v jiných nám známých výzkumných projektech – uvažován. V předchozí studii jsme se tomuto ukazateli věnovali podrobně a argumentovali pro jeho použití mj. z těchto důvodů:

- Bere v úvahu příjmy i výdaje, životní náklady a finanční břemena, přičemž zůstává v referenčním rámci životního standardu dané společnosti.
- Ve výsledcích poskytuje rovnoměrnější výsledky ve stratifikační, demografické a prostorové rovině. Na rozdíl od ohrožení příjmovou chudobou je populace deklarující velké obtíže vyjít s příjmem věkově vyrovnanější, jsou v ní méně zastoupeny osoby samostatně výdělečně činné, osaměle žijící a domácnosti s jedním rodičem. Obdobně jsou méně zastoupeni obyvatelé venkovských obcí a regionů.
- Pokud jde o poměr dětí a důchodců, který podle ukazatele ohrožení příjmovou chudobou v ČR vyznívá silně v neprospěch dětí, je situace značně odlišná z hlediska toho, jak příslušné domácnosti vycházejí s příjmy. Příjmová chudoba osob žijících v domácnostech s výdělečně činnými osobami je zřejmě nadhodnocena, zatímco pro starší osoby podhodnocena.
- V porovnání s jinými ukazateli chudoby je silněji vztahen k životní spokojenosti i spokojenosti s finanční situací domácnosti, což podtrhuje věrohodnost jeho výpovědi.

Podobně bychom ovšem měli testovat i vypovídací schopnost dalších syntetizujících indikátorů chudoby jako je poměr minimálně potřebného a skutečného příjmu či indexy materiální deprivace v jejích různých záběrech a odstupňováních.

8. Majetkové rozdíly

Vývoj po roce 1945 a zejména pak po komunistickém převratu v roce 1948 vedl k rozmetání dlouhodobě rozvíjených majetkových struktur jak v oblasti výrobního kapitálu a nemovitostí (rozsáhlým znárodněním), tak v oblasti finančních aktiv domácností (měnovými reformami v letech 1945 a 1953). Podle retrospektivních údajů z výzkumů *Ekonomická očekávání a postoje* (dále EOP) provedených po roce 1990 mohly poválečné konfiskace majetku zasáhnout až polovinu populace, z hlediska počtů pak nejvíce rolníky. V dalším vývoji propast mezi nízkými mzdami a vysokými cenami zboží dlouhodobé spotřeby (daná jednak obecně nízkou koupěschopností, jednak záměrnou deformací cen) způsobila faktické odtržení tvorby majetku rodin od běžných příjmů.

V kontrastu k naprosté většině domácností disponujících skromným bydlením a základním vybavením domácnosti se však postupně vytvořila i vlastnická elita, rekrutující se hlavně z politické nomenklatury a baronů stínové ekonomiky. Přestože nákupy těchto lidí nesly jasné rysy prestižní spotřeby, komunistická ideologie rovnosti velela nedráždit příliš okatě reálnou dělnickou třídu. Ivo Možný (1991) formuloval hypotézu o tom, že nakonec to byla právě vládnoucí elita, která významně přispěla k pádu režimu. Byla tak vedena touhou zafixovat získaná privilegia, veřejně užívat a dětem předávat svá dispoziční práva jejich převtělením do reálných majetků.

Po listopadu 1989 poskytlo znovuoživení soukromého vlastnictví a otevření trhů mnoho příležitosti k tomu, aby se projevilo staré bohatství a vytvořilo nové. Cest k novým majetkům bylo několik: 1. transformace „socialistického“ vlastnictví či dispozičních práv, kapitalizovaných v rámci privatizace; 2. restituce a opětovné nabytí rodinného majetku původními majiteli či jejich dědici; 3. přeměna „politického kapitálu“ v ekonomický, resp. využití informací k převodu státních firem do soukromých rukou, ať přímo (když se manažeři stali vlastníky), či nepřímo (cestou získání kontroly nad akciovými společnostmi); 4. příležitost těžit z mezer v právním systému a kontrole, využívaných k daňovým únikům, pochybným obchodům a podvodům (Večerník 1998).

Největších změn v transformaci doznal produktivní a finanční kapitál. V malé privatizaci bylo dáno do soukromých rukou na 40 tisíc drobných firem. Restituce se podle dobové výpovědi dotázaných dotkly asi 18 % populace, z nichž 12 % dostalo usedlost, pole či lesy, 3 % dům či jinou nemovitost, 2 % finanční prostředky a 1 % továrnu či živnost (EOP, leden 1996). Počet soukromých živností, počínající sotva na několika stovkách, přesáhl jeden milion v roce 1994 a dále rostl. Kupónová privatizace a s ní spojené následné

aktivity fondů a bank vedly k zapojení domácností do kapitálového trhu, i když zdaleka nikoli v očekávané míře.

Pokud jde o zjišťování majetku, výpovědi dotazovaných osob v malých sociologických výzkumech jsou velmi přibližné a nepochybně silně podhodnocené. Především pak podíl odmítnutých odpovědí bývá ještě daleko vyšší než v otázkách na příjmy. Rovněž statistické zjišťování majetku patří k nejobtížnějším a v úplnosti vlastně není vůbec možné. Problémy jsou dány značným rozptylem v ocenění různých statků a aktiv (spolu s proměnami hodnoty) a zejména pak přirozenou neochotou rodin dávat nahlédnout do svého ekonomického soukromí.

Ve výzkumech EOP konaných v období 1990–1998 byla položena otázka: *„Představte si, že byste byl pojištěn, přičemž v důsledku nějaké živelné pohromy byste přišel o veškerý majetek, tj. o dům, auto, chatu, chalupu, zahradu, veškeré zařízení domácnosti, veškeré úspory a ostatní majetek. Jak vysoká by měla být částka, která by Vám tuto škodu nahradila?“*. Výsledky jistě podceňovaly faktický stav, nicméně růst v odhadovaném majetku, (spjatý rovněž s cenovým pohybem) byl patrný. Podíl domácností deklarujících majetek přes milion korun vzrostl z 5 % na konci roku 1990 na 36 % na počátku roku 1998. Tento nárůst můžeme přičíst – kromě cenového růstu – také reálnému zvýšení majetku na základě restitucí, nového podnikání, ale i poněkud větší ochotě domácností výši jmění alespoň přibližně uvádět.

Obdobné otázky byly položeny ve výzkumu ISSP, modulu „Sociální nerovnost“ 2009, do něhož byly v českém dotazníku přidány v této podobě: 1. *„Přibližně kolik peněz by Vám zbylo, kdybyste prodal byt nebo dům, ve kterém bydlíte Vy a/nebo Vaše nejbližší rodina (manžel/manželka, děti), a pak byste splatili případné dluhy (hypotéka, půjčka), které se jich týkaly?“*, 2. *„Přibližně kolik peněz byste získali, kdybyste Vy a/nebo Vaše nejbližší rodina (manžel/manželka, děti) vybrali peníze ze všech svých úspor (účty v bankách a spořitelnách, penzijní připojištění, cenné papíry, dluhopisy apod.) a zároveň byste vypořádali všechny vaše finanční dluhy (bez hypoték a půjček na bydlení).“*

Podíl odmítnutých odpovědi – ať z důvodu složitosti požadovaného výpočtu nebo neochoty takové věci sdělovat – činila 16 % v případě nemovitostí a 17 % v případě finančních aktiv (stejně jako v případě otázky na příjmy respondenta a jeho domácnosti). Mezi oběma souhrnnými položkami – nemovitostmi a finančními aktivy (minus dluhová zátěž) – byla zjištěna významná asociace (Pearsonův korelační koeficient 0,5). Kategorie odpovědí „pouze dluhy“ se pohybovala mezi 3 %, pokud šlo o nemovitosti, a 6 % pokud šlo o finanční aktiva. Dohromady pak kategorie nemajetných (zadlužených a odpovídajících „žádné finance“) činila čtvrtinu dotázaných.

Sdělení dotázaných osob ohledně majetku jejich domácností jsou zjevně hluboce podhodnocená. Pokud jde o nemovitosti, pouze necelá třetina dotázaných uvedla jeho hodnotu alespoň ve výši jednoho milionu. Pokud jde o finanční aktiva, obdobnou hodnotu uvedlo pouze šest procent dotázaných. Složíme-li tyto odhady dohromady, pak průměrná hodnota nemovitostí a finančních aktiv vyšla v uvedeném výzkumu na 1,5 milionu Kč, přičemž v distribuci to vypadalo tak, že horní pětina dotázaných drží necelé dvě třetiny bohatství. Tento údaj je zjevně vzdálený realitě, která se spíše může blížit rozdělení podle Paretova pravidla 80:20, kdy horní pětina disponuje čtyřmi pětinaми bohatství.

Zemí, které provádějí zvláštní šetření majetku domácností, není mnoho. Databáze *Luxembourg Wealth Study* (založená v rámci Luxembourg Income Study v roce 2004) zahrnuje zpočátku pouze sedm evropských zemí, k nimž se ovšem později přidaly další, v nichž bylo provedeno šetření *The Household Finance and Consumption Survey* (HFCS). Jedná se o šetření prováděné z iniciativy Evropské centrální banky v zemích eurozóny, jehož první vlna proběhla v letech 2010–2011 a druhá v letech 2013–2015. Protože ČR nespadá mezi státy eurozóny, není v tomto šetření zahrnuta. V rámci konsorcia *Household Finance and Consumption Network*, které uvedené šetření spravuje, je však zastoupena též ČNB.

Dotazník HFCS se ve své hlavní části týká domácnosti jako celku, a to nemovitostí a jejich financování, úvěrů a dalších závazků, dále soukromého podnikání, finančních aktiv, mezigeneračních transferů a darů. Druhá část se týká jednotlivých členů domácnosti, mimo jiné penzijních titulů a s nimi spojených očekávaných příjmů. Na doplňující otázky týkající se bytu či domu a chování dotazované osoby pak odpovídá tazatel.

Výsledky týkající se distribuce čistého jmění domácností ve sledovaných zemích uvedené v tabulce 8.1 ukazují značný rozptyl mezi zeměmi v rámci rozpětí 1,6násobku Giniho koeficientu. Seřazení zemí je obtížné komentovat, typologický přístup (podle HDP, regionů či sociálních režimů) zde selhává. Nicméně pokud jde o tranzitivní země, s výjimkou pobaltských států se umísťují spíše na nižších příčkách majetkové nerovnosti, až po nejnižší lokalizované Slovensko. Velmi podobná je situace v jihoevropských státech, kde je majetková nerovnost vesměs nižší, avšak s výjimkou Portugalska. Naopak nejvyšší nerovnost nacházíme v západoevropských státech, konkrétně v Německu, Rakousku a Nizozemsku.

Tabulka 8.1 Distribuce čistého jmění domácností v roce 2014 (%), země seřazeny podle Giniho koeficientu, od nejvyššího k nejnižšímu

	Podíly z celkového majetku				Podíl nejvyšších 5 %	Giniho koeficient
	nejnižší poloviny	50–90 %	nejvyšších 10 %	celkem		
LV	2,9	33,8	63,3	100,0	49,1	0,79
DE	2,5	37,7	59,8	100,0	46,3	0,76
IE	1,4	44,8	53,8	100,0	37,7	0,75
AT	3,2	41,3	55,5	100,0	43,4	0,73
NL	2,3	54,1	43,6	100,0	28,7	0,70
EE	7,4	36,9	55,7	100,0	43,2	0,69
PT	7,1	40,8	52,1	100,0	36,5	0,68
FR	6,3	43,0	50,7	100,0	37,4	0,68
FI	6,7	48,1	45,2	100,0	31,4	0,65
LU	8,6	42,7	48,7	100,0	36,3	0,65
HU	9,5	42,0	48,5	100,0	35,7	0,64
SI	10,7	40,8	48,5	100,0	37,7	0,63
IT	9,9	47,3	42,8	100,0	29,7	0,60
GR	10,7	46,9	42,4	100,0	28,8	0,60
ES	12,0	42,4	45,6	100,0	33,3	0,60
BE	11,5	46,0	42,5	100,0	29,7	0,59
PL	11,4	46,8	41,8	100,0	29,0	0,59
SK	17,5	48,2	34,3	100,0	23,0	0,49

Zdroj: ECB 2017, tabulka J4 (upraveno autorem). Zahrnuty jsou pouze státy eurozóny.

Poznámka: Čisté jmění je definováno jako rozdíl mezi čistým majetkem (tvořeným nemovitostmi a finančními aktivy) a celkovými závazky.

Jak jsme uvedli, evropského šetření majetku domácností se ČR neúčastní. Pro příslušné informace jsou k dispozici data Národních účtů, která využívá Česká bankovní asociace, z jejichž zpráv zde citujeme. Majetek českých domácností dosáhl v roce 2015 nominální hodnoty 11,4 bilionu Kč, což činí více než dvouapůlnásobek HDP. Za dvě minulé dekády se jeho hodnota na obyvatele téměř ztrojnásobila na 1083 tisíc Kč. Průměrná hodnota finančních závazků na obyvatele narostla z 23 tisíc Kč v roce 1995 na 145 tisíc Kč v roce 2015. Nový majetek byl tedy jen z menší části pořizován na dluh (ČBA 2016, ČBA 2017). Nicméně převis vkladů nad úvěry se radikálně snížil, ze zhruba šestinásobku na konci devadesátých let pod jednonásobek v roce 2015.

Podle stejných zpráv drží domácnosti majetek především v nemovitostech určených k bydlení (kde došlo ke zvýšení na 2,7násobek na hodnotu 4,2 bilionu Kč), dále v bankovních vkladech (zvýšení na 7násobek na hodnotu 2,6 bilionu Kč) a v půdě (v hodnotě 1,3 bilionu Kč). V hotovosti a na vkladech mají domácnosti pětinu svého celkového majetku. Z dalších finančních produktů následují akcie s desetiprocentním podílem, podílové listy (3 %) a ná-

roky z penzijního pojištění (3,1 %) a životního pojištění (2,4 %). Automobily mají pouze dvouprocentní podíl. Ohledně finančních aktiv domácnosti preferují nízké riziko a dostupnost našetřených peněz, roste však i objem prostředků shromažďovaných v rámci penzijního a životního pojištění.

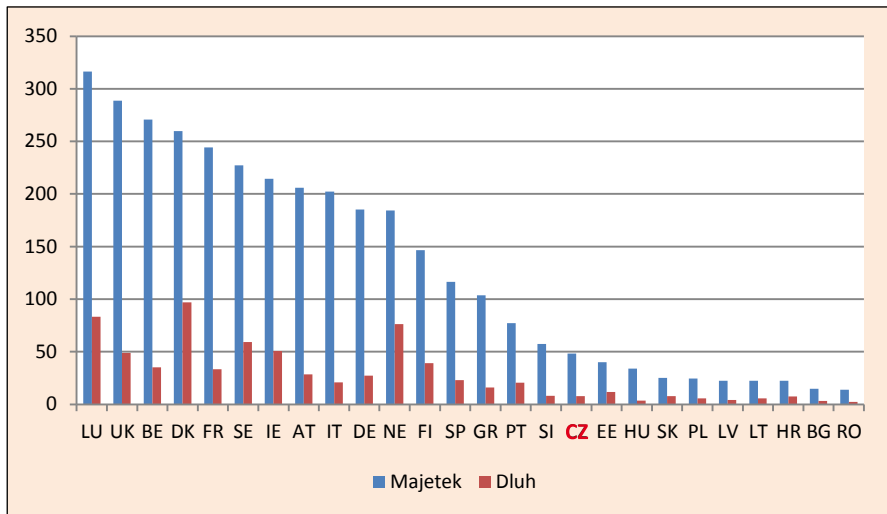
Zprávy ČBA, ani další zdroje ČSÚ však nevypovídají o nerovnosti v distribuci majetku. Obracíme se proto k odhadům, které provádí skupina ekonomů ve studiích zahrnujících celý svět a publikovaných ve zprávách výzkumného centra UNU-WIDER a dále pak, pravidelně již od roku 2010, ve zprávách *Global Wealth Databook* výzkumného centra banky Credit Suisse. Na této iniciativě se významně podílel Anthony B. Atkinson (2008) a dále ji rozvíjejí Anthony F. Shorrocks a James B. Davies.

Předmětem zájmu uvedených zpráv je majetek v držení domácností a definovaný jako tržní hodnota finančních a nefinančních aktiv (bydlení a pozemků) očištěná od dluhů. Použitá procedura je v příslušných studiích popsána obecně, s odkazem na tři kroky. V prvním kroku je stanovena průměrná úroveň bohatství v každé zemi a poté přepočtena na hlavu dospělé populace. Ve druhém kroku je konstruována distribuce majetku. Protože se oprávněně předpokládá, že majetková šetření neodrážejí věrně horní pásma, ve třetím kroku jsou ještě údaje zpřesněny na základě seznamu nejbohatších lidí publikovaného *Forbes Magazine* a naposledy též s využitím *The Sunday Times Rich List* (Credit Suisse 2016, UNU-WIDER 2016).

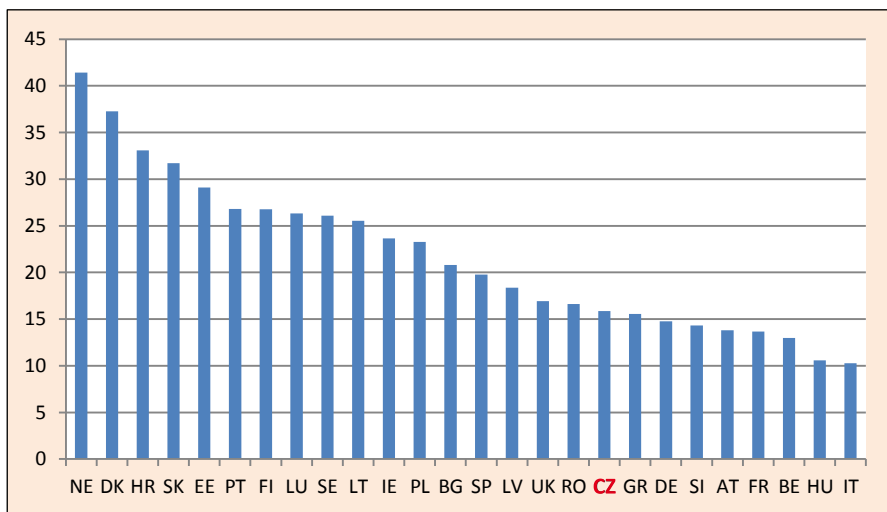
Použitých pramenů pro toto počínání je více. Pro 48 zemí jsou k dispozici údaje Národního účetnictví, přičemž u 25 z nich se data týkají pouze finančních aktiv a pasiv. Tyto země pokrývají 65 % světové populace, která ovládá 95 % jejího bohatství. To se však týká pouze odhadů celkového majetku. Pouze pro 33 zemí jsou k dispozici data ze šetření domácností týkající se jeho distribuce. Pro země s daty pouze o distribuci příjmů byly použity odhady založené na vztahu mezi distribucí příjmů a majetku zjištěném v zemích s kompletními daty. Celkově je distribuce majetku uvažována jako nerovnější než distribuce příjmu. Pro zbývajících 164 zemí byla data odhadnuta podle příslušnosti k regionu a příjmové skupině zemí.

Je třeba konstatovat, že zmíněné zprávy zcela pomíjejí záležitosti spojené s transformací, resp. s dvojnásobnou změnou režimu ve východní Evropě, kdy první zahrnovala konfiskace majetků a tudíž i přerušování jejich mezigenerační transmise, přičemž druhá zahrnovala jednak částečné navrácení majetků či jejich kompenzaci, a jednak otevřené dveře k získání majetku a následné koncentraci bohatství. Ve zprávě Credit Suisse (2016, s. 130) nalézáme pouze jedinou zmínku vztahenou k transformaci, totiž že v tranzitivních zemích drží lidé více likvidních prostředků, neboť jejich finanční systémy měly méně času k rozvoji.

Graf 8.1A Majetek a dluhy v evropských zemích v roce 2016 (tisíce USD na dospělé osobu), země řazeny od největšího majetku k nejmenšímu

Graf 8.1B Poměr dluhů vůči majetku v evropských zemích v roce 2016 (%), země řazeny od největšího podílu k nejmenšímu

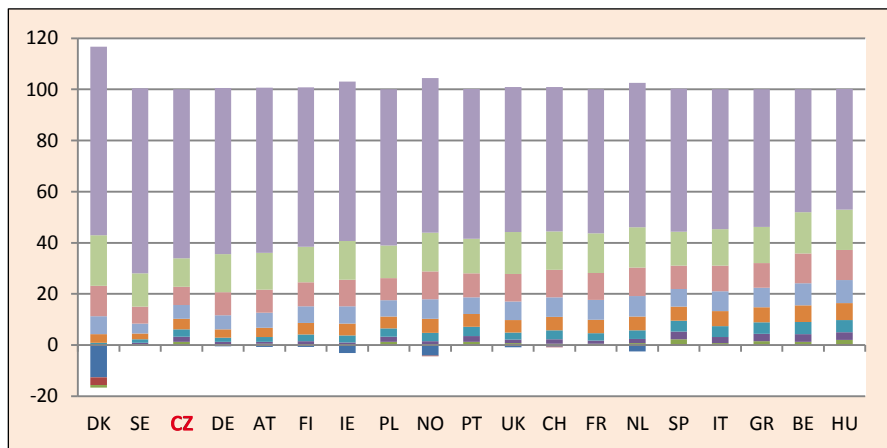
Zdroj: Global Wealth Databook 2016 (Table 2–4).

Jak ukazuje graf 8.1A, podle výše majetku náleží ČR přední místo mezi tranzitivními zeměmi, kdy se řadí hned za Slovinsko. Nicméně i od těch nejméně vyspělých západních (resp. jihoevropských) zemí nás dělí značná mezera. Celková výše majetku připadající na dospělé osobu byla v uvedených výpočtech odhadnuta pro rok 2016 na 48,4 tisíc USD, přičemž výše dluhu činí 7,7 tisíc USD.

V uvedeném grafu je rovněž znázorněna výše zadlužení domácností, která je v některých zemích značná. Tuto informaci osvětluje graf 8.1B ukazující poměr dluhů vůči majetku. Ten je nejvyšší v bohatých západoevropských zemích (Nizozemsku a Dánsku), ale také v některých tranzitivních zemích (Chorvatsko, Slovensko, Estonsko). ČR se umísťuje zhruba na počátku poslední třetiny takto seřazených zemí, poněkud překvapivě mezi Rumunskem a Řeckem, před vyspělými západoevropskými státy jako je Německo, Rakousko, Francie a Belgie.

Zvláštním přínosem analýz by měly být *odhady majetkové nerovnosti* v zemích světa. V typologii zemí podle čtyř stupňů majetkové nerovnosti (od velmi vysoké k nízké) se ČR ocitá mezi zeměmi s vysokou nerovností (nikoli tedy s velmi vysokou), spolu s Německem, Rakouskem a severskými zeměmi, ale také s Čínou, Mexikem, Kolumbií a dalšími zeměmi (UNU-WIDER 2016, s. 20). V tomto ohledu jsou výsledky poněkud překvapující. Podrobnější pohled do zprávy Credit Suisse (2016) toto zjištění upřesňuje, současně však posiluje rozpaky ohledně věrohodnosti dat pro jednotlivé země.

Graf 8.2 Distribuce majetku v evropských zemích v roce 2016 podle decilů (%), země řazené od nejvyššího podílu 10. decilu k nejnižšímu

Zdroj: Global Wealth Databook 2016 (Table 6-5).

V grafu 8.2 je prezentováno decilové rozdělení majetku v evropských zemích zahrnutých do analýzy. ČR, spolu s Dánskem a Švédskem, je zemí s největším podílem nejvyššího decilu na majetku připadajícího na dospělé osobu. Totéž pořadí se týká i nejvyššího kvintilu (20 %). V analýze je odhadnut i podíl nejvyššího jednoho procenta, který činí v ČR 39 %, což je vůbec nejvíce z daného výčtu zemí.

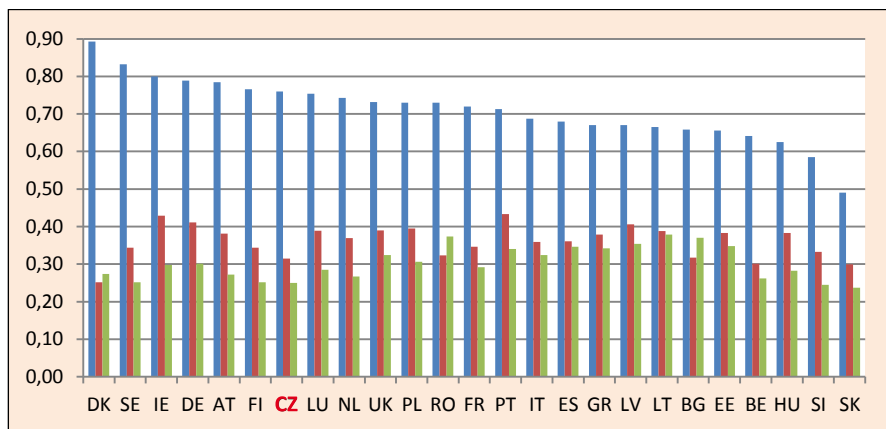
Autoři zprávy uvádějí, že asociace mezi rozdělením příjmů a majetku (zjištěná v zemích, za něž jsou k dispozici obě distribuce) je využita pro odhad majetkové distribuce v zemích, za něž je k dispozici pouze rozdělení příjmů (Credit Suisse 2016, s. 5). Potom je ovšem paradoxní, že na prvních místech v podílu nejvyššího decilu se ocitají země s nejmenší příjmovou nerovností, konkrétně Švédsko a ČR.

Uvedené zprávy jsou zaměřeny globálně a nezabývají se individuálními případy zemí, jakkoli za ně poskytují detailní údaje, a to zejména z hlediska sledování majetkové nerovnosti zcela unikátní. Výpočty jsou zaštitěny velkými jmény ekonomů, prestižními institucemi a nakonec i dlouhodobým výzkumem sahajícím k roku 2000. Případná diskuse či dokonce kritika jde navíc mimo rámec této studie, jejímž účelem je poskytnout obraz různých rozměrů nerovnosti, tak jak je umožňují evidovat existující zdroje. Nejdeme tudíž do žádných detailů, přičemž zejména v případě majetkových nerovností nemáme žádnou oporu v alternativních datech. Proto se ohledně výsledků za ČR omezíme jen na poznámku.

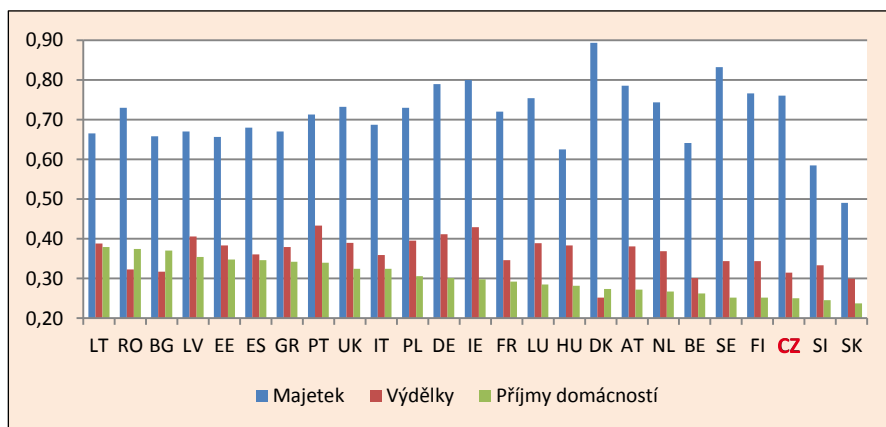
Data za ČR vstupující do databáze jsou autory hodnocena jako „dobrá“, tedy vlastně nejlepší na použité stupnici „very poor – poor – fair – good“. Zjištěná nerovnost pokud jde o podíl nejvyšších pěti procent (57 %) odpovídá evropskému průměru, je stejná jako v Dánsku a ve Švédsku a jen o málo vyšší než v Rakousku a Německu (52 %). Nicméně nerovnost připisovaná nejvyššímu procentu je v rámci zahrnutých evropských zemí (tedy nikoli všech) největší a v globálním rámci odpovídá hodnotě zjištěné například za Mexiko. Nemůžeme se tedy vyhnout vyjádření pochybností nad validitou uvedených dat.

V grafech 8.3A–B porovnáваме distribuci majetku podle uvedené databáze s indikátory nerovnosti výdělků a příjmů domácností popsaných v kapitolách 3 a 4. Ačkoli autoři databáze zdůrazňují předpokládanou souvislost majetkové nerovnosti s nerovností příjmů a hovoří o přímém využití dat o příjmových rozdílech pro konstrukci uvedené majetkové databáze, jednoduché porovnání příslušných ukazatelů na něco takového neukazuje. Instruktivní je zejména graf 8.3B, v němž se téměř na konci příjmového žebříčku umísťují země s odhadovanou velkou majetkovou nerovností jako je Finsko, Švédsko a také ČR.

Graf 8.3A Distribuce majetku, výtěžků a příjmů domácností v evropských zemích v roce 2016 (Giniho koeficient), země řazené v pořadí od nejvyšší majetkové nerovnosti k nejnižší

Graf 8.3B Distribuce majetku, výtěžků a příjmů domácností v evropských zemích v roce 2016 (Giniho koeficient), země řazené od nejvyšší příjmové nerovnosti k nejnižší

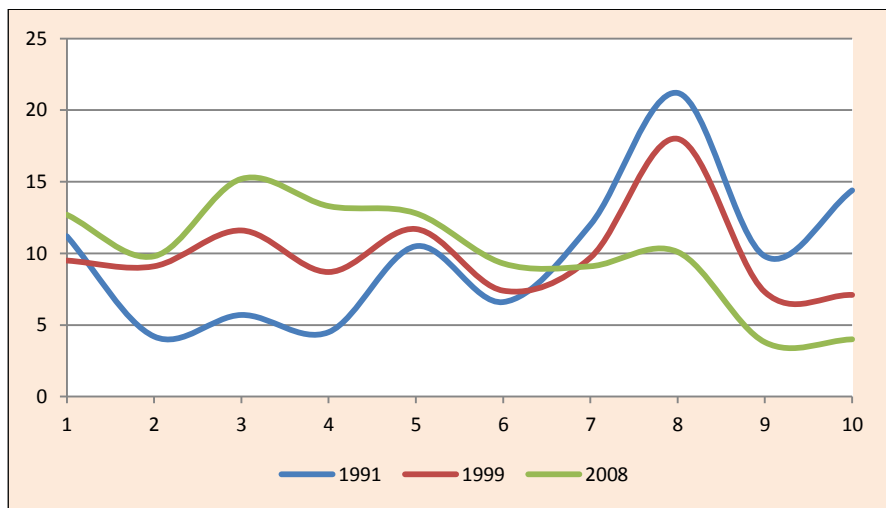
Zdroj: Global Wealth Databook 2016 (Table 6-6).

Poznámka: Referovaná tabulka obsahuje pouze údaje týkající se majetku domácností. Giniho koeficienty týkající se výtěžků a příjmů domácností jsme přidali z údajů uvedených v grafech 3.2 a 4.1 této studie.

9. Vnímání nerovnosti

Růst rozdílů ve výdělích osob a příjmech domácností po roce 1989 nezůstal bez odezvy v postojích lidí. Po kritice mzdové nivelizace, která se ozývala v komunistickém režimu již od konce padesátých let, nastoupila v novém režimu kritika přílišné nerovnosti. Z porovnání vývoje mzdové diferenciaci a subjektivního vnímání příjmových rozdílů vyplývá, že tolerance k větším rozdílům fakticky klesala rychleji, než tyto rozdíly rostly. Rozpětí mezi krajními desetinami nejnižších a nejvyšších výdělků se v prvním desetiletí transformace zvětšilo na téměř dvojnásobek. Přitom zatímco v roce 1990 bylo ochotno přijmout větší výdělkové rozdíly ještě 90 % lidí, v roce 1998 to již byla jen sotva polovina (EOP).

Graf 9.1 „Příjmy by měly být vyrovnanější, nebo by se mělo více podnitit úsilí jednotlivce?“ Odpovědi na škále 1–10 v ČR v letech 1991–2008 (%)

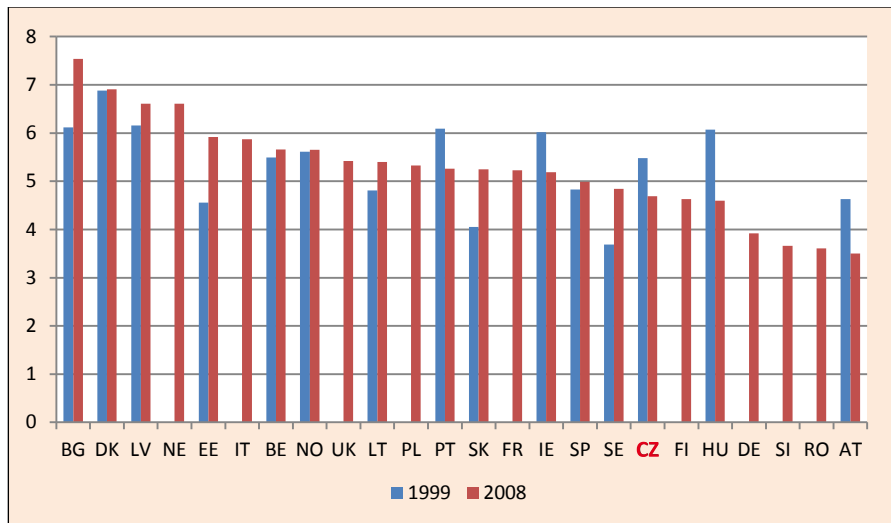
Zdroj: EVS 1991, 1999, 2008 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Použitá stupnice (vodorovná osa) směřuje od podpory rovnějších příjmů k podpoře motivační funkce výdělků (1= nejvíce rovnosti, 10= nejvíce motivace). Na svislé ose jsou vynesena procenta odpovědí.

Pro vystižení trendu ve vnímání nerovnosti můžeme použít data EVS, kdy poslední jsou však z roku 2008 (jejich nová vlna probíhá v roce 2017). Distribuce odpovědí v grafu 9.1 ukazuje vzepětí „anti-rovnostářství“ v roce 1991 a jeho mírné snížení k roku 1999. Během následujícího desetiletí však došlo

v tomto ohledu k velkému poklesu – namísto dřívější kulminace na stupni 8 odpovědi kulminují na stupni 3, přičemž podpora větších rozdílů se propadla.

Graf 9.2 „Příjmy by měly být vyrovnanější, nebo by se mělo více podnitit úsilí jednotlivce?“ Průměrné skóre na škále 1–10 v evropských zemích v letech 1999 a 2008, země řazeny od nejvyšší podpory rozdílů k nejmenší v roce 2008

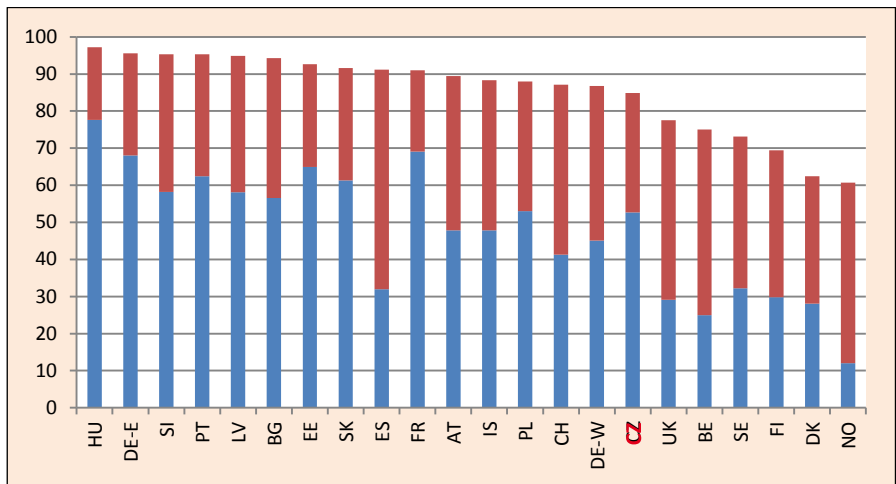

Zdroj: EVS 1999 a 2008 (vlastní výpočty z datových souborů).

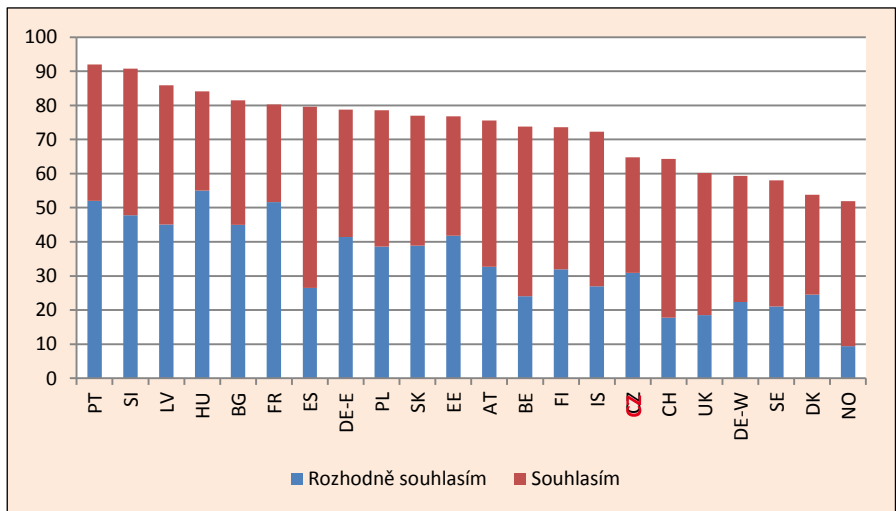
Poznámka: Čím vyšší skóre, tím větší podpora motivace výkonu na úkor rovnosti (viz poznámka ke grafu 9.1).

V mezinárodním srovnání dat EVS, znázorněném v grafu 9.2, se ČR umísťuje mezi společnosti nepodporující větší rozdíly, byť v zájmu motivace výkonu. Za námi se však nachází ještě řada zemí včetně Německa a Rakouska. Naopak větší rozdíly jsou upřednostňovány v Bulharsku a některých pobaltských zemích, kde v zachyceném desetiletí dokonce došlo k posílení anti-rovnostářských postojů. Na stejné úrovni se ovšem umísťují některé západoevropské země jako je Dánsko a Nizozemsko, ze skandinávských zemí pak Norsko. Švédsko (v našem sousedství na žebříčku) vykazuje trend k větší podpoře motivace, zatímco populace ČR směřuje k větší rovnosti.

Graf 9.3A Názor „Rozdíly v příjmech jsou příliš velké“ v evropských zemích v roce 2009 (%) – země řazeny podle celkového souhlasu, od největšího k nejmenšímu

Graf 9.3B Názor „Je na vládě, aby snížila velké rozdíly v příjmech“ v evropských zemích v roce 2009 (%) – země řazeny podle celkového souhlasu, od největšího k nejmenšímu

Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

V modulu ISSP „Sociální nerovnost“ byly kladeny další otázky týkající se nerovnosti, přičemž příslušné výsledky jsou odlišné. V grafu 9.3A jsou zobrazeny odpovědi na otázku, zda jsou rozdíly v příjmech příliš velké. Souhlas s tímto výrokiem je převažující všude, byť v některých zemích spíše v měkčí variantě „souhlasím“. Rozpětí odpovědí je ovšem značné, pohybuje se mezi 12 % a 78 % rozhodného souhlasu a mezi 61 % a 97 % celkového souhlasu, v prostoru mezi Maďarskem a Norskem. ČR se umísťuje v poslední třetině zemí s nejméně kritickými postoji, do které přitom patří všechny skandinávské země, a také Velká Británie a Belgie.

V grafu 9.3B jsou uvedeny odpovědi na otázku, zda je na vládě, aby snížila velké rozdíly v příjmech. V tomto případě se celkový souhlas pohybuje na hladině o 12 procentních bodů nižší, přičemž podíl rozhodného souhlasu je menší. Rozpětí odpovědí se pohybuje mezi 9 % a 52 % rozhodného souhlasu a mezi 52 % a 92 % celkového souhlasu, přičemž největšími zastánci státní intervence do příjmů jsou Portugalci. ČR se opět umísťuje v poslední třetině zemí s nejméně pro-intervencionistickými postoji. V celkovém souhlasu jsme na stejné úrovni jako Švýcaři, v rozhodném souhlasu jako Rakušané a Finové.

V uvedených postojích se mísí realistické vnímání příjmové diferenciaci v zemi s názory o její funkčnosti a legitimitě, a nakonec i s „ideologickými“ postoji. Umístění skandinávských zemí na konci žebříčku zjevně odráží především fakt, že skutečné příjmové rozdíly jsou v nich malé a navíc že severský typ „sociálního státu“ je již dostatečně intervencionistický. V míře jen o něco menší to platí rovněž o Německu, které spadá do stejného okruhu zemí. Jiný je ale případ Velké Británie, kde jsou příjmové rozdíly sice velké, nicméně jsou považovány za poměrně legitimní, přičemž zakořeněné postoje z liberálního „sociálního státu“ nemusí být nakloněny dalším intervencím.

Na konci října 2017 byl výzkumné komunitě poskytnut mezinárodní soubor šetření ESS zatím za 16 zemí našeho zájmu, který (na rozdíl od jeho předchozích vln) obsahuje i několik otázek týkajících se příjmové nerovnosti.

Výsledky uvedené v tabulce 9.1 a grafu 9.4 jsou značně překvapivé, neboť ČR v nich vychází jako země s nejslabšími rovnostářskými postoji. Pouze 44 % českých dotázaných (oproti 68 % v průměru sledovaných zemí) vyjadřuje souhlas s názorem, že vláda by měla přijmout opatření ke snížení příjmových rozdílů a 38 % (oproti 60 %) souhlasí s názorem, že aby byla společnost spravedlivá, rozdíly v životní úrovni lidí by měly být malé. Současně 60 % českých dotázaných (oproti 48 %) považuje velké rozdíly v příjmech lidí za přijatelné, pokud náležitě odměňují rozdíly ve schopnostech a úsilí.

Tabulka 9.1 Náhledy na rozdíly v příjmech a životní úrovni, souhlasné odpovědi v evropských zemích v roce 2016 (%)

	1. Snížit rozdíly v příjmech		2. Rozdíly jsou přijatelné		3. Rozdíly mají být malé	
	Rozhodný souhlas	Souhlas	Rozhodný souhlas	Souhlas	Rozhodný souhlas	Souhlas
AT	26,7	50,4	7,8	29,5	19,4	52,6
BE	27,4	44,9	7,5	38,1	14,0	52,2
CZ	11,2	33,3	19,7	40,0	9,5	29,2
DE	24,9	46,6	5,6	45,9	9,2	50,8
EE	20,8	48,3	8,3	45,4	9,7	45,8
FI	28,3	43,3	2,7	22,7	12,2	56,4
FR	35,5	39,2	10,1	35,3	16,1	45,2
UK	19,3	45,3	7,7	46,5	5,8	49,4
CH	18,1	46,9	4,9	43,1	9,7	52,8
IE	18,4	53,2	11,4	47,1	8,8	56,6
NE	15,4	44,8	8,0	43,5	4,8	48,9
NO	18,8	42,1	5,7	38,1	9,2	52,5
PL	26,8	45,8	13,8	48,0	10,2	50,5
SE	16,8	47,3	5,6	36,5	10,0	49,3
SI	41,2	44,7	3,9	21,7	15,2	51,3
Průměr	23,3	45,1	8,4	39,3	10,9	49,6
SD		9,4		11,0		7,9

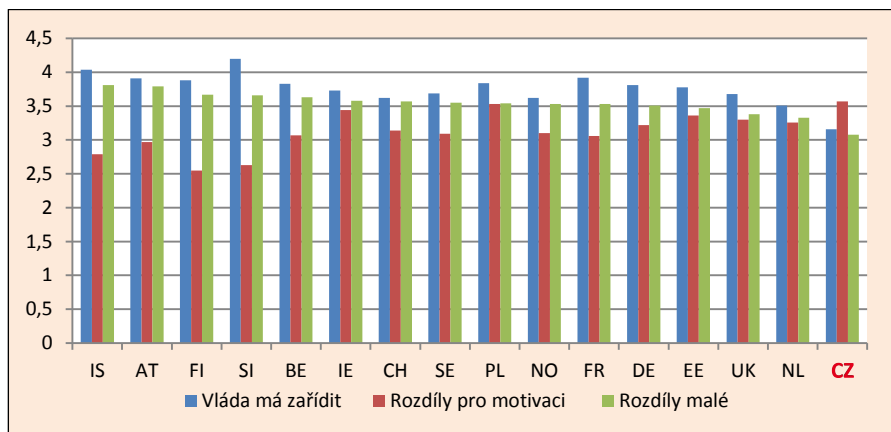
Zdroj: ESS, 8. Vlna – 2016.

Formulace otázek: 1. Vláda by měla přijmout opatření, která by snižovala rozdíly v příjmech; 2. Velké rozdíly v příjmech lidí jsou přijatelné, pokud náležitě odměňují rozdíly ve schopnostech a úsilí; 3. Aby byla společnost spravedlivá, rozdíly v životní úrovni lidí by měly být malé.

Poznámka: Směrodatná odchylka (SD) je propočtena z načtených odpovědí „rozhodně souhlasím“ a „souhlasím“. Další varianty odpovědí byly „ani souhlas, ani nesouhlas“, „nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“.

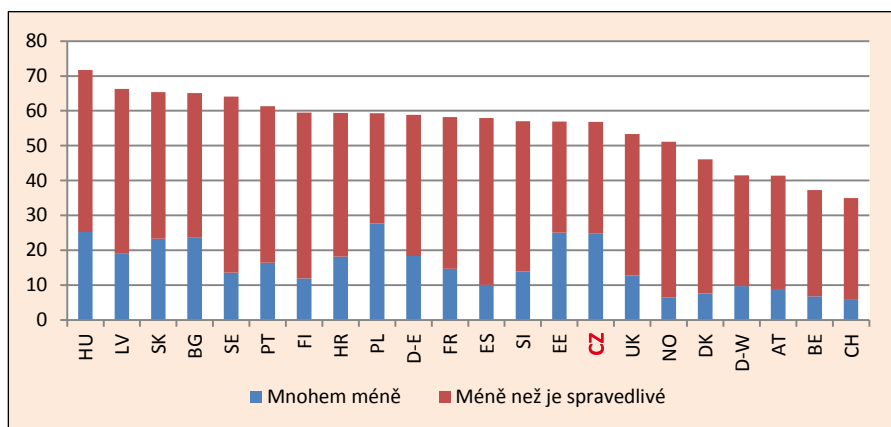
Z výše použitého výzkumu ISSP 2009 jsou ještě v grafu 9.5 uvedeny odpovědi na otázku týkající se pocitu spravedlnosti v odměně za práci. Z evropského porovnání vychází ČR sice ještě poměrně dobře v souhrnu záporných odpovědí na pocit nespravedlnosti, avšak mnohem hůře ve vyjadřovaném silném pocitu nespravedlnosti. V tomto případě se na žebříčku evropských zemí umísťuje na předním místě co do nespokojenosti po Polsku, Maďarsku a Estonsku a pouze těsně před Bulharskem a Slovenskem.

Graf 9.4 Názory na rozdíly v příjmech a životní úrovni, průměrné skóre odpovědi na pětibodové škále v evropských zemích v roce 2016. Země jsou seřazeny podle požadavku malých rozdílů

Zdroj: ESS, 8. Vlna – 2016. Formulace otázek je uvedena u tabulky 9.1.

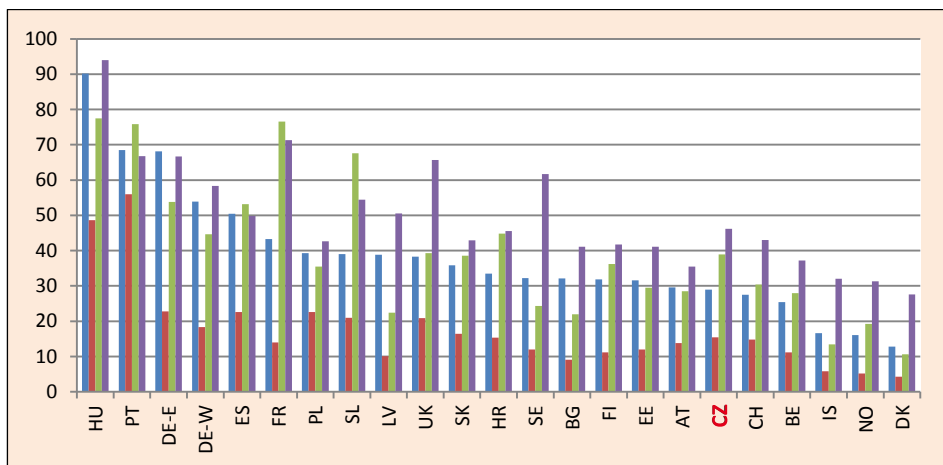
Graf 9.5 „Je váš plat spravedlivý?“ v evropských zemích (%) – země řazené podle pocitu nespravedlnosti, od největšího k nejmenšímu

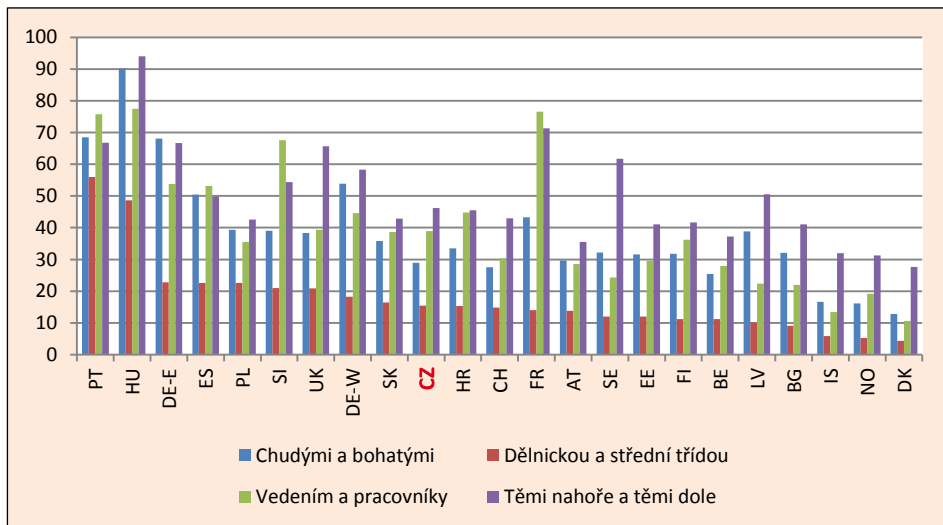
Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

Otázka: „Je váš plat spravedlivý vzhledem k vašim schopnostem a úsilí? Řekl(a) byste, že jste zaplacen(a) 1. mnohem méně než je spravedlivé, 2. o něco méně, než je spravedlivé, 3. zhruba tolik, kolik je spravedlivé, 4. o něco více než je spravedlivé, 5. mnohem více než je spravedlivé.“ V grafu jsou znázorněny odpovědi na první dvě varianty.

Graf 9.6A Názor „konflikty jsou ostré“ podle čtyř dimenzí v evropských zemích (%) – země řazeny podle dimenze „bohatí vs. chudí“, od největšího souhlasu k nejmenšímu

Graf 9.6B Názor „konflikty jsou ostré“ podle čtyř dimenzí v evropských zemích (%) – země řazeny podle dimenze „dělnická vs. střední třída“, od největšího souhlasu k nejmenšímu

Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

I když ekonomická a sociální nerovnost nevede nutně k třídnímu boji s cílem převrácení společenského řádu (jak si přál Karel Marx a jeho následovníci), úzce souvisí s vnímáním rozporů a konfliktů ve společnosti. Jejich reflexe byla rovněž tématem výzkumů ISSP, modulu „Sociální nerovnost“. Otázka zněla takto: *„Ve všech zemích existují určité rozpory nebo dokonce konflikty mezi různými sociálními skupinami. Jaká je podle vašeho názoru situace u nás? Jak ostré jsou konflikty mezi: a) bohatými a chudými, b) dělnickou třídou a střední třídou, c) vedením a zaměstnanci, d) těmi nahoře a těmi dole.“* Varianty odpovědí byly čtyři: 1. velmi ostré, 2. ostré, 3. ne moc ostré, 4. vůbec žádné.

V grafech 9.6A–B jsou zobrazeny načtené odpovědi „velmi ostré“ a „ostré“, takže kritické hlasy ve výjimečných případech dosahují značné síly – což se týká konkrétně Maďarska a Portugalska, v nichž polovina populace vidí i konflikty mezi dělnickou a střední třídou jako ostré. Z druhé strany vzato, nejslabší jsou pocítované konflikty v některých severských zemích, slabé jsou i v některých tranzitivních zemích – Bulharsku a Pobaltí. V průměrném ukazateli ČR zaujímá 11. místo ze sledovaných 24 zemí, vedle Švédska.

Pokud jde o typ konfliktů, nejsilněji jsou pocítovány „mezi těmi nahoře a těmi dole“ a nejméně „mezi dělnickou třídou a střední třídou“. To se týká většiny zemí včetně ČR. Nicméně vnímání konfliktů „mezi bohatými a chudými“ je v ČR na velmi nízké úrovni lokalizující nás mezi Rakousko a Švýcarsko, současně daleko od Francie a Německa.

Pokud jde o legitimitu bohatství, pochybnosti o způsobu jeho nabývání je vcelku všeobecným postojem. Předpoklad o nelegitimitě nového bohatství byl u nás od počátku vysoký. V roce 1992 se 80 % populace přiklánílo k názoru, že lidé u nás bohatnou nepoctivým způsobem a tak to zůstalo po celá devadesátá léta (EOP). Po roce 2000 se však souhlas s tímto názorem snížil na 60 % (výzkumy STEM-Trendy). Z druhé strany však souhlas s tím, že „nejvíc se u nás daří lidem, kteří jsou schopní a pracovití“ je rozpačitý a kolísavý. Podle stejného výzkumu rozhodný souhlas s tímto názorem v roce 2015 vyjádřilo pouze 7 % dotázaných, přičemž dalších 42 % „spíše souhlasí“.

Nicméně můžeme oprávněně předpokládat, že z hlediska postojů k bohatství není vzdálenost mezi námi a vyspělými západními zeměmi propastná, přestože jsme znevýhodněni tím faktem, že legitimita nabytého majetku zpravidla roste s dobou, která uplynula od jeho původního získání. Tato doba je ovšem v případě tranzitivních zemí pochopitelně krátká. Pokud jde o přesvědčení o souladu schopností a pracovitosti s odměnou, jde o postoj, který není ani v etablovaných západních společnostech všeobecně sdílený, už jen s ohledem na překotně postupující koncentraci bohatství.

10. Střední třída

S otázkami příjmové nerovnosti souvisí často pojednávaná tematika střední třídy či středních vrstev. Přes svoji prvoplánovou zřejmost je ovšem tento koncept dosti matný. Především není jasné, uprostřed čeho se tato třída či vrstvy vlastně mají nacházet. Podle klasických konceptů jde o *střed mezi prací a kapitálem* – podle marxistické terminologie mezi námezdní prací, která je odměňována pouze na úrovni umožňující její reprodukci, a vykořisťujícím kapitálem, který si přivlastňuje nadhodnotu plynoucí z rozdílu mezi hodnotou produktu a zaplacenou mzdou. Někde „mezi“ se nacházejí samostatně činní a drobní podnikatelé, kteří investují svůj kapitál i vlastní práci.

Ve striktně ekonomickém pojetí je střední třída lokalizována *do středu příjmového rozdělení*. Paradoxně je však větší úsilí ekonomů investováno do nalezení „správné“ ekvivalizace příjmů vůči velikosti a složení domácností než do zjištění, kde se reálný společenský střed opravdu může nacházet – s ohledem na obvyklé podcenění nejvyšších příjmů a rozdílnou kupní sílu středních příjmů. V ekonomii se však objevují i širší přístupy, zahrnující zejména profesi. Komparativní analýzy jsou však v tomto ohledu více než vzácné – na rozdíl od analýz založených na relativních příjmech, které jsou vcelku obvyklé. Pozornost se začíná upírat rovněž k majetku, kde je však dostupnost dat ještě těžší, než je tomu v případě profesní struktury.

Po zobrazování různých podob společenského uspořádání soudobí sociologové raději používají *koncept kapitálů*, jejichž stále nové druhy jsou objevovány – podle původního konceptu Pierra Bourdieua (1979) jde o kapitál vzdělanostní, kulturní, sociální a symbolický, které dohromady zajišťují reprodukci třídní nerovnosti v mnohorozměrném sociálním prostoru. Iván Szelényi, Gil Eyal a Eleanor Townsley (1998) přinesli zajímavou lokalizaci střední třídy z uvedeného hlediska – patří do ní ti, kdo mají buď pouze kulturní kapitál (rutinní odborníci a „bílé límečky“), anebo hlavně ekonomický kapitál a jen nemnoho kulturního kapitálu (samostatní drobní podnikatelé).

V sociologickém pojetí nestačí k zařazení do středních vrstev ovšem ani příjmy, ani profese, nýbrž patří k němu také životní styl a zejména pak *životní šance či perspektivy*. To odpovídá pojetí Maxe Webera (1956), které později pro střední třídu rozvinuli například James Coleman a Lee Rainwater (1978). Ti do charakteristik uvedené sociální pozice zahrnují vyšší vzdělání, typické profesní kategorie a sociální prestiž, spolu s určitým okruhem hodnot a postojů. Tímto zajisté žádoucím obohacením se ovšem postupně vzdalujeme možnostem empirického zachycení a směřujeme do oblasti „středostavovských hodnot“ či „měšťanské kultury“.

Objektivní postavení se rovněž snoubí se *subjektivním vnímáním* vlastní lokalizace v pomyslné sociální hierarchii. To rovněž zdůraznil Ákos Róna-Tas (1996), podle kterého „střední třída je stav mysli, identita a sada aspirací, které jsou sdíleny širším segmentem společnosti než je ten, který se nachází uprostřed“. Zatímco příjmová definice činí velikost střední třídy závislou na míře nerovnosti (při jejímž růstu se zmenšuje), z hlediska mentální identifikace a subjektivního vnímání sociálních perspektiv jsou naopak možnosti expanze středních vrstev teoreticky neomezené. Pro integrační funkci středního stavu ve společnosti je nakonec nejlepší, když se jeho příslušníky cítí být většina občanů, resp. když je pro jejich většinu kýženým mobilním úběžníkem.

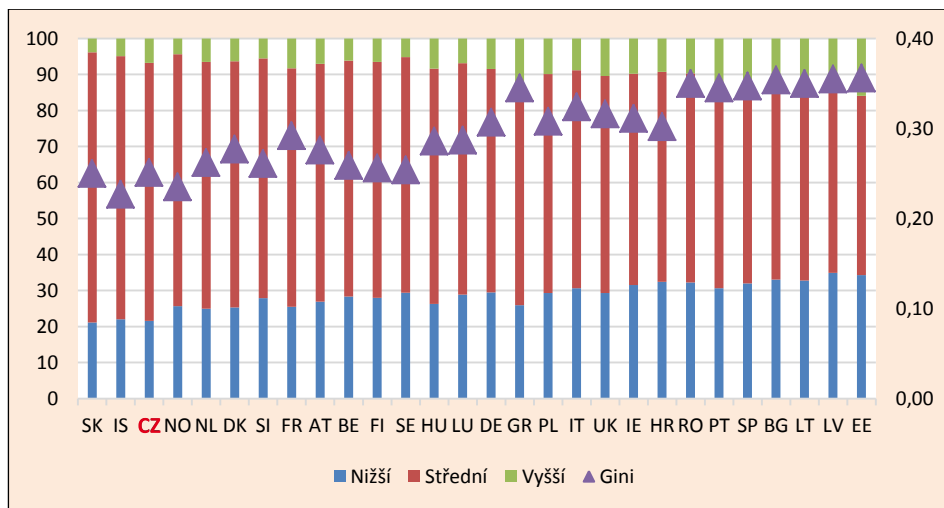
Empirické zachycení střední třídy je tedy nejsnazší v případech jednoduché ekonomické definice, tak jak ji v roce 1985 poskytl Lester Thurow v článku do *New York Times*. Do střední třídy patří domácnosti se středním příjmem, který stanovil mezi 75 a 125 % mediánu ekvivalizovaného příjmu. Obdobně se používá rozdělení populace podle příjmových kvantilů, kdy nejnižší pětina představuje dolní třídu, přičemž další pětiny jsou označeny jako nižší střední, střední, vyšší střední a vyšší třída. Přes banálnost takového přístupu se s ním můžeme setkat v řadě odborných i popularizačních článků. Výhodou takové definice je totiž její snadné a názorné využití.

V poněkud upravené podobě používá tento *přístup OECD*, kde je střední třída lokalizována v rozpětí od 75 % mediánu ekvivalizovaného příjmu k jeho dvojnásobku. Podle tohoto přístupu se dvě třetiny populace nacházejí v domácnostech se středními příjmy, přičemž v „emergentních ekonomikách“ se toto číslo pohybuje pouze mezi jednou třetinou a jednou polovinou populace (OECD 2015). K výraznějšímu úbytku domácností ve středních příjmových kategoriích došlo v osmdesátých a devadesátých letech, od počátku nového tisíciletí byl pak už úbytek pouze malý, přičemž se dotkl jen některých zemí, konkrétně Německa.

Stejné členění bylo použito ve studii *Pew Research Center* (2017) založené na datech LIS a sledující vývoj od roku 1991 do roku 2010 ve vybraných západoevropských zemích. Zatímco podíl dospělých osob žijících v domácnostech se středním příjmem narostl ve Francii, Nizozemsku a Velké Británii, naopak se snížil v Německu, Itálii a Španělsku. Tony Atkinson a Andrea Brandolini (2013) aplikují kvantilové členění 20:60:20, přičemž postavení střední třídy se měří podílem většinového středu na celkových příjmech. Zdůrazňují však důležitost dalších hledisek, konkrétně majetku a profese. Silnější střední třídu nacházejí v severských státech a korporativistických zemích západní Evropy, avšak slabou v Itálii, Velké Británii a USA.

Kvantilové, konkrétně decilové členění domácností podle příjmu jsme uplatnili již výše v tabulce 4.1 obsahující data za ČR. Z hlediska výše zmíněného členění 20:60:20 se u nás v letech 1988–1996 zmenšil příjmový podíl střední kategorie o tři procentní body, později však opět mírně narostl, byť nikoli na původní úroveň. Hlavní změnu ovšem představoval nárůst horních 20 %, jejichž podíl na celkových příjmech domácností se zvýšil mezi roky 1988 a 2002 z 32 % na 38 %, poté však poklesl. Za celé období 1988–2015 se nejnížší a střední kategorie zmenšila každá o dva procentní body, takže kategorie bohatých narostla o čtyři procentní body.

Graf 10.1 Rozdělení populace podle příjmu vztaheného k mediánu na dolní, střední a vyšší třídu v evropských zemích v roce 2014 (levá osa) a Giniho koeficient příjmové distribuce (pravá osa) – země řazeny podle podílu „střední třídy“ (%)

Zdroj: EU-SILC 2015 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Nižší třída zahrnuje domácnosti do 75 % mediánu ekvivalizovaného příjmu domácnosti, střední třída 75–200 % mediánu, vyšší třída nad 200 % mediánu. Protože data za Německo nejsou v dostupném souboru EU-SILC 2015 zatím obsažena, používáme data ze souboru EU-SILC 2014.

V grafu 10.1 jsou porovnány evropské země z hlediska příjmového rozdělení podle přístupu OECD, tj. s rozmezími 75 % a 200 % mediánu. Připojen je rovněž Giniho koeficient, aby bylo patrné, že takto definovaná střední třída zhruba – byť nikoli přesně – kopíruje jeho výši. Pozice ČR je v tomto ohledu výtečná, v souladu s malou příjmovou diferenciací. Imaginární střední třída podle ekonomické definice by u nás představovala 70 % populace. Vedle ČR se umísťují země s malou příjmovou nerovností, což je Slovensko, Island a Norsko. Z dalších postkomunistických zemí je nám nejbližší Slovinsko.

Se zvyšující se příjmovou nerovností se podíl střední třídy zmenšuje, a to především ve prospěch podílu „horní třídy“ v zemích umísťujících se na opačném konci uvedeného grafu. To, že by se skutečně jednalo o horní třídu bohatých, ovšem nemůžeme brát vážně, neboť se vesměs jedná o země s velmi slabou kupní silou průměrného příjmu. Protože je diferenciací příjmů v těchto zemích hlubší, současně narůstá i podíl „dolní třídy“, a to až k jedné třetině populace v pobaltských zemích (ale také ve Španělsku).

Obdobný, v podstatě mechanický přístup k vymezení střední třídy byl aplikován rovněž ve studii ILO (Vaughan-Whitehead 2017), kde byla rozdělena na tři složky – dolní střední (60–80 % příjmového mediánu), jádrovou střední (80–120 %) a vyšší střední (120–200 %). Pochopitelně byla zjištěna přímá souvislost mezi rostoucí příjmovou nerovností a „erozí střední třídy“.

Složitější metodologie může být uplatněna, máme-li k dispozici longitudinální data. Poskytují je šetření EU-SILC, kdy v každém roce je k dispozici část domácností s údaji za čtyři roky. Na základě panelových dat byla vyvinuta metodologie sledování příjmové polarizace „vyprazdňování středu“ (OECD 2011 a 2015). Martina Mysíková a Jiří Večerník (2017) analyzovali data o výdělcích za ČR, Polsko a Rakousko v předkrizovém (2004–2007) a pokrizovém (2007–2010) období. Vývoj v těchto zemích se lišil, kdy v předkrizovém období došlo k „vyprazdňování středu“ pouze v Rakousku, zatímco v Polsku a do menší míry i v ČR došlo k opačnému vývoji ve směru posílení střední příjmové kategorie. V pokrizovém období oba efekty oslabily, pouze v Rakousku došlo opět ke slabšímu „vyprazdňování středu“.

Hovoříme-li o střední třídě, jde o mnohem víc než o rozdělení příjmů a příjmovou pozici jednotlivců a domácností. Protipólem „objektivního“ zařazení podle příjmů je „subjektivní“ zařazení zjišťované ve výzkumech pomocí předdefinovaných kategorií či stratifikačních žebříčků. Ty jsou nabízeny ve výzkumech „Sociální spravedlnost“ programu *International Social Justice*, kterých se ČR zúčastnila v letech 1991 a 1995, a dále moduly ISSP „Sociální nerovnost“ s českými daty za roky 1999 a 2009. V zájmu získání aktuálnější informace byla příslušná otázka rovněž zařazena do modulu ISSP „Pracovní orientace“ sbíraného v roce 2015.

Tabulka 10.1 Subjektivní třídní zařazení v ČR v letech 1991–2015 (%)

Sociální třída	Celá populace					Ekonomicky aktivní				
	1991	1995	1999	2009	2015	1991	1995	1999	2009	2015
Vyšší střední	3,0	5,3	6,8	8,7	11,3	3,1	6,4	7,2	11,6	12,5
Střední	61,1	60,2	38,8	46,0	55,4	61,0	64,9	42,1	48,3	59,6
Nižší střední	27,2	24,6	35,2	31,2	26,3	30,3	22,6	39,4	32,0	24,2
Dolní	8,7	9,9	19,9	14,1	7,0	5,7	6,1	11,3	8,1	3,6
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

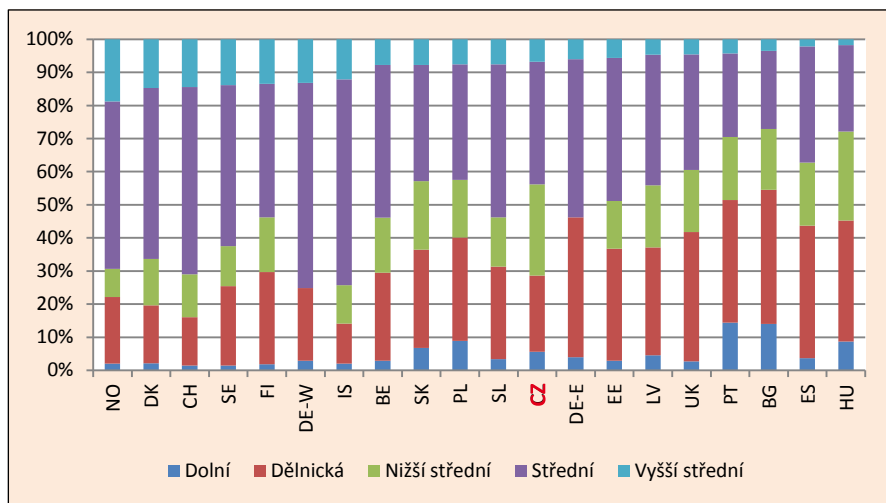
Zdroj: Výzkumy provedené v rámci programů *International Social Justice a ISSP* (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Se zařazením do vyšší střední třídy bylo spojeno nepatrně zastoupené zařazení do tzv. horní třídy.

V tabulce 10.1 shrnujeme výsledky různých výzkumů do časové řady. V první fázi transformace „naskočila“ na vysokou úroveň identifikace se střední třídou, na čemž se mohlo podílet podnikání, vyšší vzdělání, anebo vysoký příjem. K obratu došlo ve druhé polovině devadesátých let, kdy se sice mírně zvýšil podíl osob zařazujících se do vyšší střední třídy, současně však narostl podíl těch, kteří se cítí být příslušníky nižších tříd. Mohlo jít o symptom zklamání z nenaplněných očekávání z transformačních kroků provedených na počátku devadesátých let, resp. příznak rozevírání nůžek mezi „vítězi“ a „poraženými“ společenské změny. V hierarchii se umístili níže i mnozí dotázaní s vysokoškolským diplomem a osoby samostatně výdělečně činné. Ani jeden z těchto faktorů neměl svoji původní sílu působit samostatně – pro identifikaci se střední třídou bylo třeba propojit vzdělání s vysokým příjmem, anebo mít prosperující živnost (Matějů 1998).

Trend poklesu příslušnosti ke střední třídě se láme v první dekádě nového století, což může být dáno objektivně i subjektivně – zlepšováním podmínek i umírněním přílišných očekávání. Narůstá podíl sebezařazení do vyšší střední třídy a ještě více pak do střední třídy. Sečteme-li vyšší střední a střední třídu dohromady, subjektivní sociální složení populace v roce 2015 se velmi podobá výchozí situaci z roku 1991, přičemž z hlediska podílu vyšší střední třídy je lepší. Oproti roku 1991 se podle posledních dat především výrazně zvýšil podíl osob řadících se k vyšší střední třídě, zatímco podíl nižší střední a dolní třídy se zmenšil. Subjektivní sociální složení ekonomicky aktivní populace je ztelně lepší – v kontrastu k postavení důchodců, kteří se zařazují především do dolní a nižší střední třídy.

Graf 10.2 Subjektivní třídní zařazení v evropských zemích v roce 2009 (%), země řazené podle podílu vyšší střední třídy, od nejvyššího k nejnižšímu

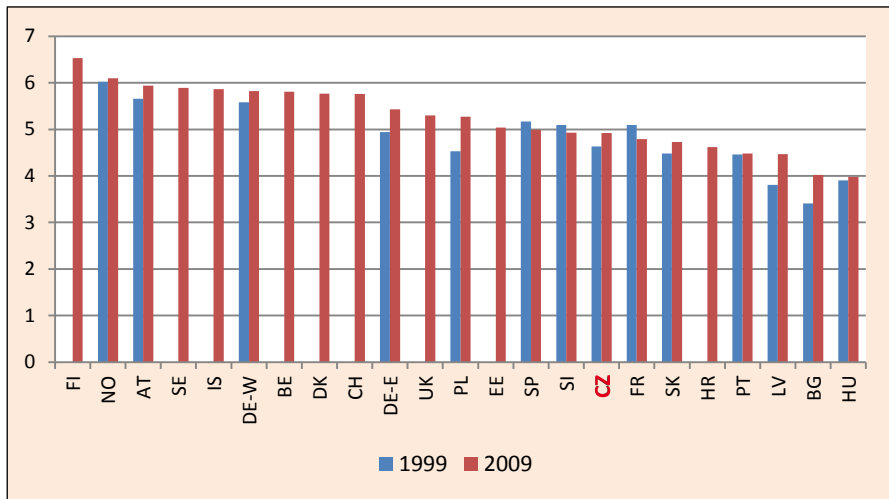
Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

Poznámka: Se zařazením do vyšší střední třídy bylo spojeno nepatrně zastoupené zařazení do tzv. horní třídy.

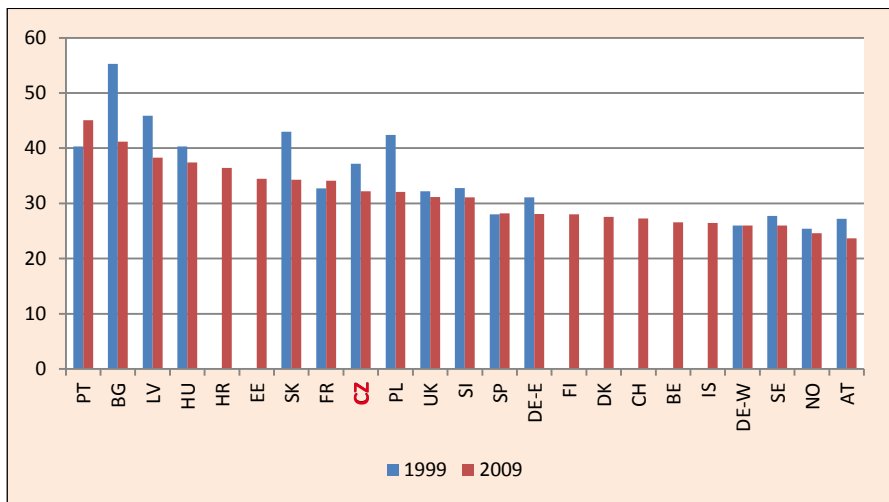
V mezinárodním modulu výzkumu ISSP „Sociální nerovnost“ byl tento dotaz kladen pouze se zahrnutím možnosti zařadit se též do dělnické třídy (graf 10.2). Na žebříčku řazeném podle podílu vyšší střední třídy je pozice ČR výrazně horší. Na prvních místech se umísťují severské země spolu se Švýcarskem a západním Německem. Tranzitivní země až v druhé půlce pořadí, spolu s nimi ale také Velká Británie, Portugalsko a Španělsko. Britská společnost se sama vnímá jako výrazně „dělnická“ (40 %), stejně tak jako bulharská, španělská a východoněmecká. Načteme-li ovšem všechny „střední třídy“ dohromady (od nižší po vyšší), dostává se ČR na sedmé místo v pořadí, těsně poblíž Belgie a Finska.

Pro porovnání obou kategorizací – bez možnosti zařadit se do dělnické třídy a s touto možností – byly v české verzi výzkumu ISSP „Sociální nerovnost“ 2009 použity obě verze. Lze tak odpovědět na otázku, kam se zařazují oni „dělníci“ v členění bez dělnické třídy. Tato odpověď je podle uvedeného českého výzkumu poměrně jednoduchá – zařazují se z jedné poloviny do dolní třídy a z druhé poloviny do nižší střední třídy. Převažujícím kritériem je vzdělání, dalším pak samostatná výdělečná činnost.

Graf 10.3A Subjektivní sociální zařazení na škále 1–10 v evropských zemích v letech 1999 a 2009, země řazené podle průměrného skóre v roce 2009

Graf 10.3B Rozptyl subjektivního sociálního zařazení na škále 1–10 v evropských zemích v letech 1999 a 2009 (variační koeficienty), země řazené od nejvyšší hodnoty k nejnižší v roce 2009

Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 1999 a 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

Ve stejném výzkumu ISSP byla rovněž položena následující otázka: „V naší společnosti jsou skupiny, kterým je přisuzováno vysoké sociální postavení a naopak skupiny s nízkým sociálním postavením. Kam byste se vy osobně zařadil(a) na následující škále?“.

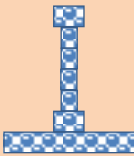

V grafu 10.3A jsou zobrazena průměrná sociální zařazení dotázaných na škále 1–10, která můžeme interpretovat jako *statusovou sebereflexi společnosti*, aproximativně i jakousi „statusovou hrdost“. V grafu uvádíme hodnoty za rok 2009 a pro srovnání též za rok 1999, kde však chybí údaje za zhruba polovinu zemí zahrnutých ve výzkumu roku 2009. V návazném grafu 10.3B jsou pak vyneseny variační koeficienty, které můžeme interpretovat jako míru subjektivní sociální stejno- či různorodosti společnosti.

Z hlediska subjektivního statusu se ČR (spolu se Slovinskem) řadí až za průměr sledovaných zemí, umísťuje se mezi Španělsko a Francii, což jsou ovšem země podle našeho obecného povědomí dostatečně „statusově hrdé“. Z tranzitivních zemí českou populaci předstihují dotázaní z nových německých spolkových zemí, Polska a Estonska a Slovinska. Ostatní jsou níže, přičemž nejniže se umísťují dotázaní z Bulharska a Maďarska. Naopak na první místa se dostávají dotázaní ze skandinávských zemí, Rakouska a bývalého západního Německa. Pokud můžeme porovnávat výsledky z let 1999 a 2009, v průběhu doby došlo k velmi malému pozvednutí průměrného subjektivního statusu.

Pokud jde o rozptyl statusového zařazení v reflexi dotázaných osob, ČR nepatří mezi obzvláště „subjektivně homogenní“ společnosti. Těmi jsou naopak právě ty země, kde je průměrný status vysoký. Tam, kde je průměrný subjektivní status nízký, je jeho vnitřní diferenciací silná. V subjektivní reflexi se tedy jako nejvíce sociálně homogenní jeví skandinávské populace, Rakušané a Němci. Ve sledovaném období došlo ve většině zachycených zemí k poklesu variability subjektivního statusu, tedy jistému posílení stejnorodosti – mezi ně patří i ČR.

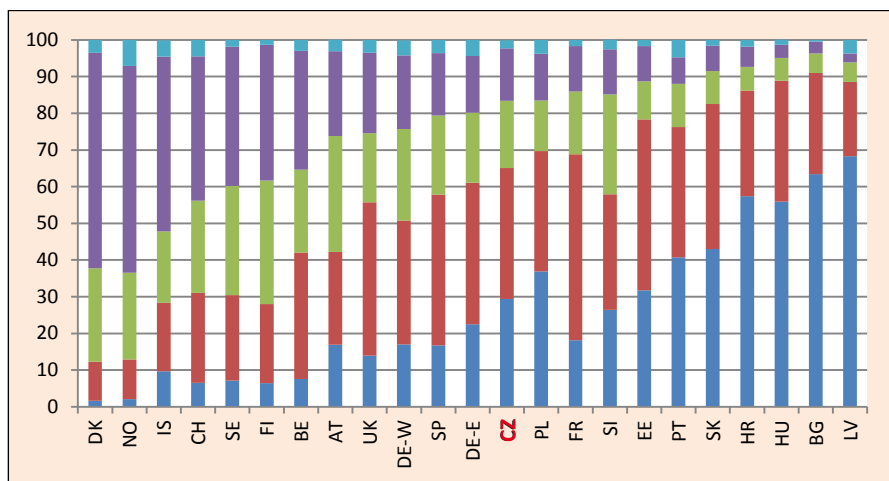
Sdělný obraz reflexe společenského uspořádání poskytují odpovědi na nabídnutých pět typů společenského rozvrstvení: A. Úzká elita na špičce, velmi málo lidí ve středu a velká masa lidí úplném spodku, B. Společnost jako pyramida, s malou elitou na špici, více lidmi ve středu a většinou dole, C. Pyramida s tím, že jen málo lidí je na úplném spodku, D. Společnost s většinou lidí ve středu, E. Hodně lidí poblíž vrcholu a jen málo poblíž spodku. Otázka s obrázkem byla položena dvakrát – 1. „Který typ nejvíce odpovídá naší současné společnosti - který diagram je jí nejbližší?, 2. „Jak by podle vás měla naše společnost vypadat - kterému typu byste dal(a) přednost?“

Tabulka 10.2 Vnímání stávajícího společenského rozvrstvení v evropských zemích v roce 2009 (%)

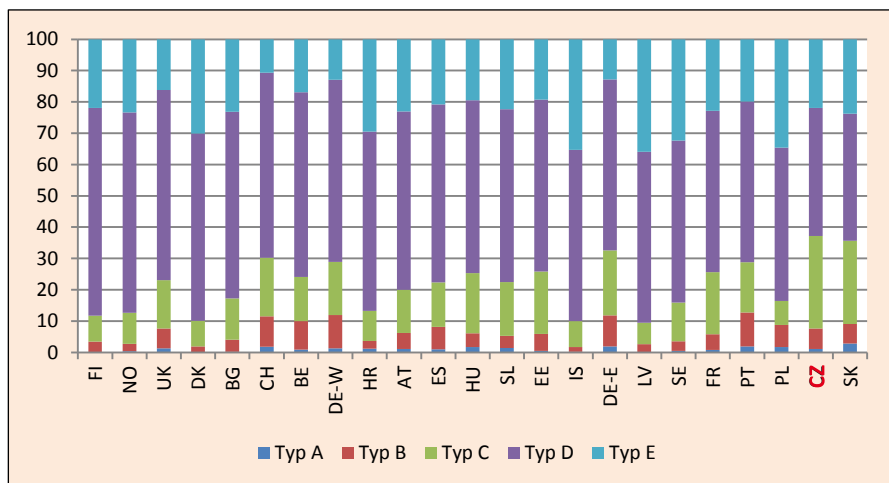
						
	Typ A	Typ B	Typ C	Typ D	Typ E	
	Úzká elita na špičce, velmi málo lidí ve středu a velká masa lidí na úplném spodku	Společnost jako pyramida, s malou elitou na špičce, více lidmi ve středu a většinou dole	Pyramida s tím, že jen málo lidí je na úplném spodku	Společnost s většinou lidí ve středu	Hodně lidí poblíž vrcholu a jen málo poblíž spodku	Celkem
AT	16,9	25,3	31,6	23,1	3,1	100,0
BE	7,6	34,4	22,6	32,4	3,0	100,0
BG	63,4	27,6	5,3	3,2	0,5	100,0
CZ	29,4	35,7	18,3	14,3	2,3	100,0
DE-W	17,0	33,8	24,9	20,1	4,2	100,0
DE-E	22,5	38,6	19,1	15,4	4,4	100,0
DK	1,6	10,7	25,5	58,7	3,5	100,0
ES	16,7	41,1	21,6	17,0	3,6	100,0
EE	31,7	46,6	10,4	9,6	1,7	100,0
FI	6,4	21,6	33,7	37,0	1,3	100,0
FR	18,1	50,7	17,1	12,4	1,7	100,0
HR	57,4	28,8	6,4	5,5	1,9	100,0
HU	55,9	33,0	6,2	3,6	1,3	100,0
LV	68,3	20,2	5,4	2,4	3,7	100,0
NO	2,1	10,8	23,6	56,4	7,1	100,0
PL	36,9	32,8	13,8	12,7	3,8	100,0
PT	40,7	35,5	11,8	7,3	4,7	100,0
SK	43,0	39,5	9,0	6,9	1,6	100,0
SI	26,4	31,5	27,2	12,3	2,6	100,0
SE	7,1	23,3	29,8	37,9	1,9	100,0
UK	13,9	41,8	18,9	21,9	3,5	100,0
CH	6,5	24,5	25,2	39,3	4,5	100,0

Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

Graf 10.4A Vnímání stávajícího společenského rozvrstvení v evropských zemích (%) – země řazeny podle typu s největším podílem střední třídy (D), od nejvyššího k nejnižšímu

Graf 10.4B Žádoucí společenské rozvrstvení v evropských zemích (%) – země řazeny podle typu s největším podílem střední třídy (D), od nejvyššího k nejnižšímu

Zdroj: ISSP, modul „Sociální nerovnost“ 2009 (vlastní výpočty z datových souborů).

V tabulce 10.2 uvádíme odpovědi týkající se vidění stávajícího společenského rozvrstvení, konkrétně na otázku „*Který typ nejvíce odpovídá naší současné společnosti - který diagram je jí nejbližší?*“. V tomto ohledu se velmi liší odpovědi poskytnuté v tranzitivních zemích od odpovědí dotázaných v západoevropských zemích. V tranzitivních zemích totiž naprosto převažují dva typy, totiž typ A (zhruba polovina) a typ B (zhruba třetina). Výjimku představují ČR a Slovensko, kde je polarizační vidění společnosti (typ A) mnohem menší než v ostatních tranzitivních zemích. V západních zemích jsou názory rozloženy mezi typy B, C a D, přičemž zastoupení typu A je mnohem menší, avšak s výjimkou Portugalska.

V grafu 10.4A jsou země seřazeny podle zastoupení „středostavovského“ typu D v reflexi společenského rozvrstvení na základě výše uvedené otázky. Na prvních místech se umísťují skandinávské státy, dále pak Švýcarsko, Belgie a Rakousko. ČR se umísťuje zhruba uprostřed, teprve za ní jsou ostatní země, a to včetně jinak blízkého či často „lepšího“ Slovinska. Upozorníme, že uvedený výzkum byl proveden ve fázi nárůstu středostavovské identity od počátku nového století a že od té doby se pozice ČR mohla o něco zlepšit právě v její prospěch.

Pro komparaci uvádíme v grafu 10.4B rovněž obraz žádoucího společenského rozvrstvení na základě otázky „*A jak by podle Vás měla naše společnost vypadat - kterému typu byste dal(a) přednost?*“. V tomto pohledu upřednostnění typu D naprosto převažuje ve všech státech, a to bez rozdílu „tradičního“ a „nového“ kapitalismu. Za ním se umísťuje poněkud nerealistický typ E ve tvaru obrácené pyramidy. ČR a Slovensko se však umísťují na konci žebříčku uspořádaného podle typu D, neboť v obou zemích je výjimečně silná preference typu C, tj. pyramidy bez velké chudiny. Vysvětlení této dispreference typického středostavovského uspořádání však nemáme. Rovněž v předchozím výzkumu ISSP konaném v roce 1999 byla preference typu C v ČR (a Francii) vyšší než v jiných zemích, avšak s mnohem menším odstupem od ostatních zemí.

Závěrem

Je česká společnost výjimečná – rovnostářská?

V této „datové“, či převážně „grafové“, studii jsme se snažili pokrýt širokou oblast sociálněekonomické nerovnosti tak, jak o ní vypovídají dostupná data – tedy samozřejmě stále bez šance zachytit ji v celém jejím rozsahu. Soustředili jsme se na výdělky pracovníků a příjmy domácností, v rámci dostupných informací pak také na jejich výdaje a majetek. Jde tedy jen o výsek obsáhlého „portfolia“ sociální nerovnosti, který však v něm má prvořadou důležitost. Hovoří-li se o rovnostářství, jde zpravidla v první řadě o tyto klíčové oblasti životní úrovně a samozřejmě i postoje lidí k nim.

Výzvou k napsání této studie byla častá a poměrně tvrdošíjná rétorika o zakořeněném českém rovnostářství, což je míněno ve smyslu objektivním i subjektivním. Objektivně tak, že jsme zemí s nejmenšími mzdovými a příjmovými rozdíly, a také s nejmenší chudobou. Subjektivně tak, že naše populace více než jiné odmítá příjmovou nerovnost a očekává od vlády její snížení, nemá ráda bohaté a většinu cest ke zbohatnutí považuje za nelegitimní.

Aniž bychom tuto tezi apriorně odmítali, chtěli jsme ji trochu prozkoumat. Cestou k poznání, jak se věci mají, bylo shromáždění velkého množství údajů sledujících různé aspekty sociálněekonomické nerovnosti z vývojového a komparativního hlediska. Na rozdíl od většiny studií založených pouze na jednom (či typově jediném) zdroji dat jsme se odvážili přistoupit k jejich porovnávání, což je ovšem oblast plná nástrah. Očekávaně se vynořily mnohé otázky, některé z nich obtížně zodpověditelné.

Předešlele však, že existenci fenoménu českého rovnostářství nechceme nějak zásadně zpochybňovat. Má své kořeny v 19. století, kdy národ znovu ožil, především z plebejského prostředí. Česká společnost se postupně formovala jako středostavovská, s mohutným zastoupením rolnictva, významnou rolí živnostenstva a silící národní inteligencí bez silných příznaků elitářství. Komunistický režim však všechny tyto stavy převálcoval, aniž by ovšem naplnil svůj záměr vytvořit tzv. sociálně stejnorodou společnost. Povzbuzování či dokonce zhavení „třídní nenávisti“, která je latentně přítomná v každé společnosti, bylo významným kapitálem tohoto režimu. Nicméně obdobně lze však vysledovat rovnostářské či středostavovské kořeny i v jiných zemích, třeba historicky slaběji artikulované.

Současný stav věcí je jistě hoden pozornosti a úsilí o vytěžení různých zdrojů dat. K tomu nám posloužila bohatá česká statistika a pro komparativní účely pak výběrová statistická šetření týkající se výdělků, příjmů a životních podmínek domácností. Pro subjektivní pohled nám posloužily výzkumy

mezinárodních programů ISSP a EVS, jejichž poslední vlny jsou však bohužel již staršího data. Můžeme se utěšovat tím, že v mezinárodním porovnání se pozice jednotlivých zemí zpravidla nějak zásadně nemění. Ostatně již brzy budeme mít možnost vývojové řady prodloužit a svá zjištění tak aktualizovat. Na poslední chvíli jsme však mohli využít alespoň nedávno publikovaných dat výzkumu ESS za rok 2016, prozatím jen za některé evropské země.

Obě hlediska – objektivní a subjektivní – jsme sledovali jednak ve vývoji pro ČR (pokud možno od počátku transformace), jednak v mezinárodním porovnání evropských zemí, resp. členských států Evropské unie a EFTA. Laskavý čtenář se může cítit zahlcen množstvím tabulek a zejména pak grafů, jejichž společným cílem bylo vyznačit pozici naší země na evropském žebříčku. Je z nich patrné, že tato pozice se v závislosti na daném zdroji a vybraném ukazateli více či méně liší.

Pokud jde o *rozdíly ve výdělcích* u nás, historicky bylo jejich vyrovnávání od situace v meziválečném Československu mocně posíleno cizími vlivy, a to nejprve německým (v zájmu podpory dělnictva pro válečnou výrobu a současně potlačení národní inteligence) a zejména pak později sovětským (importovanou nivelizací v zájmu plné zaměstnanosti a podpory „železné koncepce“ ekonomiky). Po převratu roku 1989 se však rozdíly rychle zvětšily a postupně se dostaly na úroveň sousedních západoevropských zemí. Dříve převažující demografické faktory mzdové diferenciacie ustoupily do pozadí před vzděláním a odborností.

Nejnápadnější změna, která proběhla ve struktuře výdělků po konci komunistického režimu, se týkala vzdělání. Nahoru se vyhoupli především nositelé vysokoškolského diplomu. K obdobnému vývoji došlo i v sousedních tranzitivních zemích, takže v současné době je relativní ocenění vzdělání v postkomunistických zemích vyšší než v západních státech. Znamená to, že poptávka po studovaných lidech na „Východě“ ještě není nasycena, zatímco na „Západě“ už jejich nabídka vedla k poklesu ohodnocení ve výdělcích. S rostoucí nabídkou vzdělaných pracovníků pomalu nabývá na významu kvalita – diferenciacie v rámci zejména vysokoškolsky vzdělaných pracovníků může rychleji růst.

Pokud jde o *příjmy domácností*, už v prvních letech polistopadové transformace byl utlumen dřívější „reprodukční model“ jejich formování, tj. prvořadá závislost příjmů na počtu vydělávajících členů a – po přepočtu na osobu – na počtu nezaopatřených dětí. Namísto něho se prosadil „tržní model“, kdy se do diferenciacie v příjmech domácností zásadním způsobem promítají větší rozdíly ve výdělcích, přičemž státní přerozdělování tlumí rozdíly hrubých pracovních příjmů jen v malé míře.

Zde nemůžeme nechat bez povšimnutí odlišnost vývoje v diferenciaci výdělků a v nerovnosti příjmů domácností. Z výdělků sledujeme pouze mzdy a platy zaměstnanců (nikoli tedy výdělky osob samostatně výdělečně činných), nicméně i tak jde o rozhodující zdroj příjmů domácností, který se v souhrnu blíží 60 %. Jejich diferenciaci v devadesátých letech výrazně narostla a v tomto ohledu už dlouhou dobu nepatříme mezi země s nivelizovanými výdělky. Rozdíly ve výdělcích však mírně rostly i nadále, s výjimkou posledních let. Oproti tomu nerovnost v příjmech domácností, která se skokově zvýšila v devadesátých letech, v posledním desetiletí podle statistických šetření stagnuje, popř. se dokonce snižuje.

Vysvětlení této odlišnosti bychom mohli hledat v přerozdělování pracovních příjmů systémem daní a dávek, které by tedy mělo souběžně s růstem mzdových rozdílů posilovat. Tak tomu však není. Na žebříčku zemí od „liberálních“ k „socialistickým“ se naše země nachází někde uprostřed. Fakticky u nás tedy neprobíhá žádné extrémní přerozdělování, takže zmíněné vysvětlení rozdílu mezi vývojem nerovnosti ve výdělcích a příjmech domácností nelze použít. Pravděpodobnějším vysvětlením je tedy to, že s vyššími pracovními příjmy roste i míra jejich podhodnocení v odpovědích dotazovaných domácností. Fakticky tak i skutečná míra nerovnosti příjmů domácností může být případně větší. Pro tento výklad svědčí i komparativní data o mzdách podle šetření u firem a u domácností.

Při prezentaci a analýze dat bychom také měli vždy myslet na to, že ani statistika, ani sociologické výzkumy nezachycují ekonomické zdroje domácností v celém jejich rozsahu a spektru – na dolním konci příjmové distribuce chybí sociálně vyloučení lidé, na horním konci ti nejbohatší. Kromě toho dotazování v onom velmi širokém středu pokrytém výzkumy často své příjmy podhodnocují, zejména pokud jde o vedlejší zdroje. To se může zejména týkat lépe odměňovaných kategorií ekonomicky aktivních osob. Naopak předpokládáme-li, že důchodci své skromné příjmy – navíc zpravidla pocházející z jediného zdroje – sdělují velmi přesně, může být příjmová relace mezi aktivní populací a důchodci je zkreslená, a v důsledku i zachycená struktura chudoby podle ekonomického statusu osoby.

V této studii se povětšinou zabýváme výdělky zaměstnanců a příjmy domácností se zaměstnancem v čele. K důležitým, zde opomenutým zdrojům však patří také *příjmy z podnikání a z kapitálu, transfery a další*. Jako příklad využití širší palety zdrojů slouží v textu nezmíněná analýza OECD (2012) zahrnující 12 ukazatelů příjmové nerovnosti a rozdělující členské země této organizace z hlediska vzorců příjmové nerovnosti do pěti skupin. Nejvíce rovnostářská skupina zahrnuje Dánsko, Norsko, Švédsko, Island a Švýcarsko, nikoli však ČR. Naše země se umísťuje až ve druhé skupině spolu s Belgií,

Estonskem, Finskem, Francií, Itálií, Slovenskem a Slovinskem. Třetí skupina zahrnuje z evropských zemí Rakousko, Německo, Řecko, Maďarsko, Polsko. Ve čtvrté skupině jsou z evropských zemí Velká Británie, Irsko a Nizozemsko. V nejméně rovnostářské skupině se z evropských zemí OECD nachází pouze Portugalsko.

Neméně významným hlediskem „výstupní nerovnosti“ je i *spotřeba, resp. výdaje domácností*. S ohledem na jejich velký růst v posledních letech se může statistikou evidovaný růst reálných příjmů zdát běžnému pozorovateli jako podhodnocený. Česká společnost se zjevně již delší dobu nachází ve stadiu společnosti masové spotřeby, jak je kdysi popsal Walt Whitman Rostow ve svém „nekomunistickém manifestu“ (1960) či výše zmíněný George Katona (1964). Dosvědčuje to například boom automobilismu či nekončící budování „chrámů konzumu“.

Podle poradenské společnosti Cushman & Wakefield je dnes v ČR zhruba 120 obchodních center a 180 nákupních parků, přičemž další se staví a existující se rozšiřují. S ohledem na počet obyvatel se nacházíme na prvním místě v rámci tranzitivních zemí. Jakkoli jde o masovou spotřebu, i ta je diferencovaná jak z hlediska nabídky (odstupňování obchodů a obchodních sítí z hlediska kvality a cenové úrovně), tak z hlediska poptávky (od náročných kupujících značkových produktů přes lovce slev, až po lapané dlužníky).

Přes nedostatek dat a problematičnost odvážných konstrukcí jsme nenechali stranou ani *majetkovou distribuci*. Její důležitost posiluje fakt, že se namísto doposud převažujícího příjmového hlediska ve sledování sociálně-ekonomické nerovnosti prosazuje i hledisko bohatství. Francouzský sociolog Louis Chauvel (2007) hovoří o nástupu „společnosti založené na majetku“, namísto společnosti doposud diferencované hlavně podle příjmů a postavení v zaměstnání. Jinými slovy, jde o „paretovskou“ společnost, kde 20 % populace má 80 % podíl na celkovém bohatství země.

ČR není členem eurozóny, takže se u nás neprovádí výzkum majetku, který tam započal v roce 2010. Sdělení z malých sociologických výzkumů jsou velmi podhodnocená a neprůkazná. Avšak značné rozpaky budí i informace pocházející z prestižní světové databáze o distribuci majetku WID. Z ní vychází ČR jako země s velkou (byť nikoli úplně největší) majetkovou nerovností, v protipólu k „ze všech nejrovnějšímu“ Slovensku. Avizovaná souvislost mezi příjmovou a majetkovou nerovností se přitom v předložených datech neukazuje. Použitá metodika je představena pouze velmi obecně, takže na posouzení předložených výsledků jsme museli rezignovat.

Přecházíme-li od objektivních rozdílů k jejich *reflexi v postojích populace* – což je ostatně ta pravá indikace rovnostářství – otevírá se před námi docela jiný a nikoli zcela průhledný svět. V něm je totiž pozice české společnosti

ještě méně jednoznačná než v případě objektivních charakteristik. Na poněkud matném obrazu výsledků z mezinárodního srovnávání se podílí nutně nižší kvalita výsledků sociologických výzkumů v porovnání s velkými statistickými šetřeními. S tím se musíme smířit, protože jde o malé výzkumy tematicky se pohybující ve velmi měkkém terénu a navíc – i přes sebelepší pečlivost v jazykovém převodu – stejné otázky získávají v kulturně různých prostředích odlišné akcenty.

Je třeba uvést, že pocíťovaná legitimita nerovností nestojí sama o sobě, nýbrž je součástí celého komplexu postojů v sociálněekonomické oblasti a odráží tedy i celkové klima ve společnosti. Toto klima bylo na počátku transformace příznivě nakloněno liberálním názorům, včetně tolerance vůči příjmovým a majetkovým rozdílům. Postupně se však měnilo směrem k upřednostnění sociálních jistot a požadavkům menší nerovnosti. Spolu s tím, jak slábla podpora příjmových rozdílů, posilovalo se očekávání větších zásahů státu do ekonomického mechanismu, konkrétně pak kontroly cen, garance pracovních míst, zajištění slušného minimálního příjmu a bydlení.

Z hlediska deklarovaných postojů týkajících se nerovnosti se však česká populace neukazuje jako nějak výjimečná ani v tom, ani v onom směru. Srovnání na základě dat ISSP z roku 2009 uvedené v kapitole 9 řadí ČR do spodní třetiny na žebříčku sledovaných evropských zemí, daleko za Francií, avšak poblíž Rakouska či Německa. Populace v ostatních postkomunistických zemích je v porovnání s námi vůči příjmovým rozdílům mnohem kritičtější. Podle posledního výzkumu ESS 2016 se česká společnost zařadila až na samotný – odmítavý – konec žebříčku 16 evropských zemí, pokud jde o rovnostářské postoje a požadavky na vládu, aby zařídila větší rovnost v příjmech. Jinými slovy, česká populace se v obraze těchto dat představuje jako nikoli nejvíce, nýbrž naopak nejméně rovnostářská.

Jakýmsi představitelem a garantem toho, co bychom mohli nazvat přiměřenou rovností či funkční nerovností, je *střední třída* – ať již více či méně reálná nebo imaginární. O střední třídě bylo v devadesátých letech napsáno mnoho, byla častým předmětem veřejného diskursu i politického zájmu. Analýza jejího vývoje v rané transformaci vedla k hypotéze, že nová vládnoucí elita uzavřela „společenskou smlouvu“ s jinou vrstvou, totiž s úzkou skupinou velkých podnikatelů, přičemž střední třídu hodila přes palubu (Večerník 1999). Tomu odpovídala podoba privatizace, vzestup finančního sektoru a zaostávání klíčových oblastí veřejných služeb.

Zatímco z faktografického hlediska je střední třída obtížně definovatelná, z hlediska politického marketingu představuje tvárný materiál, se kterým lze dobře pracovat. Rétorika střední třídy byla v polistopadovém období politiky využita v proměnlivé míře. Na počátku transformace byla ze strany

úspěšných liberálů odmítnuta s odkazem na nepřijatelnost „oživování třídní ideologie“ – bez pochopení faktu, že koncept střední třídy je přímým opakem marxistického vidění světa. V socialistickém táboře – zprvu marginálním – zazněla rétorika střední třídy nejprve v kampani Miloše Zemana ve volbách roku 2002, avšak záhy zapadla za agresivní – a právě spíše marxistickou – rétorikou o „dolních deseti milionech“.

Před volbami roku 2010 se k integračnímu pojetí střední třídy vehementně přihlásil tehdejší čelný představitel ČSSD Jiří Havel. Nicméně sociální demokracie se touto cestou nevydala – kampaň Jiřího Paroubka byla nakonec adresována „obyčejným lidem“. Tato rétorika však vzbudila mnoho rozpaků, a tak již na programové konferenci ČSSD v září 2010 se o střední třídě opět hovořilo, neboť podle slov Bohuslava Sobotky „o středového voliče, stejně jako o střední třídu, musí sociální demokraté usilovat. Nic nového“.

V kampani pro volby roku 2017 zazněla rétorika střední třídy explicitně na dvou nesmiřitelných pólech politického spektra. Úlitba jí byla učiněna v programu SPD: „Základem naší prosperity je práce široké střední třídy ... Tito lidé jsou oporou státu. Musíme podporovat jejich aktivitu, podnikavost, pracovitost a vzdělanost.“ Rozvinuta byla v programu TOP 09: „Střední třída je základem společenské a ekonomické stability země ... Česká politika zanedbává přirozené potřeby a zájmy střední třídy a vychází vstříc požadavkům velkých korporací. Přitom ztráta pozic střední třídy sebou nese vážné sociální a ekonomické důsledky“.

Z druhé strany se střední třída stává objektem politické ochrany či obhajoby, a to v různých svých podobách či sekcích. Stalo se tak třeba v případě lépe vydělávajících kategorií zaměstnanců v debatě rozpoutané návrhem ČSSD na zavedení progresivní příjmové daně s původně navrhovaným nejvyšším zdaněním již od 50 tisíc Kč. Stalo se tak i v případě osob samostatně výdělečně činných v souvislosti se zaváděním elektronické evidence tržeb. Přes zamlžování pravolevé osy politického spektra – nebo právě díky jemu – zůstane zřejmě rétorika střední třídy v různých politických kauzách důležitým opěrným bodem.

Shromážděné výsledky poněkud zpochybňují obecné názory o výjimečné rovnosti v naší zemi a specificky českém rovnostářství. Česká společnost není „nejrovnější“ ani ve výdělcích, ani v situaci domácností. Tvzení o nejnižší chudobě platí pouze v podobě odvozené z příjmových relací. Jako největší rovnostáři se nejevíme ani v různých postojích. Naše situace v oblasti sociálněekonomických rozdílů je velmi dobrá, avšak nejsme „až tak“ výjimeční co do ekonomické rovnosti, ani nejsme „až takoví“ rovnostáři.

Zdroje dat a literatura

Databáze a instituce

Český statistický úřad. <https://www.czso.cz/csu/czso/statistiky>

Eurostat. Statistics explained

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page

European Trade Union Institute (ETUI) sídlící v Bruselu.

EUROMOD při *Institute for Social and Economic Research*.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound)

International Inequalities Institute (III).

<http://www.lse.ac.uk/International-Inequalities>

Luxembourg Income Study (LIS). <http://www.lisdatacenter.org/>

OECD Income Distribution Database. <http://oe.cd/idd>

UNICEF Regional Office for CEE/CIS. TransMONEE 2009 database.

UNU-WIDER, World Income Inequality Database (WIID3.4).

<https://www.wider.unu.edu/project/wiid-world-income-inequality-database>

Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche (WIIW).

World Wealth and Income Database. [WID.world](http://wid.world).

Literatura

Atkinson, Anthony B., Thomas Piketty eds. (2007). *Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries*. Oxford University Press.

Atkinson, Anthony B. (2008). Concentration among the rich. Pp. 64–92 In: James B. Davies ed. *Personal Wealth from a Global Perspective*. Oxford University Press.

Atkinson, Anthony B., Andrea Brandolini (2013). On the identification of the middle class In: Janet C. Gornick and Markus Jantti eds., *Income Inequality: Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*. Stanford University Press.

Atkinson, Anthony B. (2016). *Ekonomie nerovnosti*. Brno: BizBooks.

Berthoud, Richard (2012). Calibrating a cross-European poverty line. Working Paper Series (2012-02). University of Essex, Institute for Social and Economic Research.

- Bourdieu, Pierre (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Editions de Minuit.
- Buttrick Nicholas R., Shigehiro Oishi (2017). The psychological consequences of income inequality. *Social and Personality Psychology Compass* 11(3).
- CMEPSP 2009. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr
- Coleman, R. and Lee Rainwater (1978). *Social Standing in America: New Dimensions of Class*, New York: Basic Books.
- Credit Suisse (2016). *Global Wealth Databook*. Credit Suisse Research Institute. Autoři: Anthony Shorrocks, James B. Davies, Rodrigo Lluberas. Zurich: Credit Suisse.
- ČBA (2016). Finanční a majetková situace českých domácností. Informační Newsletter České bankovní asociace. Srpen.
- ČBA (2017). Finanční a majetková situace českých domácností. Informační Newsletter České bankovní asociace. Červenec.
- ČSÚ (2015). Vývoj mezd a platů v období krize. *Statistika & My* 11-1. Autor: Jan Růžička.
- ČSÚ (2016a). Spotřeba domácností za dvacet let vzrostla o dvě třetiny. *Statistika a My* 07-08. Autor: Petr Musil.
- ČSÚ (2016b). Kolik vydělávají zaměstnanecké elity? Manažerské platy zvolňují. *Statistika & My* 8-08. Autor: Dalibor Holý.
- ČSÚ (2016c). Jak si vedou české domácnosti z pohledu národních účtů. *Statistika & My* 07-08. Autor: Vladimír Karmiet.
- ČSÚ (2017). Mzdová nerovnost se snižuje. *Statistika & My* 06. Autoři: Dalibor Holý, Jitka Erhartová.
- Chauvel, Louis, Anne Hartung (2016). Malaise in the western middle classes. Luxembourg Income Study Working Papers 683.
- Chauvel, Louis (2016). *La spirale du déclassement*. Paris: Editions du Seuil.
- ECB (2016). The household finance and consumption survey: Results from the second wave. European Central Bank, Statistics Paper Series 18.
- ECB (2017). The Household Finance and Consumption Survey. Wave 2, Statistical tables. European Central Bank.
- Edlund, Jonas, Insa Bechert, Markus Quandt eds. (2017). Social Inequality in the eyes of the public: A collection of analyses based on ISSP Data 1987–2009. GESIS Schriftenreihe 17. Cologne: GESIS .
- Eurostat (2015). Household Budget Survey 2010 wave. EU Quality Report. DOC HBS/2015/01/EN Rev. 1.
- Eurostat (2017). *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context. 2017 Edition*. Luxembourg: Eurostat.

- European Commission (2015). Wage and income inequality in the European Union. Directorate Generale for Internal Policies, Department A: Economic and scientific policy ip/a/empl/2013-05. Autoři: Christian Dreger, Enrique López-Bazo, Raul Ramos, Vicente Royuela, Jordi Suriñach.
- European Commission (2017). *Taxation Trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway. 2017 Edition.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EUROMOD (2016). Baseline results from the EU-28 EUROMOD. Working Paper EM 6/17. Autoři: Mattia Makovec, Miko Tammik.
- Eyal, Gil, Iván Szélényi and Eleanor Townsley (1998). *Making Capitalism without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe.* London and New York: Verso.
- Förster, Michael F. (2005). The European Social Space Revisited: Comparing Poverty in the Enlarged European Union. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 7(1).
- Förster, Michael F., Flip Maas, Bernd Marin (2003). Understanding social inclusion in a larger Europe: an open debate. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Holý, Dalibor, Gabriela Stražilová (2015). Risk of unemployment and earnings levels by socio-economic group – introduction of ESeG classification. *Statistika* 95 ((2).
- IDEA (2015). Platy učitelů českých základních škol: setrvale nízké a neatraktivní. Studie 4. Autoři: Daniel Münich, Mária Perignéthová, Lucie Zapletalová, Vladimír Smolka.
- Kangas Olli, Veli-Matti Ritakallio (2004). Relative to What? Cross-national Picture of European Poverty Measured by Regional, National and European Standards LIS Working Paper No. 384
- Karabarbounis, L., B. Neiman (2014). The Global Decline of the Labor Share. *Quarterly Journal of Economics* 1(29(1), pp. 61–103.
- Katona, George (1964). *The Mass Consumption Society.* New York: McGraw Hill.
- Marlier, Eric, A. B. Atkinson, Bea Cantillon, Brian Nolan (2007). *The EU and Social Inclusion: Facing the Challenges.* Bristol: Policy Press.
- Matějů, Petr (1998). Obnova středních tříd a její politické souvislosti. In: Večerník ed. 1998.
- Mihalyi Peter, Iván Szélényi (2017). Wealth and capital: a critique of Piketty's conceptualisation of return on capital. *Cambridge Journal of Economics* 41(4): 1(237–247).
- Milanovic, Branko (2005). *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality.* Princeton University Press.

- Možný, Ivo (1991). *Proč tak snadno ... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mysíková, Martina, Jiří Večerník (2017). Personal earnings inequality and polarisation: the Czech Republic in comparison with Austria and Poland. *Eastern European Economics*. Published online: 13 Dec 2017. <http://dx.doi.org/10.1080/00128775.2017.1402685>
- Mysíková, Martina, Jiří Večerník (2018). Returns to tertiary education in Western and Eastern Europe. *Prague Economic Papers* (přijato k publikaci).
- Niehues, Judith (2016). Subjective perceptions of inequality and redistributive preferences: an international comparison. Discussion Paper. Cologne Institute for Economic Research.
- OECD (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD.
- OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. Paris: OECD.
- OECD (2012). Less Income Inequality and More Growth – Are They Compatible? Part 1. Mapping Income Inequality Across the OECD. OECD Economics Department Working Papers 924. Autoři: Peter Hoeller, Isabelle Joumard, Mauro Pisu, Debra Bloch.
- OECD (2015). *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*. Paris: OECD.
- OECD (2016). *Economic Policy Reforms (2016. Going for Growth*. Paris: OECD.
- OECD (2017). Has the labour share declined? It depends. Statistics Working Paper 1. Autoři: Taehyoung Cho, Soobin Hwang, Paul Schreyer. Paris: OECD.
- Pew Research Center (2017). Middle class fortunes in Western Europe. <http://www.pewglobal.org/2017/04/24/middle-class-fortunes-in-western-europe/>
- Piketty, Thomas (2001). *Les hauts revenus en France au XXe siècle: inégalités et redistributions, 1901–1998*. Paris: Grasset.
- Piketty, Thomas (2015). *Kapitál ve 21. století*. Praha: Universum.
- Róna-Tas, Ákos (1996). Post-communist transition and the absent middle class in East-Central Europe. *Identities in Transition: Eastern Europe and Russia after the Collapse of Communism*. Research Series No. 93. Berkeley: University of California.
- Rostow, Walt Whitman (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thurow, Lester (1985). The Disappearance of the middle class. *New York Times*, Feb. 5, p. F3.

- Sixta, Jaroslav, Kristýna Vltavská, Stanislava Hronová, Richard Hindls (2014). Struktura spotřeby českých domácností 1970–2012. *Politická ekonomie* 62(6): 725–748.
- UNICEF (2004). Innocenti Social Monitor (2004). Economic growth and child poverty in the CEE/CIS and the Baltic states. UNICEF Innocenti Research Centre Economic and Social Policy Research Programme Florence.
- UNU-WIDER (2016). Estimating the level and distribution of global wealth. WIDER Working Paper 3. Autoři: James B. Davies, Rodrigo Lluberas, Anthony F. Shorrocks .
- Večerník, Jiří ed. (1998). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- Večerník, Jiří (1999). Střední vrstvy v české transformaci. Interakce sociálně-ekonomické politiky a společenského rozvrstvení. *Sociologický časopis* 35 (1): 33–51.
- Večerník, Jiří (2009). *Czech Society in the 2000s: A Report on Socio-Economic Policies and Structures*. Praha: Academia.
- Večerník, Jiří, Martina Mysíková (2015). *Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Večerník, Jiří ed. (2016). *Práce – hodnoty – blahobyť. České realie v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Vaughan-Whitehead, Daniel (2017). *Europe's disappearing middle class? Evidence from the world of work*. Geneva: International Labour Office.
- Weber, Max (1956). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie* I. Köln-Berlin: Kiepenheuer & Witsch.
- WIIW (2014). Earnings distributions and dimensions of inequality. An analysis based on the European Union Structure of Earnings Survey (SES). The Vienna Institute for International Economic Studies. Autoři: Robert Steherrer, Neil Foster-McGregor, Sandra Leitner, Sebastian Leitner, Johannes Pöschl.
- Wilkinson Richard a Kate Pickettová (2013). *Rovnováha. Proč je rovnost výhodná pro každého*. Grimmerus.

Použité zkratky

Instituce, výzkumy a klasifikace

ČBA	Česká bankovní asociace
ČNB	Česká národní banka
ČSSZ	Česká správa sociálního zabezpečení
ČSÚ	Český statistický úřad
ECB	European Central Bank (Frankfurt)
EFTA	European Free Trade Association
ESeG	European Socio-economic Groups
EUROMOD	Europe-wide tax-benefit model (Microsimulation Unit, University of Essex)
Eurofound	European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Dublin)
EOP	Ekonomická očekávání a postoje (výzkumy 1990–1998)
ESS	European Social Survey
EU-SILC	EU – Statistics on Income and Living Conditions
EVS	European Values Study
EWCS	European Working Conditions Survey
HDP	Hrubý domácí produkt
HFCS	The Household Finance and Consumption Survey
III	The International Inequalities Institute (LSE, London)
ISSP	International Social Survey Programme
ISPV	Informační systém o průměrném výděлку
ISCO 08	International Standard Classification of Occupations
LIS	Luxembourg Income Study
METR	Marginal Effective Tax Rate
SES	Structure of Earnings Survey
STEM	Středisko empirických výzkumů
WID	World Income Database
WIW	Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche

Zahrnuté země

AT	Rakousko
BE	Belgie
BG	Bulharsko
CZ	Česká republika
DE	Německo
DE-E	bývalé východní Německo
DE-W	bývalé západní Německo
DK	Dánsko
EE	Estonsko
FI	Finsko
FR	Francie
GR-EL	Řecko
HU	Maďarsko
IE	Irsko
IT	Itálie
LT	Litva
LU	Lucembursko
LV	Lotyšsko
NL-NE	Nizozemsko
PL	Polsko
PT	Portugalsko
RO	Rumunsko
SE	Švédsko
SP-ES	Španělsko
SI-SL	Slovinsko
SK	Slovensko
UK	Velká Británie

Shrnutí

Ve veřejném i odborném diskursu se uplatňuje silná rétorika o zakořeněném českém rovnostářství. Studie sleduje různé – objektivní a subjektivní – rozměry sociálněekonomické nerovnosti se záměrem osvětlit oprávněnost této rétoriky, případně ji korigovat. Využívá velkého množství dat o příjmech a situaci domácností, a to jednak vývojových za ČR a jednak srovnávacích v rámci Evropy.

Na počátku devadesátých let u nás proběhl souběžný růst diferenciací mezd a nerovnosti v příjmech domácností: Giniho koeficient v obou případech narostl z 0,20 na 0,26 a poměr příjmů nejvyšší a nejnižší desetiny populace na 1,6násobek. V dalších tranzitivních zemích proběhl růst rychlejším tempem.

Pokud jde o diferenciaci výdělků, nelze už zřejmě o rovnostářství hovořit. Podle šetření u firem a organizací se pozice ČR přiblížila středu evropských zemí. Rovnostářství se neprojevuje ani ve struktuře výdělků: rozdíly podle pohlaví u nás patří v Evropě k největším, rozdíly podle vzdělání jsou mírně nad evropským průměrem, rozdíly podle odvětví jsou silně nadprůměrné.

Pokud jde o rozdíly v příjmech domácností, ČR se umísťuje na spodních příčkách evropského žebříčku, menší nerovnost nacházíme jen v některých skandinávských státech. Údaje založené na výpovědích domácností však u nás pokrývají 70 % příjmů podle národního účetnictví, takže skutečná nerovnost v příjmech může být případně o něco větší.

Míra ohrožení příjmovou chudobou založená na relativní distribuci příjmů domácností, což je nejčastěji citovaný údaj, je v ČR nejnižší. Podle objektivních i subjektivních ukazatelů vztažených ke spotřebě a situaci domácností je ovšem míra chudoby vyšší, nicméně ČR si zachovává velmi dobrou pozici na evropském žebříčku.

Pokud jde o rozdělení majetku, podle prestižní mezinárodní databáze vytvořené výzkumným centrem UNU-WIDER a pravidelně publikované Credit Suisse by měla ČR dokonce patřit mezi státy s vysokou majetkovou nerovností a představovat v tomto ohledu protipól Slovenska. Podrobnější zdůvodnění těchto výsledků však nelze dohledat.

V postojích k nerovnosti proběhly posuny od liberálních na počátku transformace k sociálně kritickým po její první dekádě. Porovnání let 1999 a 2008 však vypovídá o mírném odklonu od požadavků rovnosti. Podle mezinárodních dat nejsme nijak výjimeční, v roce 2009 se čeští dotázaní přiklání k postojům sdíleným Brity a Švýcary. Podle údajů z roku 2016 jsou u nás rovnostářské postoje v rámci prozatím dostupného výběru evropských zemí nejslabší.

Summary: How Egalitarian are we? Earnings, income and household conditions in Czechia in comparison with Europe

In the public and professional discourse, there is a strong rhetoric about a rooted Czech egalitarianism. This study traces various – objective and subjective – dimensions of socio-economic inequality in an attempt to examine the validity of this rhetoric. It uses data on trends in income and living conditions in Czechia in comparison with European countries.

In the early 1990s, there was a parallel rise in wage disparities and inequality in household income: the Gini coefficient in both cases grew from 0.20 to 0.26 and the ratio of the highest to the lowest tenth of income has increased by 1.6 times. In the other transition countries, this rise occurred at a faster pace.

Regarding earnings, they are far to be egalitarian. According to a survey of companies, in a ranking of European countries by earnings disparities Czechia now figures around the middle. There is no equality in the structure of earnings either: gender differences in earnings are among the largest in Europe, differences in education are slightly above average, and the differences among industries are well above average.

Household income disparities in Czechia are among the lowest in Europe, with less inequality observed in some Scandinavian countries. Income data based on surveys among households, however, catch only 70 % of the income registered by national accounts; therefore, the real income inequality may be somewhat larger.

The rate of poverty risk based on the relative distribution of household income, which is the most frequently quoted figure, is lowest in Czechia among European countries. However, according to indicators related to consumption and the situation of households, the poverty rate is considerably higher, although Czechia still ranks well in European comparison.

In terms of wealth distribution, according to UNU-WIDER prestigious international database and data which are regularly published by Credit Suisse, Czechia ranks among the countries with very high wealth inequality, in direct opposite to very flat wealth distribution in Slovakia. The figures indicating this do not, however, seem to be well substantiated.

As regards attitudes towards inequality, the liberal attitudes that were widely shared in the early 1990s later shifted towards socially critical views. However, a comparison of 1999 and 2008 data suggests a slight departure from equality requirements. According to European comparative data, Czechs are not exceptional in this area either. They are in fact rather weak in egalitarian attitudes.

CÍLE

- zkoumat faktory a problémy socio-ekonomické, normativní a filozofické povahy, které dynamicky ovlivňují veřejné politiky;
- přinášet vhled do kauzality společenských fenoménů a procesů;
- srozumitelně prezentovat vědecké poznatky širší veřejnosti;
- participovat na veřejných diskusích, obohacovat je o nezávislé a kritické vhledy

TÉMATA/ŘEŠITELÉ

- Vzdělání, vzdělávací politiky a trh práce – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D. (NHÚ), doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. (SOÚ)
- Demografické stárnutí – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D. (NHÚ)
- Dopady daňově-dávkového systému a veřejných výdajů – doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D. (NHÚ)
- Mobilita: zkoumání pohybu lidí, věcí a informací – doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (EÚ)
- Chudoba, bohatství a střední třída – doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. (SOÚ)
- Trhy bydlení a jejich regulace – Ing. Mgr. Martin Lux, Ph.D. (SOÚ)
- Svoboda a odpovědnost a jejich důsledky pro společnost – doc. JUDr. Tomáš Doležal, Ph.D., LL.M. (ÚSP)
- Současná etika – PhDr. David Černý, Ph.D. (ÚSP)
- Energetika a životní prostředí – doc. Ing. Michal Kejak, M.A., CSc., doc. Ing. Daniel Münich, Ph.D. (NHÚ)
 - Efektivní regulační politiky na podporu energetiky – Mgr. Milan Ščasný, Ph.D. (Centrum pro otázky životního prostředí UK)

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., byl založen v roce 1965, po zrušení v roce 1970 byl obnoven až v roce 1990. Ústav rozvíjí sociologické teorie a metodologii soudobého sociologického výzkumu. Provádí jednorázová i opakovaná empirická šetření, srovnávací výzkumy a případové studie. Používá moderní kvantitativní i kvalitativní výzkumné metody, využívá poznatků, přístupů a metod příbuzných vědních oborů, jako jsou ekonomie, politická věda, právo, demografie, sociální geografie a genderová studia. Podporuje a rozvíjí také nezávislý výzkum veřejného mínění a provádí archivaci kvantitativních a kvalitativních dat. Je integrován do mezinárodní vědecké spolupráce, aktivně participuje na řadě evropských i mezinárodních vědeckých programů a projektů, je zapojen do výměny vědeckých informací mezi institucemi v různých zemích. V rámci infrastruktury realizuje činnosti a vědecké aktivity, kterými jsou Sociologická knihovna, Národní kontaktní centrum – gender a věda, Český sociálněvědní datový archiv (SDA), Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM). Vydává impaktovaný Sociologický časopis/Czech Sociological Review a další vědecká periodika.

Jací jsme rovnostáři?

**Výdělky, příjmy a situace domácností
v Česku v porovnání s Evropou**

Jiří Večerník a Martina Mysíková

Studie byla financována z programu Strategie AV21
pro Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Předtisková příprava a obálka: Tomáš Rataj
Tisk: PBTisk Příbram, Dělostřelecká 344, 261 01 Příbram

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
První vydání, Praha 2017
Počet výtisků: 100

ISBN 978-80-7330-306-8 (tištěná verze)
ISBN 978-80-7330-310-5 (elektronická verze)

V návaznosti na studii autorů „Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele“ tato studie přináší souhrnný pohled na výdělky osob, příjmy domácností, přerozdělovací toky, majetkové rozdíly a hospodaření rodin, a to jednak ve vývoji v ČR a jednak ve srovnání s evropskými zeměmi. Zabývá se rovněž vnímáním nerovnosti a středostavovskou identitou. K tomu využívá široké palety statistických a sociologických dat, zčásti pocházejících z evropských a světových databází a zčásti z vlastních výpočtů na základě individuálních dat komparativních výzkumů. Data jsou prezentována hlavně v grafech ukazujících pozici ČR na evropských žebříčcích. Výsledky zpochybňují obecné názory o výjimečné rovnosti v naší zemi a specificky českém rovnostářství. Česká společnost není už „nejrovnější“ ani ve výdělcích, ani v situaci domácností. Není ani výjimečně rovnostářskou v různých postojích týkajících se nerovnosti.

Doc. Ing. Jiří Večerník, CSc., je vědeckým pracovníkem a vedoucím Oddělení ekonomické sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Publikoval několik „zpráv o společnosti“, naposledy v roce 2009 knihu *Czech Society in the 2000s: A Report on Socio-economic Policies and Structures* (Praha: Academia). Spolupracoval s řadou mezinárodních institucí (Světová banka, ILO, OECD, UNU/WIDER, Evropská komise), publikuje v oblasti trhu práce, ekonomických nerovností a sociální politiky v domácích a zahraničních odborných časopisech.

PhDr. Martina Mysíková, Ph.D., je vědeckou pracovnící Oddělení ekonomické sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Vystudovala ekonomii na Institutu ekonomických studií FSV UK. V období 2004–2008 se v Oddělení sociálních šetření Českého statistického úřadu věnovala metodologii a koordinaci mezinárodního statistického šetření EU-SILC. Dlouhodobě se specializuje na ekonomii trhu práce a příjmové nerovnosti, v posledních letech se zaměřuje také na blahobyt a spokojenost či ekonomii chování domácností.